

STELIAN VASILESCU

**CALVARUL
BIHORULUI**

(1918 - 1919)

o carte - document

tulburătoare mărturie
despre o realitate
sângeroasă

EDITURA
GALANT
ORADEA

Această carte este scrisă pe baza unor documente din 1918, 1919 și 1933 precum și a unor mărturii lăsate, în cărți, de unii dintre participanții la evenimentele descrise : Roman Ciorogariu, Corneliu Mezea, Teodor Neș, Petre E. Papp, Gheorghe Tulbure. Bihorul a avut în 1918-1919, martirii săi, iar memoria lor trebuie scoasă de sub vălul uitării. Acesta este motivul pentru care am dat la tipar "Calvarul Bihorului".

Este modesta mea contribuție la sărbătorirea a 75 de ani de la dezrobirea Bihorului și alipirea lui la Patria Mamă - România.

STELIAN VASILESCU

* Tu valah puturos, unde unul este în lume, nici pământul să nu te primească, când vei crepa, a sunat ceasul tău din urmă, voi săra carnea ta împuțită și puturoasă a fiecărui asemenea cîine turbat, vai de acela care va rămâne aici, a fost bună pînea ungurească, acum îți trebuiește carnea ungurească, sărînd voi pustii toată vița ta, între chinurile cele mai cumplite te voi omorâ, tu adjitator de cîine, valah".

Semnează : *Un fecior de săcui.*

Adresantul : *Pop Coriolan, Oradea Mare (Nagyvarad), strada Szaniszlo (2). Datul ștampilei poștale : 2 februarie 1919.*

Traducere din limba maghiară. D.G.A.S. fond C.N.R. Bihor, dos. 188/1919, f. 1. (cf. Dr. Viorel Faur - *Documente*, p. 59-60)

"Vrem să se știe mai întii de toate că nu urîm pe nimeni. Nici pe ungurii cari ne-au făcut atîtea rele, nici pe nemții care ne-au jefuit. Pe nime. Și nu poftim nici boul nici asinul, nici țarina, nici legea, nici limba ungurului. Pentru ziua Învierii popoarelor, toate le uităm."

ROMAN CIOROGARIU
"Zile trăite", p. 209

STELIAN VASILESCU

CALVARUL BIHORULUI

(noiembrie 1918 - aprilie 1919)

Editura "GALANT" Oradea
- aprilie, 1994 -

SURSE

DOCUMENTE

1. Fond Consiliul Național Român Oradea - Mare. și Bihor (Direcția Generală a Arhivelor Statului București)
2. Fond Comanda Gardei Naționale Române, din Oradea-Mare și Bihor (Direcția Generală a Arhivelor Statului București)
3. Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea (Arhivele Statului Oradea)
4. Fond Parohia română din Beiuș (Arhivele Statului Oradea)
5. Fond R. Ciorogariu (Arhivele Statului Arad)
6. Fond Colecția de Documente - răspunsuri la " *Apelul pentru monografia revoluției (din) 1918- 1919*", lansat la 13 octombrie 1933 de Teodor Neș prin intermediul "Gazetei de vest" (Arhivele Statului Oradea)
7. Ziarul "Tribuna Bihorului"
8. Ziarul "Nagyvárad" și "Nagyvárad Napló"
9. Ziarul "Gazeta de Vest"

VOLUME CU DOCUMENTE

- Roman Ciorogariu, "Zile trăite" (Oradea, 1926)
- Ioan Popovici, Veronica Covaci, Gheorghe Mudura, Iudita Călușer, Mihai Apan, Ana Ilea, Andrei Caciora. Coordonator Prof. Ioan Chira, " 1918 Bihorul în epopea unirii. Documente", (Oradea, 1978)
- Dr. Viorel Faur "Viața politică a românilor bihoreni 1849- 1919" (Oradea, 1992)
- Dr. Viorel Faur "Generația marii uniri. Evenimentele din Bihor (decembrie 1918 - aprilie 1919) Documente" (Oradea, 1993)
- Flamina Faur "Mărturie despre evenimentele din Bihor (noiembrie 1918 - aprilie 1919). 75 de ani de la Marea Unire"
- Episcopia Ortodoxă Română Oradea "Roman R. Ciorogariu (1852 - 1936) Studii și documente"
- Prefață P.S. Episcop dr. VASILE COMAN
- Studii : Prof. dr. Vasile Popeangă și prof. dr. Gheorghe Lițiu
- Documente : transcrierea textelor, note și comentarii de Andrei Caciora, Vasile Popeangă, Mircea Timbus.

MEMORIALISTICĂ:

- Gheorghe Tulbure, "Cuvinte din Bihor" (Oradea, 1923)
- Corneliu Mezea, "Jertfa românilor din valea Beiușului pentru întregirea neamului românesc " (Beiuș, 1935)
- Teodor Neș, "Oameni din Bihor" (Oradea, 1937)
- Teodor Neș, "A doua carte despre oameni din Bihor" Ediție îngrijită de Stelian Vasilescu. Cuvînt înainte de Ioan Chira (Oradea, 1979)
- Petru E. Papp "Din trecutul Beiușului..." (Beiuș, 1928)

ÎN LOC DE PREFAȚĂ

MOTTO:

(...) "Și câte și mai câte mișelii de acestea am putea înșira aici. Dar nu le mai pomenim, că ni se rupe inima. Și ar trebui să scriem o carte mai groasă decât Cazania cea bătrână"

(GHEORGHE TULBURE, 15 dec. 1918)

DECLARAȚIA DE LA ORADEA (12 Octombrie 1918)

(...) Izolați aici în cetatea lui Tisza, așteptam zi de zi o mișcare și la noi, însă parcă a înghițit pământul Comitetul Național, niciun semn de viață. Ne-am înțeles cu Aurel Lazăr să scrie președintelui Todor Mihali că perdem trenul dacă nu intrăm și noi în acțiune. Aurel Lazăr propune să fie chiar în Oradea convocat Comitetul național. Mihali convoacă Comitetul executiv al partidului național la Oradea pe 12 octombrie. Memorabila ședință se ține în casa lui Aurel Lazăr în prezența prezidentului Teodor Mihali, Teodor Mihali, Nicolae Ivan, atunci asesor consistorial în Sibiu, Alexandru Vaida, Aurel Vlad, Sever Dan, Vasile Goldiș, Ioan Suci, Ștefan C. Pop, Ioan Ciordaș și Aurel Lazăr. Au fost invitați și episcopii ortodocși și uniți împreună cu vicarul mitropoliei din Blaj, canonicul Vasile Suci, fiind atunci sediscantă în Blaj. Episcopii au anticipat aderarea la hotărârile ce se vor aduce, dar n-au venit în persoană afară de canonicul Suci, actualul mitropolit care le-a făcut act de prezență, dar n-a rămas la ședință."

(Roman Ciorogariu, "Zile trăite" p. 144)

(...) " La îndemnul P.S. Sale dlui Episcop R. Ciorogariu și Dr. Aurel Lazăr, comitetul executiv al partidului național e convocat de dr. T. Mihali pe ziua de 12 octombrie în Oradea, în casa dlui Aurel Lazăr.

Ședința aceasta e istorică, căci atunci s-a hotărât soarta neamului românesc din Ungaria.

Pentru însemnătatea actului eternizez aici, procesul verbal dresat cu această ocaziune memorabilă:

PROCES VERBAL

redactat în ședința comitetului executiv al partidului național român din Transilvania și Ungaria în ziua de 12 octomvrie 1918, st. n.

Dl. viceprezident deschide ședința la orele 10 a.m. constatând prezența dlor membri : dr. I. Ciordaș, Vasile Goldiș, Nicolae Ivan, dr. Aurel Lazăr, dr. Ștefan C. Pop, dr. Ioan Suci, dr. Alexandru Vaida, dr. Aurel Vlad, - iar ca oaspeți invitați de prezidiu : dr. George Crișan și-au scuzat absența dnii: dr. George Dobrin, dr. Valer Braniște, dr. Petre Corneanu, dr. Ioan Erdelyi.

Prezidiul pune în discuție chestia, ce atitudine să ia comitetul național în situația politică actuală. Se alege un comitet de șase, cu autorizația să pertracteze în numele comitetului, până la întrunirea plenului, cu toți cei ce se vor adresa comitetului național. Aleși sunt dnii : dr. Teodor Mihalyi, dr. Ștefan C. Pop, dr. Alexandru Vaida,

Vasile Goldiș, dr. Aurel Vlad, dr. Aurel Lazăr.

După o discuție temeinică se hotărăște cu unanimitate, publicarea următoarei rezoluții:

"În fața situației create prin războiul mondial, comitetul executiv al partidului național-român din Ungaria și Transilvania constată, că rezultatele acestui război justifică pretenziunile de veacuri ale acestei națiuni pentru libertatea sa deplină națională. În virtutea dreptului firesc al fiecărei națiuni, de-a hotărî liber asupra sorții sale, drept acceptat acum și de guvernul Ungariei prin cererea de armistițiu al Monarhiei, națiunea română din Ungaria și Transilvania, pretinde să i se ofere de a-și determina liber și absolut fără de nici un amestec strein ea însăși forma sa constituțională de stat și a coordonării sale în sânul națiunilor libere.

Organizația națională a națiunii române din Ungaria și Transilvania nu recunoaște parlamentului și guvernului ungar dreptul de a se considera ca reprezentant al acestei națiuni și nu recunoaște vre unui esmis al acelu guvern al Monarhiei dreptul de-a reprezenta interesele sale naționale la congresul general de pace, ci aceste interese le va putea încredința numai factorilor instituți de adunarea sa națională. Afară de însăși adunarea națională, ori organele - emise din sânul ei - pentru acum, comitetul executiv al partidului național - nimeni nu are dreptul, să pertracteze și să decidă în chestii cari privesc situația politică a acestei națiuni și orice decisiuni și învoielii, ce s-ar face fără concursul acelora, le declară de nule și fără de nici o putere deobligatoare pentru națiunea română. După suferinți și lupte seculare, națiunea română din Monarchie așteapă înfăptuirea dreptului său inalienabil și imprescriptibil la viața independentă națională".

Pe baza acestei rezoluțiuni dr. A. Vaida a făcut în parlamentul din Budapesta la 18 Oct. declarațiunea de retragere a deputațiilor români din dietă pentru totdeauna.

Ungurii știau acum că ne-au pierdut și pe noi, de aceia au încercat de mai multe ori o împăciuire, promițându-ne autonomie națională în cadrele statului ungar, dar Comitetul Național a rămas ferm hotărât pe lângă Unirea națională.

(P. E. Papp "Din trecutul Beiușului....", p. 200-202)

SE RESTABILEȘTE LINIȘTEA ÎN COMITATUL BIHOR

De pe teritoriul comitatului Bihor, astăzi au sosit vești mult mai liniștitoare și acest fapt îl putem atribui activității comune, neobosite și conștiente, a gărzilor naționale maghiare și a Consiliului Național Român. (...) 22 de cetățeni de naționalitate română din comuna Roit s-au prezentat la Consiliul Național Maghiar al comitatului Bihor, cerând arme de foc. Este însă regretabil că momentan avem mare lipsă de arme de foc, dar în curând se va remedia și această stare creată de revoluție.

Consiliul Național Român, care-și are sediul în localul comitatului, a desfășurat o activitate deosebit de meritorie și de simpatizată. Consiliul Național Român trimite în provincie personalități române cu popularitate, care desfășoară o propagandă în vederea menținerii liniștei și a ordinii publice. În general, putem spune că restabilirea ordinii se realizează cu o muncă foarte conștiincioasă și sperăm că în scurt timp se va liniști în tot comitatul și în întreaga țară această agitație creată de revoluție" (bolșevică).

(Din *Nagyvárad Napló*, 7 noiembrie 1918, p. 3, Cf. Ioan Popovici, *Documente*, p. 164)

LA ORADEA SE INTENȚIONEAZĂ INSTALAREA GUVERNULUI ROMÂN

Rezoluția de la Alba Iulia

Alba Iulia, 2 decembrie. Adunarea Națională română a aprobat următorul proiect de rezoluție prezentat de dr. Vasile Goldiș.

1. Adunarea națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Ungaria decretează unirea cu România a tuturor românilor și a teritoriilor locuite de români.

2. Teritoriile sus menționate vor primi autonomie provizorie până la întrunirea adunării naționale constituante.

3. Cu ocazia formării noului stat român s-a hotărât : a) deplina libertate națională pentru toate popoarele (naționalitățile conluitoare - n.n.) care în limba lor maternă vor putea să învețe, să se administreze și să fie reprezentate în toate corpurile legislative; b) deplina libertate confesională tuturor popoarelor; c) realizarea deplinei democratizări în toate domeniile ; d) dreptul la vot universal egal și secret și pe comune al tuturor bărbaților și femeilor în vârstă de 21 ani; e) libertatea asocierilor și întrunirilor; f) reforma agrară radicală; g) muncitorimea industrială va primi drepturi identice cu a celor din statele apusene.

4. Adunarea națională își manifestă dorința ca congresul de pace să recunoască confederația tuturor națiunilor libere.

5. Adunarea națională salută națiunile cehoslovacă, rutenă, croată, eliberate de sub robia fostei monarhii

6. Adunarea națională salută Bucovina care s-a unit deja cu România

7. Își exprimă mulțumirea și admirația față de Antantă, care a scăpat popoarele de sub dominația barbară

8. Pentru conducerea în continuare a activităților se alege un Mare Sfat Național, care va lua toate măsurile până la întrunirea adunării naționale constituante.

Rezoluția a fost adoptată cu entuziasm unanim.

Alba Iulia, 2 decembrie. După ședința delegații adunării naționale au mers pe câmpul de instrucție (de fapt Câmpul lui Horia - n.n.) unde era adunată o mulțime de o sută de mii de oameni. De la tribune s-au adresat mulțimii cuvântări însuflețitoare. A vorbit și Fluieraș Ioan, unul din fruntașii social-democraților. Adunarea națională a hotărât să salute națiunile eliberate. A apărut atunci și ideea ca să se salute Republica Ungară, dar nu s-a acceptat deoarece a învins acel punct de vedere că Ungaria nu a fost niciodată subjucată.

- Inițial Alba Iulia a fost desemnată ca loc de reședință a guvernului, mulți ar fi vrut să fie ORADEA sau Aradul, dar în cele din urmă au hotărât să fie Clujul, a cărei poziție centrală este predestinată pentru aceasta"

(Din *Nagyvárad Napló*, 3 decembrie 1918, p. 3, Cf. Ioan Popovici, *Documente*, p. 248)

(CĂTRE CONFERINȚA DE PACE DE LA PARIS)

* Toată lumea e plină de știri alarmante despre stările din Biharia. Fie-ne permis și nouă, legitimirilor reprezentanți ai poporului românesc, din acest comitat, să dezvălim adevărata stare din Biharia, ca să se curme abuzul ce se face în numele nostru, pentru seducerea lumii mari în aceste momente hotărâtoare pentru noi și toate

popoarele lumii.

În lupta inegală ce o purtăm față de o puternică organizație, dorim cu aceasta lămurire.

Masa de la Paris, nu e așternută pentru aventurieri politici, ci pentru popoarele subjugate. Avem dreptul să ne punem la masa noastră, că mai subjugat popor decât noi n-a fost în lumea aceasta.

Adevărul va da strălucire hainelor noastre mohorâte. Acest adevăr este haina de nuntă în care ne prezentăm la ospățul mare al popoarelor ce se serbează acum la Paris.

De acest adevăr este inspirat și glasul nostru prezent, adresat către amicii și protectorii adevărului. Ne rugăm pentru luare aminte.

I. Istoria Bihariei

Comitatul Bihorului, pe timpul romanilor a existat ca principat. Aici au dat romanii piept cu Attila, mai târziu cu Arpad. Când s-a organizat țara în comitate s-a mai îngustit, dar în gura poporului tot a rămas numirea de Țara Bihorului, până în ziua de astăzi. În forma de astăzi (comitatul s.v.) s-a organizat în anul 1876, când Dobricinul cu trei comune s-a adnexat la comitatul Hajdu. După teritor e al treilea, tot așa după latifundiile bisericești, iar după locuitori al patrulea dintre comitatele Ungariei și se extinde în formă de poligon de la comuna Ciucea spre vest, până în inima câmpiei mari a Ungariei, între comitatele Hajdu, Sătmar, Săbolgiu, Bichiș, Arad, Turda-Arieș, Cluj și Sălajiu. Teritoriul e de 10.961,63 kmp. Locuitorii 600.000 de suflete, din care, chiar după statistica tendențioasă a maghiarilor sunt peste 280.000, în realitate 300.000 români. Restul cade pe maghiari, germani, slovaci și evrei. Dacă detragem populația Oradiei - Mari de 100.000 de suflete, care la recensământul din 1890 avea numai 38.000 de suflete, prin urmare e saturat cu imigrări artificiale, mai departe detragem și imigrările din celelalte orașe provinciale din comitat, precum și ceata funcționarilor, de la cantonierul de tren până la cel mai înalt funcționar, rezultă că populația proprie maghiară, de baștină, e în mare minoritate față de cea română în comitat și tendința de a paraliza această minoritate cu impopulara artificială a orașelor, în deosebi a Oradiei Mari, cu elemene aduse de prin șesul Ungariei și din Galiția, este o falație, praf aruncat în ochi celor ce nu cunosc stările din Ungaria. Satele sunt ale noastre, cu populația lipsită de glie, căci aproape tot pământul e în mâna latifundiarilor privilegiați.

În decursul vremurilor Biharia, când se ținea de Ardeal, când de Ungaria. Așa, la anul 1570 s-a adnexat la Ardeal, până în anul 1692, când iară se încorporează la Ungaria.

Sediul comitatului e Oradea Mare. Limba administrațiunii, până la finea secolului XVIII, a fost cea latină, mai târziu germana, apoi cea maghiară și română.

În vechime Oradea Mare a fost un însemnat centru cultural românesc. Aici era scaunul episcopiei gr. ortodoxe române, înființată pe la secolul al XIII, dar suprimat la 1695, din motive politice și religioase, rămânând numai vicariat episcopesc. Însă deodată cu aceasta, se înființează episcopie gr. cat. română, drept dovadă despre caracterul românesc al comitatului. Din acest comitat răsar cei mai mari binefăcători ai culturii române, mare fondator Emanuil Gojdu, fostul episcop Mihai Pavel și ceilalți, din a căror bogate fundațiuni s-a crescut o mare parte a intelectualilor noștri din Ungaria, Banat și Ardeal. Biharia a dat episcopi și mitropoliți neamului românesc și o pleiadă de intelectuali. Tot atâtea dovezi despre spiritul viu național din aceste părți. Acestea sînt tradițiile trecutului nostru.

II. Dogma statului național maghiar

Expansiunea politice de maghiarizare și sufocarea spiritului național român în Biharia a culminat din pricină că Biharia a fost cuibul așa-numitului "zdrobitor al naționalităților" contele Tisza Kalman, căruia i-a urmat în guvernarea țării fiul său contele Tisza Istvan, urzitorul acestui război mondial, din motive imperialiste maghiare (...)

Nu e deosebire între naționalistul Apponyi Albert și Jaszi Oszkar (sociolog maghiar distins, fost ministru al naționalităților în guvernul Karolyi a condus delegația maghiară la tratativele de la Arad, cu delegația Consiliului Național Român Central, când Iuliu Maniu i-a comunicat, în finalul discuțiilor, că românii doresc completă despărțire de Ungaria - n.n.) în chestia dogmei de maghiarizare.

Niciodată n-a fost atât de pronunțată această politică de maghiarizare ca în însăși patria patronului ei Tisza. De aici provine încordarea mare în Biharia.

Și această dogmă a dat sancțiuni habsburgilor, fermecați de grandomania maghiară. Noi eram condamnați la moarte națională.

III. Revoluția

La 13 octombrie 1918, s-a declarat revoluția maghiară din Budapesta, care a răsturnat dinastia și a proclamat republica maghiară. Armata austro-ungară s-a descompus de sine și guvernul republicii a fost silit la armistițiu încheiat cu Franchet D'Esperay (generalul francez care în necunoștință de cauză, a adus hotărârea opririi armatei române pe alineatul Ciucea - Zam, fapt ce a întârziat, cu cel puțin 3 luni, eliberarea Bihorului - s.v.)

Întreaga țară s-a constituit în consilii naționale comitatens și sătești, instituind garde sătești pretutindeni, pentru susținerea ordinii publice. Românii s-au constituit separat în sfaturi și garde românești, pe baza dreptului de liberă dispoziție wilsoniană. Această organizație națională a restabilit în curând ordinea publică, care a devenit exemplară sub egida gardelor naționale și marii proprietari și negustori de la sate care alergau la noi după scut, ne erau recunoscători pentru că le-am salvat viața și avutul dinaintea furiei poporului.

(...) Înșiși ungurii au recunoscut îndreptățirea noastră de a ne organiza autonom, după sistemul cantonal și am lucrat chiar împreună la asigurarea averii și vieții, noi pe teritoriile noastre românești, ei pe teritoriile lor ungurești, însă formațiuni independente și garde naționale. Astfel, aveam să rămânem organizați autonomi până se va decide soarta noastră la Conferința de pace de la Paris, la care noi priveam cu deplină încredere și cu hotărâre de supunere. Dar n-a rămas întru atâta ordinea publică, la ordinul guvernului republican, comenduirea trupelor maghiare ne-a dezarmat gardele rând pe rând. O putea face cu trenuri blindate, tunuri, mitraliere și mii de soldați, mai în urmă ne-a desființat și comanda gardei noastre naționale din Oradea Mare. Astfel am rămas extrădați furiei soldaților maghiari.

IV. Atrocități

Ca din senin ne-am pomenit cu trupe inregulate ungurești, în diferite culori, dar toate înarmate și îmbrăcate bine, mai presus de toate turmentate contra românilor. Erau săcui, apoi regimentul 21, afirmativ de la Cluj, regimentul 4 de honvezi din Oradea, garda din Oradea, care traversau străzile Orăzii - Mari cu împușcături de puști și cu grenade de la periferiile orașului încât orașul avea aspectul de război, în care soldații răcneau contra românilor.

S-a început apoi goana după preoți și învățători români, după steaguri românești și jafuri și omoruri înfiorătoare. Viziunile munților și orașele s-au umplut de preoți și intelectuali refugiați, cum au scăpat din ghiarele acelor bande, într-o cămașă și și haină, expuși boalelor, de spaimă și de frig, și pieririi.

Ziarele atătau focul prin zugrăviri de atrocități neexistente românești și lavina atrocităților maghiare creștea din zi în zi.

Consiliul Național Român s-a prezentat prefectului-comisar guvernamental, Dr. Katz Bela, aducându-i la cunoștință atrocitățile soldaților maghiari și cerând să se stabilească responsabilitatea pentru acei soldați pentru că ei sunt înarmați de guvern și stau sub comanda militară a republicei.

Rezultatul acestui demers, a fost constituirea unei anchete mixte, din 2 membri români și 2 unguri, care să cerceteze gravaminele la fața locului și comanda militară să pună stavilă atrocităților.

Anchetarea s-a dovedit iluzorică prin ținuta anchetei maghiare, care a făcut imposibilă o investigare sistematică și obiectivă :

1 - prin tendința de a deplasa pe terenul politic faptele criminale împlinite; 2 - prin cererea de le prezenta mai înainte actele de atrocitate, ca să pregătească prealabil și unilateral terenul de investigare. Iar dacă cu toate acestea cercetarea dădea un rezultat nefavorabil pentru dâșii, târăgăuau încheierea cercetării, cum e cazul de la Bratca; 3 - prin faptul că conducătorii noștri sunt refugiați și nu e cine să controleze cum pregătesc dâșii terenul de investigație sub teroarea baionetelor, iar din altă parte frica sătenilor de a mărturisi, liber, fără rezervă, câtă vreme știau ce-i așteaptă din partea soldaților, după ce nu mai e ancheta acolo.

Singuri nu putem ieși din sate ca să erudăm datele de cazuri de dispariție a oamenilor noștri, despre care numai după liberarea noastră de sub această teroare vom afla și vom avea tristul aspect al celui mai îngrozitor vandalism din câte a văzut lumea cândva. De pildă în Seghiștel avem o mulțime de victime și zeci de case prefăcute scrum. Dar iată că la o săptămână după îngrozitorul măcel, când scriam aceasta, încă nu știam nimic pozitiv, pentru că satul e înconjurat de soldații unguri, că ei vor fi știind ce au să aștruce acolo. În 9 martie a.c. era să plece maiorul francez Dauphont în fața locului să investigheze cazul cu un atașat român. Nu i s-a asigurat însă siguranța, mai ales a atașatului român și așa domnul maior a trebuit să abstea de la excursiunea Seghiștel și să se înapoieze la Budapesta. Ce grozav lucru a trebuit să fie acolo, când nici o săptămână de zile n-a fost destul pentru curățirea urmelor de crime.

(...)

VII. Consiliul Național Român

La ce se reduce dar activitatea Consiliului Național Român din Oradea ? În lăuntru la intermedierea sării și a cărbunilor din Ardeal, iar în afară la falla ceea ce iată ungurii recunosc dreptul de liberă dispoziție a popoarelor din țară. Românii au Consiliul lor național, vasăzică autonomie națională după sistemul cantonal, precum prezintă afacerea contele Karolyi (om politic maghiar, a fost numit prim ministru al Ungariei după căderea guvernului Wekerle, la tratativele din Arad a pus soluții inacceptabile pentru români - n.n.) la Conferința de pace din Paris. Iar pe la Zalău și Ciucea, același Karolyi, care în fața Conferinței de pace din Paris se lepăda mai ieri - alaltăieri de soldații colonelului Kratochwill, (comandantul trupelor din comitatul Bihor, care se împotriva unirii Transilvaniei cu România și lupta pentru menținerea integrității Ungariei - s.v.) care ar fi operând pe răspunderea sa, fanatizează împreună cu Kratochwill soldații nimănu să-și continue eroicele isprăvuri, întru preamărirea republicii maghiare.

La 12 martie, au fost citați la comandamentul garnizoanei din Oradea - Mare diligentul consiliului național Dr. Coriolan Pop, viceprezidentul Roman Ciorogariu, secretarul Dr. Sever Andru și membru Gheorghe Tulbure și li s-a adus la cunoștință că sunt puși sub pază pentru spionaj. Poftim acum liberă dispoziție de drepturile naționale

sub paza polițială.

Consiliul național român, ca expresie a autonomiei naționale a rămas doar o ficțiune în republica contelui Karolyi. Suntem dezarmați de toate mijloacele de apărare, extrădați pe moarte și viață opresorilor de ieri și terorului de astăzi. Suntem "Vogelfrei" la lumina zilelor mari din Paris.

(...)

Din cele expuse, rezultă că sub administrația civilă și militară ungurească nu ne este asigurată nici condiția elementară de existență: viața și avutul, cu atât mai puțin libertatea politică.

Altcumva se vorbește la Paris și altcumva se face acasă.

Din păcat tot păcat se naște.

Nu ne încumetăm a prejudeca verdictul din Paris, dar avem dreptul a cere, în numele umanismului, scutire contra masacrării lor și până ce se va enunța verdictul asupra sorții noastre.

O condiție sine qua non, a restabilirii siguranței publice, este evacuarea comitatului și a orașului de toate categoriile trupelor maghiare, inclusiv a jandarmeriei maghiare.

Deodată cu aceasta, predarea întregului imperiu de guvernare românilor, care constituie majoritatea populației din comitate cu respectarea principiilor wilsoniane pentru toți.*

Oradea Mare, la 10 martie 1918. Semnează, Consiliul Național Român, din Oradea Mare și Bihor

Roman Ciorogariu, president*

(A.S.A. fondul R., Ciorogariu, dos. 8, filele 159-163, cf. R. Ciorogariu, *Studii și Documente*, p. 224 - 230)

SCRISOARE DESCHISĂ CONTELUI KÁROLYI

Două măsuri

*Am adresat și contelui Károlyi Mihály, care tocmai a vizitat frontul să-și însuflețească oastea, următoarea epistolă deschisă în "*Tribuna Bihorului*".

*Domnule președinte !

Domnia - Ta, domnule președinte al republicii maghiare, grof Károlyi Mihályi, la începutul războiului erai un grof boier ca și ceilalți grofi, de pildă ca și socrul D-tale, groful numit *negru* Andrassy Gyula. Și dumneata, visai de imperialismul maghiar peste răsăritul Europei.

Când a izbucnit războiul și dumneata erai amețit de gloria armatei maghiare și-i ziceai lui Tisza să nu îngăduie românilor, că lei veți fi toți în lupta contra lor, în vremea când doar se putea face înțelegere cu românii. Cu un cuvânt și D-Ta erai războinic și te bucurai de pacea zdrobitoare de neamuri mici din București, în care fură luați munții României, toate izvoarele de viață și sutele de milioane de despăgubire pe deasupra.

Ai fost însă cel dintâi care ai simțit că Puterile Centrale pierd războiul. Legăturile D-Tale cu Franța și-au dat firul acestui punct. Și ai avut curajul să strigi în dietă : < *Stați pe loc, punem pace că pierdem războiul.* > Firește, să mântuiești Ungaria veche, asupritoare de neamuri, nu să se înfăptuiască o Ungarie nouă, dreaptă pentru toți.

Când a erupt revoluția te-ai pus în fruntea ei. Foarte bine. Ai mers treptat înainte, și în fața Conferinței de pace din Paris, mărturisești că vrei să faci din Ungaria o Svițeră (Elveția) împărțită după cantoane, adică ținuturi naționale, în cari fiecare națiune să-și aibă autonomia, adică o cărmuire a ei națională.

Când au bătut polițiștii pe comisarul Kun Bela, care a atârnat mulțimea la uciderea polițiștilor, ai osândit cruzimea polițiștilor, pentru că zici, "nu-i voie să îneci cu puterea lupta de idei, așadar nici pentru ideile comuniste, numai față de cei ce au armă vor să răstoarne republica, trebuie să răspunzi cu arma."

Bine. Noi românii n-am prins arma contra republicii, preoții noștri au propovăduit numai ideea Statului Național Român. De ce lași, dară, goana contra lor? Cei slobod unui comunist, nu-i slobod unui naționalist? Uite, Domnule Președinte, la horcăiturile de moarte din Biharia și la preoții fugari din Oradea. Uite, la bestialitatea din Arad. (...)

Vino și vezi ce se întâmplă în Biharia și în Arad, cu cei ce au cutezat să-și pună cocarda națională, și steag național român. Vino să vezi pe martirii ideii naționale recunoscuți de dumneata la Paris.

Noi vedem că și acum se măsoară cu două măsuri. Toți au dreptul să agite pentru idealul lor, numai românii sunt tocați în ziua mare pe drum, pe ulițe, și în casele lor, dacă cutează numai să vorbească românește, necum să agite.

Mergi la Arad, unde, nici cu francezii în oraș, nu sunt siguri românii, și fruntașii au trebuit să ia bățul pribegiei dinaintea urgiei administrației ungurești și a bandelor săcuiști. Și vino la Oradea să vezi orgiile soldaților și nenorociții refugiați.

Un om care are curajul, să susțină în fața Conferinței de pace că recunoaște dreptul ocârmuirii de sine a națiunilor, să aibă și curajul de a lua arma din mâinile ridicate asupra națiunilor. Dacă vrea să dea dovadă că e sincer supus legii lui Wilson. În doi peri nu poți rămâne domnule președinte. Mai ales dumneata care ai răspunderea pentru toate cîte se întâmplă în țară sub teroarea organelor administrative și a miliției."

(Roman Ciorogariu, "Zile trăite" p. 216 - 217)

(ROMÂNI ACUZAȚI DE SPIONAJ)

1919 (Martie 24) Oradea

* În conformitate cu ordinul Directoratului Sfatului Muncitoresc pentru apărare și forța de ordine, ținând seama de ordonanța nr. 395 a Ministerului de Război, comandamentul militar regional din Transilvania, (potrivit căruia) toate elementele care periclitează țelurile Republicii Sovietice Maghiare, urmează să fie internate (subsemnații): Dr. Todor Arpad consilier și dr. Hody Ioan locotenent, am pus în vedere Consiliul Național Român de sub prezidenția lui Roman Ciorogariu, convocat prin adresa Nr. 21 sgt. din 24 luna curentă următoarele: Republica Sovietică Ungară are ca scop menținerea integrității Ungariei și în acest scop a ordonat ca toate activitățile contrar acestui scop, să fie împiedicate cu toată energia, iar persoanele care colaborează la acest fel de activități să fie internate.

Având în vedere că populația românească și conducătorii ei din județul Bihor, în mod manifest s-au situat pe traducerea în viață a hotărârilor de la Alba Iulia și considerând că aceste hotărâri sunt evident opuse scopurilor Republicii Sovietice Ungare, directoratul de apărare și paza ordinii publice, - pentru a împiedica activitatea persoanelor angajate în realizarea hotărârilor de la Alba Iulia, constată că ele sunt necesare să fie internate.

Cu toate că, Consiliul Național Român, are aceste scopuri opuse țelurilor Republicii Sovietice Ungare, văzând că până acum în problemele de menținerea ordinii și a păcii interne a colaborat cu organele legale, manifestând înțelegere și respectând dispozițiunile legale. Această internare se va executa în modul următor:

25 membri ai Consiliului Național Român cu domiciliul în Oradea, trecuți

Această comisiune s-a prezentat la fața locului circumscris mai sus și a constatat cu precizie identitatea persoanei lui Nicolae Bogdan pe care l-au excortat soldații săcui în noaptea de 13 aprilie a.c. și din momentul acesta până la exhumarea lui nu s-a mai știut de el.

Dr. Eugen Borha medic de plasă constată următoarele:

În frunte cam la mijloc, să vede o gaură cu margini neregulate provenită din glonț explosibil care a cauzat distrugerea căpăținei și a creierilor, o parte a cărora s-a găsit în groapă. Împușcătura s-a făcut din nemijlocită apropiere, ceea ce dovedește împrejurarea, că pielea frunții, respective a locului prin care a trecut gloanțele s-a aflat afumată. În ochiul drept lângă nas deasupra a fost împuns cu baioneta până în internul craniului. Ambii ochi au fost scoși din cap. În general tot capul e mutilat. Degetul inelar al mâinii drepte a fost tăiat din rădăcină pentru a putea fi luat inelul. Inelul lipsește. Cadavrul s-a aflat în veșmintele cu cari a fost excortat din locuința sa. Alte obiecte nu s-au aflat la cadavru, decât o tabacheră neagră de cauciuc. După cetire, încheiat și iscălit.

D. c. m. s

Membrii de identitate:

Vasile Negru m. p.

Ioan Ovesea m. p.

Dr. Salvator Mihali m. p.

Dr. Alexandru Ghera m. p.
pretor

Dr. Borha m. p.
medic de plasă.

(Roman Ciorogariu, "Zile trăite" p. 242-246)

RAPORTUL CONSISTORIULUI PLENAR EPARHIAL GR. OR. ROMÂN ORADEA MARE DESPRE ATROCITĂȚILE SOLDAȚILOR MAGHIARI SĂVÂRȘITE CONTRA PREOȚILOR NOȘTRI ÎN ANUL 1919

" Venerat sinod eparhial !

Speranța că cu armistițiul și Adunarea Națională din Alba Iulia începe o nouă eră, binefăcătoare și pentru biserica noastră, nu ni s-a împlinit. Din contră, evenimentele ce s-au precipitat de-atunci încoace, au adus biserica noastră din districtul acestui Consistor într-un hal nemaipomenit. Lunile trecute până acum din anul 1919 ne-au decepționat și idealul nostru își cere acum jertfe nemaipomenite din pământul Bihariei.

De la începutul anului curent, 1919, locuitorii români ai acestui comitat trăiesc într-o teroare fără pereche, proclamată de trupele noului regim maghiar. Icoana ce ne-o prezintă satele, este cea mai tristă. Protopopi, preoți și învățători s-au refugiat și de luni de zile satele stau fără conducători.

Nu ne stă în putință de a prezenta tabloul complet al halului, parte din cauza manciătății (lipsei) rapoartelor insuflăte și acestea de groază, poate fiindcă legăturile noastre cu periferiile de un timp încoace sunt întrerupte. Ceea ce prezentăm aici o scoatem din primele rapoarte intrate. De atunci numărul șicanelor deși a crescut însuși strigătele au fost înăbușite.

Ne restrângem deci a da măcar o icoană fugitivă despre starea parohiilor și a credincioșilor noștri.

Să urmeze date concrete.

Protopopul Alexandru Munteanu din Tileagd, terorizat în mai multe rânduri de

soldați maghiari în ziua de 4/16 a. c. și-a scăpat viața prin fugă, urmărit fiind de gloanțele soldaților. Casa a fost total devastată. De atunci nu s-a mai întors la oficiul său, ci pribegește.

Protopopul Adrian Deseanu din Vașcău, pe la începutul lui martie, a fost deținut, scos din pat bolnav, și târât la Oradea, unde petrece și acum internat.

Furia soldaților maghiari s-a deslănțuit cu toată puterea asupra preoților și învățătorilor, în deosebi în partea estică a comitatului Bihor, pe unde trece linia demarcațională. N-au fost cruțați însă nici preoții din celelalte părți. Preotul Ștefan Domocoș din Bratca a scăpat cu fuga dinaintea morții. Casa și avutul i-au fost nimicite. Din decembrie pribegește.

Preotul Vasile Bodor din Săcal, la 23 ianuarie, întorcându-se de la serviciul divin, a fost atacat de un soldat maghiar împuns cu baioneta și grav rănit.

Preotul Mihaiu Popoviciu din Leheceni - după raportul verbal al protopopului - a fost străpuns mortal, în ziua de 22 martie /4 aprilie 1919, tot de soldați maghiari.

Candidatul de preot și învățător din Bogeu, Vasile Filip, în ziua de 8 februarie st. nou, a fost chinuit până la moarte.

Preotul Alexandru Mărcuș din Margine, duminică 3/16 februarie, în mijlocul serviciului divin a fost dezbrăcat de ornate și târât de soldați.

Fără de a ne extinde în special asupra atrocităților îndurate de fiecare preot și învățător mai notăm numele următorilor preoți : Miron Botișel din Șteiu, Gheorghe Teaca din Dumbrăvani, Ioan Pantoș din S. Criștior, Teodor Papp din Alparea, George Petroviciu din Făncica, Antoniu Bica din Săldăbagiu, Vasile Chirilă din Tilecuși, Vasile Bulzan din Fechetău (Negreni), George Papp, din F. Oșorheiu, Petre Lascu din Bulz, Ioan Boțoc din Șuncuiuș, Ioan Andreiu din Bucium, George Papp din Darvași, etc. care de luni de zile s-au refugiat din parohiile lor. Îndeosebi s-a deslănțuit în protopopiatele : Peșteș, Orășii și Vașcăului : avem încă rapoarte despre atrocitățile în tractele Beliu și Tinca.

Caracteristic în felul său este cazul de orgie din F. Oșorhei, unde făptuitori necunoscuți au intrat în biserica noastră, au furat steagul tricolor apoi s-au spurcat în ușa bisericii.

Ca să putem aprecia teroarea în deplina ei măsură, e destul să știm că pe valea Crișului în protopopiatul Peșteșului, abia mai avem 5-10 preoți, iar protopopiatul Orășii, deci al centrului, se plânge că azi-măne în 50 de parohii abia vor mai avea preoți.

În 27 februarie / 12 martie 1919, președintele Consistoriului român, R. Ciorogariu, și asesor referentul senatorului bisericesc Gh. Tulbure au fost puși sub supraveghere militară de către comenduirea militară, pentru spionaj.

În 11/24 martie, directorul Sovietului Maghiar a internat (închis) - între alții - pe președintele consistoriului Român R. Ciorogariu, asesor referentul Gheorghe Tulbure, pe protoprezbiterul Orășii Mari Andreiu Horvath, al Vașcăului, Adrian P. Deseanu și secretarul consistoriului Dr. Aurelian Magier. Cei internați sunt controlați zilnic în casele lor și la primărie.

În noaptea acelei zile a intrat la consistor comisia directorului cu puterea armată, de a ține percheziție în localul prezidial și în birouri, ducând cu sine cheile de la casele Wertheimiane și instituind o strajă de 5 soldați la consistor. În ziua următoare a fost dus numerarul de 84.000 coroane din casse, iar efectele lăsate în casse, însă cheile duse la directoriu. Casa consistorială din strada domnească și cea din strada Capucinilor constrânsă pentru comunizare.

Ca o consecință a separării bisericii de stat, salariul vicarului - președinte sistat la oficiu de dare.

nominal în tabelul anexat, nu vor putea părăsi orașul Oradea, fără autorizația prealabilă a directoratului : Roman Ciorogariu, dr. Chirvai Vasile, dr. Savu Marta, dr. Teodor Popa și Nerva Traian Cosma se vor prezenta în fiecare zi la orele 5 d.m. la domiciliul protosincerului Roman Ciorogariu din str. Uri nr. 6 - ceilalți 20 membri sunt obligați de a sta la domiciliile lor la orele fixate pe listă. Primii 5 vor fi verificați zilnic la ora sus indicată de un delegat, om de încredere al Comandamentului iar ceilalți ocazional. S-a precizat că această manieră de internare, care admite ca persoanele internate să-și exercite profesiunea, se va menține numai până când oricare dintre internați nu manifestă atitudine sau nu ajunge în conflict cu dispozițiunile legale în vigoare.

Coriolan Pop, din str. Szaniszo nr. 2 și Roman Ciorogariu în str. Uri n. 6, vor fi permanent controlați în locuințele lor de doi grăniceri repartizați la domiciliile lor în acest scop.

Președintele Roman Ciorogariu, în numele Consiliului Național Român ia la cunoștință dispoziția Consiliului Național Român (corect Consiliul Național Maghiar - n.n.) și declară în mod solemn că - menținându-și libertatea de gândire și conștiință - le va respecta și va stărua ca și populația românească din județ să evite orice activitate contrară legilor."

dr. Todor Arpad,
dr. Hody I.

dr. Aurel Magier,
Nerva Traian Cosma.

(Arh. Statului Arad, fond Roman Ciorogariu, dosar 8, f. 16, original limba maghiară. Cf. Ioan Popovici, "1918 BIHORUL ÎN EPOPEEA UNIRII" p. 443-445)

BEIUȘUL

"Beiușul e orașelul cultural cu liceu românesc, protopopiat ortodox și unit și o pleiadă de intelectuali. Între aceștia era și avocatul Dr. Ioan Ciordaș un membru marcant al comitetului partidului național din Ardeal, om cu voință tare și agil în acțiuni. El era designat de viitorul prefect al Bihariei, cu un cuvânt om cu calitate. Tânărul avocat Dr. Nicolae Bolcaș, premerit pe frontul rusesc are aptitudini militare și nota radicală. Pe lângă el încă câțiva advocați buni români și profesorii de la liceu. În virtutea acestei pleiade de intelectuali și a situației sale geografice, Beiușul întotdeauna era socotit ca un colț deosebit al țării, numit Ținutul Beiușului, cu munții lui locuiți numai de români, iar județul cu un teritor de 11 mii metri pătrați și cu 650.000 de suflete se numea și în gura poporului și în hrisoave *Țara Bihariei* (Biharország). Dr. I. Ciordaș era președintele Consiliului Național din Beiuș și în marea aceea de români, streinii din Beiuș, la număr aproape cât românii, au susținut împreună ordinea cu mutuală înțelegere de a se apăra unul pe altul.

Ciordaș se încredea în ungurii lui. Tocmai pentru aceasta comandamentul unguresc a pus în coasta lui Ciordaș pe cel mai sângeros ostaș, pe Verbóczy.

VIZITA LUI CIORDAȘ

Cu câteva zile înainte de dispariția sa, mă pomenesc cu el în casă. Soldații îl lasă înăuntru nesupărat, pentru că îl cunoșteau din Beiuș, făcând numai observația auzită de personalul meu : "Pe acesta îl cunoaștem din Beiuș, e un mare vulpoi". Ciordaș îmi descrie situația din Beiuș, după dânsul n-ar fi cea mai rea, dacă n-ar fi acolo căpitanul Verbóczy care-și face de cap. Dânsul și-a petrecut cu îngăduința autorităților militare din Beiuș familia până la Oradea, spre a o scoate din agitațiile de la Beiuș și de aici să

plece doamna cu copiii la rudele de la Arad, unde fiind francezii, sunt în siguranță. (în timp ce Ciordaș era ucis, familia lui se afla la Sibiu - S.V.)

Aud în curte glasul lui Todor Arpad, ies la el, să văz ce porunci aduce. El mă întâmpină cu întrebarea dacă Ciordaș e aici ? După ce am confirmat prezența lui Ciordaș, și-a exprimat dorința că vrea să-l vadă. L-am poftit înăuntru, aici după ce a luat relații de la Ciordaș, care i-a spus tot ce mi-a spus mie, insistă să nu se înapoieze acasă, până peste două zile, când D-sa va merge la Beiuș și va face ordine acolo, cu Verböczy, aducându-l de acolo. Ciordaș nu se lasă capacitat nici de Todor Arpad nici de mine. El trebuie să meargă acasă, că-l reclamă situația din Beiuș. Nu i se poate întâmpla nimic, fiindcă și cetățenii unguri sunt cu el. Petrecând afară pe Todor Arpad, îmi spune din nou hotărât : " să nu-l lași să plece acasă până nu vin eu de la Beiuș". Din toată atitudinea lui am văzut că el știe ceva ce el nu poate spune. M-am pus cu toată puterea mea de a-l convinge pe Ciordaș, să aștepte până vine Todor Arpad, pentru că impresia mea este că acest om pregătește contrarevoluția albă și are nevoie de noi, la intrarea armatei române. Toate zadarnice, îmi arată un revolver zdravăn și îmi spunea că e astfel îngrădit să nu poată intra la el (nimeni) până nu dă alarma. Ne-am despărțit, eu în deznădejdea de a nu ne mai vedea, el în nădejdea de a ne revedea curând în România Mare.

CUM AU FOST UCIȘI DR. NICOLAE CIORDAȘ ȘI DR. NICOLAE BOLCAȘ

"Regretatul *Traian Amos Pinteru*, fost judecător și rectorul internatului ortodox din Beiuș, rudă a lui Ciordaș ne dă icoana fiorosului martiriu a celor doi scumpi luptători naționali. Iată raportul :

< Isbutind să dezvălesc pe deplin împrejurările mișelești ale asasinării lui dr. Ioan Ciordaș, președintele Consiliului Național din Beiuș, și a lui Dr. Nicolae Bolcaș, avocat, îmi țin de datorință să relatez următoarele date precise.

La vremea sa, pe la finele lui Ianuarie, garda națională română din Beiuș a fost desarmată. Cu vremea s-a înstăpânit până dincolo de Vașcău, detașamentul săcuiesc, sub conducerea căpitanului Verböczy, originar din Ardeal. De altfel, numirea armatei de sub conducerea sa era : "*Verböczy kulónitmény*". Lucrul cel dintâi al acestui alcoolist a fost să-și alcătuiască trei liste (de condamnări de moarte - S.V.) cum am stabilit noi ulterior, pe prima listă, a cărei existență o poate dovedi profesorul din loc Dr. Alexandru Pteancu, am fost 6 inși, cu menirea, ca în fiecare zi, să fie împușcați câte doi. Pe lista aceasta figurau :

1. Dr. Ioan Ciordaș. 2. Dr. Nicolae Bolcaș. 3. Ilarie Crișan. 4. Traian A. Pinteru. 5. Dr. Alexandru Pteancu. 6. Nume indescifrabil. Că acești 6 nu am fost executați toți, a măsurat planului infernal al bandei lui Verböczy este a se atribui beției neconținute a lui Verböczy, zăpăcelii și fugei lui și a bandiților săi, că la 18 aprilie, în ultimul și supremul moment, armata română, sub conducerea colonelului Rasoviceanu, după lupta de la Târcaia-Negru-Mezieș a eliberat Beiușul. Tot acestor împrejurări se poate mulțumi, că ei au fost executați nici cei de pe lista a doua, în număr de 17, cuprinzând aproape pe toți profesorii și intelectualii din Beiuș timbrați de "*agitatori foarte periculoși*". A mai fost o listă, a treia, cu 46 persoane, notate : "*valahi*" din loc. Aceste liste au fost compuse cu ajutorul câtorva unguri din Beiuș și din Târcaia, cărora garda națională le caută urma.

În 31 martie st. n. era deja constituit Consiliul Municipal și Militar din Beiuș. Așa numiții "roșii" însă, tot sub comanda lui Verböczy, pe mine m-au osândit la moarte pentru agitație și pentru că au aflat la mine arme și muniții. Fiindcă însă medicii din loc au dat certificat că sunt bolnav de moarte, am scăpat ca prin minune, și am fost internat în spital

cu marsruta, că dacă m-aș face mai bine, au s-o isprăvească cu mine.

În 3 Aprilie, cum s-a constatat ulterior, Sfatul Militar, care a preluat puterea de la Sfatul Muncitoresc, în ședința de după masă, l-au osândit pe Dr. Ciordaș și pe Dr. Bolcaș la moarte. Răspunderea o poartă toți, dar mai ales Verböczy și adjunctul său locotenentul Úrmosi, un adevărat diavol, în chip de om.

La miezul nopții, Dr., Ciordaș a fost deținut și ridicat din casa sa de locotenentul Magoș, însoțit probabil de soldații marinari: Keresztesi, Topai și Bogacsi. pe la ora 1 a fost deportat Dr. Bolcaș. Amândoi au fost duși în birourile primpretorului, unde ședeau Verböczy și Úrmoși, Găsind acolo Dr. Ciordaș pe sublocotenentul Foriș, l-a rugat să stea de față, pentru că soldații îl scuipă și insultă mereu. Pe la orele 1 și 1/2 noaptea, a sosit Verböczy și Úrmoși din Târcaia, amândoi beți. Ce s-a petrecut acolo nu se știe. La ceasurile 2 însă, un tren special, o locomotivă și un vagon, i-a dus în comuna Lunca de lângă Vașcău unde erau detașați câteva sute de săcui sub conducerea locotenentului Hankóczi. Trenul s-a oprit pe câmp lângă macazul unei firme de lemne de la Lunca. Victimele au fost conduse în odaia lui Hankoczi, care locuia la Ana Fordon, soția lui Gavril Moș. Numita ne-a și fasionat, că în zorii zilei de 4 aprilie a văzut prin perdeaua ușii de sticlă doi domni civili, care ședeau ca capul rezemat în palmă la masă, în odaia lui Hankóczi. Locotenentul însă observând că în odaia vecină arde lampa a înjurat-o strigându-i pe românește : "stinge lampa gudă și te culcă, că de nu te împușc!". S-a speriat și s-a culcat. Măne zi a și amintit în taină prin sat că au fost la ea în casă deținuți, pe semne doi popi, și că spre dimineață Hankóczi i-a dus undeva. Odaia lui Hankóczi avea însă o ușă care da în coridor deadreptul.

Ioan Herlea Vili din Lunca ne-a fasionat, că tot în 4 aprilie, dimineața la 3 ceasuri cadetul Károlyi Tamás, originar din Beiuș și cadetul Kádár Ferenc cari locuiau la el și alți cadeți și marinari, i-au cerut să le dea o lumânare și o lopată. El le-a dat cele cerute dar nici el nici alții nu s-au gândit și nu s-au interesat mai departe că de ce și pentru ce le trebuiesc, fiind grozav de terorizați. Și a închis ușa și s-a culcat. Peste o jumătate de ceas a auzit niște împușcături.

În 18 aprilie am scăpat din spital. Despre numiții încă nu se știa în Beiuș nimic. În numele familiei lui Dr. Ciordaș, cu care sunt înrudit, am pus un premiu de 3000 coroane, pentru cel ce va da date și urme precise, despre dispariția lui. Primăria din loc a pus premiu 1000 coroane. Întâmplător fiind pretorele Dr. Ghera la Beiuș l-am rugat să publice premiul și în cercul Vașcău de sub conducerea sa, îndeosebi în comunele Lunca, Seghiște, Sighiștel, Vașcău, pe unde staționaseră soldați unguri. Notez, că după cum am înțeles, Verböczy și Hankóczi înaintea familiei Dr. Ciordaș, a mamei și a fratelui lui Dr. Bolcaș, care au stăruit după răspuns au declarat pe cuvântul lor de onoare că numiții sunt în viață : "*au fost deținuți dar au fugit și nu-i pot niciun găsi*". Ipsissima verba!

Dr. Ghera, în 24.IV, îmi scrie și îmi trimite printr-un curier următoarele : "*Raportez că cadavrele lui Dr. Ioan Ciordaș și Dr. Nicolae Bolcaș s-au găsit în telechiul lui Nicolae Hasan din Lunca, azi la orele 9. Dispozițiile necesare pentru exhumarea lor le-am făcut, etc.*"

Cum am constatat la fața locului, îndemnați de premiu sătenii au plecat să caute. Notarul Ioan Blaga, notăreasa și 4 femei au ajuns și în grădina lui Hasan, unde, fiindcă din cauza ploilor era numai de 4 degete pământul peste cadavre, au simțit un miros greu de mortăciune, și săpând puțin numaidecât s-au ivit hainele lui Dr. Ciordaș.

Sosind cu trăsura, ca trimisul familiei lui Ciordaș, la Lunca, împreună cu George Bolcaș, pe morți i-am aflat deja exumați și așezați într-o casă țărănească în două sicrie improvizate. Mergând și noi la fața locului am constatat că cadavrele au fost aruncate într-o groapă din fundul grădinii lui Hasan, săpată la distanță de un metru de

vâlceaua Apa Vârzarilor, care trece pe acolo. Era groapa afundă de un metru, lungă de 5 și lată de 3 pași, plină de spume și de sânge înghețat. Pe cei morți i-am agnoscat și noi exmișii familiilor mai presus de orice îndoială. Deși fața lui Dr. Ciordaș era de tot desfigurată, capul și corpul mutilat de putrefracție și de apă, i-am recunoscut mustățile tunse, i-am recunoscut și pe verigheta de pe deget, de pe svetter, pantaloni, ghete, ciorapi, de pe lanțul de aur, ceasornicul de buzunar și cheile de la casă. Acestea le-am și luat la mine și le-am adus înaintea familiei. În lipsă de medic, nu s-a făcut secționarea. Am constatat însă că ceafa și aproape întregul cap i-a fost zdrobit într-un mod bestial. Creier, oase, păr și sânge erau amestecate, mâna dreaptă era frântă în mai multe locuri, ochii scoși, înfiorătoare priveliște!

Tot asemenea era zdrobit capul lui Dr. Bolcaș și era încovoiat de grumazi. A fost recunoscut și el, deși erau amândoi negri ca tăciunele, căci nu avea barbă și mustăți. L-am cunoscut de pe o cicatrice a unei operații mai vechi, după haine, palton, chipiu, și orologiu de argint. Ni s-a spus că amândoi au fost găsiți în groapă cu fața în jos, dedesupt Bolcaș deasupra Ciordaș. Acesta din urmă, având gura înfundată cu o batistă. Nici alte lucruri, nici loc de împușcătură, n-am putut afla, pentru că și la scoaterea obiectelor amintite, pâraia întreg corpul și era un miros de cadavru insuportabil. Mănuși și cuțit de secționare n-aveam, nici doctor n-a fost la dispoziție.

După acnoscare am făcut momentan, ascultarea de martori. Procesul verbal cu fasiunile lui Nicolae Hasan, Ioan Herle, Veturia Mihui soția notarului, Ioan Blaga și Ana Horodon îl am la mine în original. Ziua următoare, i-am așezat în sicriile aduse din Beiuș, am făcut sigilarea cu doi preoți și i-am adus la Beiuș, unde în aceeași zi, adică la 25 aprilie orele 4, au fost prohoditi și înmormântați cu mare pompă și cu toată jalea sufletelor noastre cernite.

Numele făptuitorilor și complicilor acestei crime barbare au fost dus de cumnatul lui Dr. Ciordaș, dl. Raul Milecker, profesor universitar, la Sibiu, cu palida nădejde că probabil au putut să scape cu fuga în Ardeal. Se vor face pași în deosebi la Consiliul Diligent, să esopereze la comandamentul suprem porunca pentru armata operativă de a-i prinde de vii și ai aduce pentru perchezitie la fața locului. S-au mai recercat în sensul acesta armatele cooperatoare cehoslovace și sârbești.

Despre zecile de țărani români împușcați și uciși de la vetrele lor și unii morți chiar în spitalul din Beiuș, nici că mai fac amintire. (subl. - S.V.)

Lista domnului Milecker este a se completa cu numele lui Topai marinarul și a lui Becsági, amândoi figuri de atleți. Tot aici am constatat că înscenatorii măcelului din Sighștel sînt sublocotenentul Ponyicky și "alhagnagyul" Debreczi.

Iar despre moartea lui Nicolae Bogdan vobească următorul act:

Proces verbal

Dresat la 26 aprilie 1919, st. nou, cu ocaziunea exhumării cadavrului lui Nicolae Bogdan locuitor în Vașcău, omorât de ostașii săcui în hotarul comunei Lunca de față fiind:

1. Din partea Preturei cercului Vașcău: Dr. Alexandru Ghera pretor și Dr. Eugen Borha medic de plasă.

2. Ca membrii pentru constatarea identității cadavrului, Vasile Negru, Ioan Ovesea și Dr. Salvator Mihaly din Vașcău. În 26 aprilie 1919, ajungând la cunoștința publică că în hotarul comunei Lunca, în locul așa numit "Dumbrava", din apropierea vilei episcopului romano-catolic, spre răsărit la 200 pași se află un cadavru, s-a esmis din partea preturei Dl. Dr. Alexandru Ghera, pretor și Dr. Eugen Borha, medic de plasă, în societatea membrilor pentru constatarea identității personale: Vasile Negru proprietar, Ioan Ovesea, director de bancă și paroh și dr. Salvator Mihail avocat toți din Vașcău.

Legile funcționarilor consistoriali și congrua preoților plătite până acum pe conspectul prezent de consistor directoratului din banii confiscați de la noi. O strajă de doi soldați păzesc în permanentă ziua și noaptea consistoriu.

Ne facem o tristă datorie, venerat sinod, când raportăm acestea. E tristă această constatare, cu atât mai ales că credincioșii noștri au rămas fără conducători și mângâiere sufletească, tocmai acum în pragul Sf. Învieri.

Ne-am achitat însă de această datorie cu cugetul liniștit și răspunderea înaintea lui Dumnezeu nu e a noastră."

Oradea Mare, la 2/15 aprilie 1919, din ședința plenară a Consistoriului eparhial.

CIOROGARIU
vicar episcopesc

(Arh. St.O. Fond Ep. Ort. Rom. O. dos. 407, f. 436 - 437. Cf. Viorel Faur, *Documente*, p. 117-118)

(5 LUNI DE CALVAR)

(...)

" Peste ei (bihoreni - s.v.) s-a abătut însă o nouă extrem de gravă primejdie, care era consecința fixării unei arbitrare linii de demarcație, pe direcția Zam - Ciucea, între România și Ungaria, astfel că părțile de vest ale pământului românesc (Bihor, Satu Mare și Sălaj), au mai fost ocupate - de către armata și unitățile maghiare - pînă la 22 aprilie 1919, cînd armata română a eliberat aceste județe, după care s-au integrat țării, aplicîndu-se decizia de unire cu România a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia. Timp de aproape 5 luni de zile s-a desfășurat calvarul românilor din ținuturile amintite, aceștia trăind o experiență dramatică, care nu-și găsește arareori termeni de comparație în istoria noastră. Bihoreni au dat numeroase jertfe pentru unire, suportînd o teroare fără precedent, despre care s-au păstrat în arhivele noastre, sute de documente, valorificate în cea mai mare parte în lucrările istorice anterioare, ori incluse în lucrările și volumele apărute cu deosebire pe plan local. Aceste mărturii documentare conțin informații de o deosebită importanță despre un capitol semnificativ al istoriei Bihorului și, în același timp al istoriei evenimentelor din anii 1918 - 1919, care au marcat încheierea procesului istoric de unire a tuturor românilor. Nu toate documentele din această categorie au văzut, din diverse motive lumina tiparului. Ca atare n-au intrat în circulația științifică, pentru a fi cunoscute de specialiști și cititori.

(...)

Evenimentele din Bihor, în lunile octombrie - decembrie ale anului 1918, și primele 4 luni ale anului următor, au constituit momentul final al luptei locuitorilor români din această parte a țării pentru unitate națională. Prin tragismul care le-a caracterizat, acestea au și o valoare simbolică în istoria noastră, putînd fi considerate o expresie a jertfei pe care bihoreni au dat-o pe altarul cauzei unirii tuturor românilor, așezîndu-se sub semnul exemplarității. Pregața lor majoră, în cuprinsul epocii moderne a istoriei locale, a fost sesizată, chiar în timpul desfășurării lor de către incomparabilul patriot care a fost Roman R. Ciorogariu, aflat în postura de a conduce - împreună cu dr. Aurel Lazăr (pînă la 12 decembrie 1918, cînd acesta s-a deplasat la Sibiu, deoarece a fost ales membru al Consiliului Diligent și numit șef al resortului justiției și Coriolan Pop, directorul Institutului de Credit și Economii "Bihoreana") - populația românească din

Bihor în clipele cele mai tensionate ale existenței sale."

VIOREL FAUR

Vol. "Documente" p. 7-8.

(UN TRIPLU RĂSPUNS)

"Suntem perfect conștienți de faptul că s-ar putea pune, de către indivizi neavizați sau tendențioși următoarea întrebare : de ce se mai publică asemenea documente ? Acestora le oferim un triplu răspuns. *Primul de natură științifică* și anume împrejurarea că orice știință istorică trebuie să cunoască și să analizeze toate sursele de documentare existente, pentru că în ele este conservată o parte din evenimentele trecutului și numai o defrișare arhivistică integrală ne oferă perspectiva optimă de a explica în termeni riguroși, ceea ce s-a întâmplat, în cazul nostru cum au scăpat românii bihoreni de sub teroarea istoriei, în cele 5 luni (de la 1 decembrie 1918 și până la 22 aprilie 1919). Al doilea ar consta în *obligația etică elementară* pe care o are istoricul de a face o necesară reparație, fie și după aproape 75 de ani, memoriei a celor numeroase victime, absolut fără motive terorizate și ucise dar cărora li se face acum o justificată dreptate, dezvăluindu-se totodată cruzimea ucigașilor prin această cercetare istorică, aplicându-le o severă condamnare, în virtutea adevărului că istoria umanității nu poate fi niciodată înșelată sau ocolită. În fine al treilea element determinant aparține *zonei de conștiință națională*, în sensul că noi, urmașii celor care au dat supremul sacrificiu pentru libertate și unire, avem datoria de a le păstra în adâncul sufletelor noastre, *numele și faptele*, de a le apăra memoria în fața denigratorilor și a le exprima cea mai sinceră recunoștință. Fie ca această carte să împlinească toate aceste cerințe, aducând în fața cititorilor pagini zguduitoare de istorie bihoreană, și în același timp, de istoria a națiunii române. Ele sunt fără îndoială, pline de învățăminte ! Fiecare poate să le descifreze - fără nici un efort - și să mediteze asupra lor."

VIOREL FAUR

Notă - Stelian Vasilescu : Am luat acest citat din volumul datorat istoricului orădean Dr. Viorel Faur, " Evenimentele din Bihor (decembrie 1918 - aprilie 1919) DOCUMENTE", editat de Fundația Culturală "Cele trei crișuri" (Oradea, 1993), subscriind total la el. De altfel, de la bun început, și părerea mea a fost că republicarea documentelor din 1918, 1919, 1933-1934 este bine venită și nu sunt necesare comentariile. Ce aş putea spune eu în plus, față de aceste documente extraordinare ?

* În timp ce în comitatele Transilvaniei eliberate domnea pacea și bucuria împlinirii unui ideal, pe teritoriul Bihorului, și a unor comitate învecinate, în perioada de după 1 decembrie 1918, și până în martie 1919, a existat o dualitate a puterii întrucât alături de consiliile naționale române, la nivelul prefecturii și plășilor, s-a menținut vechea administrație, care în multe probleme găsea sprijin în consiliile naționale maghiare. Acestea, sprijinindu-se pe trupele rămase fidele guvernului Károlyi, acolo unde au avut posibilitatea, s-au opus acțiunilor revoluționare ale maselor populare, situație accentuată cu atât mai mult cu cât la 9 decembrie 1918, contele Károlyi a comunicat Consiliului Dirigent refuzul guvernului maghiar de a recunoaște hotărârile de la Alba Iulia fapt ce a determinat din partea autorităților noi și noi acte de represiune împotriva populației românești.

Cu toată această stare de fapt, masele populare românești din Bihor n-au renunțat la lupta lor pentru împlinirea idealului lor național, așa cum nu au renunțat

niciodată în îndelungata și zbuciumata lor istorie. Astfel, în comitatul Bihor a continuat procesul revoluționar de înlocuire a reprezentanților vechilor autorități, de satisfacere a nevoii de pământ și de consolidare a hotărârilor de la Alba Iulia. La începutul lunii ianuarie 1919, arătând suferințele îndurate, locuitorii din Târian se plîngeau C.N.R din Oradea și Bihor "că în timpul războiului mult am suferit, ne-au dus feciorii la război și în urmă ne mai luau și pîinea de la gură ...". De aceea, înlocuind pe vechii primari și notari cu oameni din sînul poporului român, ei doreau să curme abuzurile și să instaureze dreptatea. Așa au procedat locuitorii din comuna Sînlazăr cu ocazia alegerii noului consiliu comunal, la 1 ianuarie 1919, care, prin cuvîntul președintelui noului consiliu, vizînd atitudinea ostilă a fostului primar față de noile organe populare declarau că : (...) "știm de ce ne-a ales poporul - să ținem dreptul (dreptatea - n.n.) în popor și să avem grijă să nu facă neplăceri (abuzuri - n.n.) pînă la sosirea armatelor române".

(...)

* Demn de remarcat este faptul că acțiunile țărănești după 1 decembrie nu sunt violente, dar sunt hotărîte, actul național de la Alba Iulia avînd un mare răsunset în conștiința țaranilor, făcîndu-i conștienți de puterea, îndatoririle și drepturile lor. Ca urmare, ei se adresează în primul rînd forului lor reprezentativ, C.N.R din Oradea și Bihor, în vederea satisfacerii doleanțelor."

IOAN POPOVICI

Din Vol. "1918 ... Documente", pag. 33-34-32.

* În ziua de 24 martie 1919, în conformitate cu ordonanța Nr. 395 a Ministerului de Război - Comandamentul militar regional din Transilvania - Directoratul Sfatului muncitoresc pentru apărare și forța de ordine din Oradea, pune în vedere C.N.R din Oradea și Bihor că " Republica Sovietică Ungară are ca scop menținerea integrității Ungariei și în acest scop a ordonat ca toate activitățile contrare acestui scop să fie împiedicate, cu toată energia, iar persoanele care colaborează la acest fel de activități să fie internate". Ca urmare " avînd în vedere că populația românească și conducătorii ei din județul Bihor, în mod manifest s-au situat pe traducerea în viață a hotărârilor de la Alba Iulia, și considerînd că aceste hotărîri sunt evident opuse scopurilor Republicii Sovietice Ungare, directoratul de apărare și paza ordinii publice, pentru a împiedica activitatea persoanelor angajate în realizarea hotărârilor de la Alba Iulia - consideră că ele sunt necesare să fie internate". (vezi în acest sens, " Români acuzați de spionaj", din "În loc de Prefață" - s.v.). Dar cu toate că, Consiliul Național Român are aceste scopuri opuse țelurilor Republicii Sovietice Ungare, văzînd că pînă acum în problemele de menținere a ordinii și păcii interne a colaborat cu organele locale, manifestînd înțelegere și respectînd dispozițiile legale " se hotărăște ca internarea membrilor C.N.R. Oradea și Bihor să se facă la domiciliu". Luarea acestor măsuri, care contrazic pe cele afirmate cu ocazia interzicerii imprimării ziarului "Tribuna Bihorului", au stimulat și mai mult, din păcate, acțiunile cu caracter șovin, îndreptate împotriva populației românești, acțiuni declanșate nu de populația muncitoare de naționalitate maghiară, care a suportat și ea alături de români întregul cortegiu de neajunsuri provocate de clasele dominante și de război, ci din partea elementelor devotate vechiului regim maghiar și a ofițerilor aflați în slujba claselor reacționare. Astfel, lăsînd să acționeze la voia întîmplării, nelichidînd și neretrăgînd unitățile militare așa - zise secuiești, comandate de ofițeri reacționari guvernul maghiar a tolerat săvîrșirea unor acte de teroare contra populației românești, în deosebi împotriva intelectualilor și țaranilor români, care luptau și activau pentru înfăptuirea idealului național - unirea cu patria mamă. De asemenea

sfaturile muncitorești și țărănești n-au înțeles să satisfacă setea seculară de pământ a țăranilor români și maghiari, nedecretind exproprierea moșierilor și împroprietărirea țăranilor, așa cum a procedat Sfatul Muncitoresc din comuna Sălard, lipsindu-se astfel, de o forță extraordinară în asigurarea victoriei reoluției proletare. Nesatisfacerea acestor deziderate a făcut ca între populația română din Bihor și Republica Ungară a Sfatului, în măsura în care regimul de la Budapesta mergea pe linia tradițională a politicianismului ungar - menținerea Ungariei între " granițele ei feudale", să nu se ajungă la o înțelegere și colaborare. Erau prea multe și prea proaspete promisiunile făcute națiunii române și neonorate pentru ca aceasta să mai creadă în sinceritatea lor. De aceea, ocuparea Bihorului de către trupele române era considerată de către masele populare singura soluție de salvare de sub regimul de teroare instaurat de trupele rebele maghiare, singura soluție de realizare în practică a hotărârilor de la 1 decembrie 1918 din Alba Iulia. "

IOAN POPOVICI
(Idem, pag. 37-38.)

O LĂMURIRE

În 1978, pe când eram redactor la revista orădeană "Familia" prof. Ioan Chira, Președinte al Consiliului de Cultură și Educație Socialistă al județului Bihor, mi-a încredințat editarea memoriilor lui Teodor Neș, personalitate marcantă a vieții cultural-politice a Bihorului în perioada interbelică, fost director al Liceului "Emanuil Gojdu" autorul cărții de referință "Oameni din Bihor" (1937). Așa a apărut în anul 1979, sub egida C.C.E.S Bihor, volumul intitulat, la propunerea mea, Teodor Neș, "A doua carte despre oameni din Bihor". Ediție îngrijită, prefață, note și tabel cronologic de Stelian Vasilescu. Cuvînt înainte de prof. Ioan Chira. La pag. 219-222 ale volumului, se găsește tipărită "O lămurire". Autorul, Teodor Neș, a ținut, în această notă, să revină asupra unor păreri ale domniei sale cuprinse în cartea "Oameni din Bihor". Am socotit atunci - și cu atât mai vîrtos socotesc acum, că Teodor Neș făcea unele concesii vremurilor în care și-a scris memoriile. Unde lucrurile nu sunt prea clare, sau unde sînt în dezacord cu Teodor Neș, acum la republicarea notei, pun semnul de întrebare (? - s.v.) După cite îmi amintesc într-unul din ultimele sale volume cu documente despre Bihorul anilor 1918-1919 și istoricul Viorel Faur are unele semne de întrebare, în această privință.

Dar iată textul care aduce date extrem de importante, nepublicate pînă în 1979, în această "O lămurire" și foarte necesare, socotesc eu, pentru o mai bună înțelegere a tot ceea ce am cuprins în acest "Calvar al Bihorului". Dar, repet, cred că se impun și cîteva semne de întrebare(S.V.)

"Ca urmare a unui apel adresat populației din Bihor, ca să-mi dea date în legătură cu evenimentele din 1918-1919, am primit zeci de declarații ale unor participanți sau observatori la mișcările din acea perioadă.

În aceste declarații, ca autori ai nenorocirilor căzute asupra populației române din Bihor, erau considerați pînă la 21 martie 1919, data formării guvernului comunist Garbai-Kun, "secuii", iar pe urmă "bolșevicii". În baza acestor declarații în lucrarea mea "Oameni din Bihor" am folosit și noi acești doi termeni, fără a circumscrie semnificația celor două categorii de soldați. Cercetînd bine documentele primite referitoare la evenimentele din noiembrie 1918 - 1919 am izbutit, cred, să lămuresc controversa și să stabilesc răspunderea masacrelor din Bihor. (? - S.V.)

Pînă la data de 21 martie 1919, nu putea fi vorba de "bolșevici". A rămas deci prima alternativă, autorii suferințelor au fost "secuii", afirmație cu o frecvență de 90 % de altfel în declarațiile primite.

Ne îndoim, totuși, de la început, că actele de cruzime săvîrșite împotriva românilor, țărani și intelectuali, ar fi fost făcute la ordinele comandanților superiori ai

armatei maghiare. Trebuia deci că nelegiurile dezlănțuite asupra populației române au fost săvîrșite de unități smulse de sub disciplina militară, care acționau pe cont propriu împotriva elementului românesc, considerat "dușman de moarte" al ungarilor, din cauza desfacerii Ardealului din legăturile cu statul maghiar. Aceasta pare singura concluzie care se poate desprinde din examinarea critică a evenimentelor. (? - s.v.). Constituirea diviziei de secui, organizația ei internă, locul ei în armata maghiară, de pe frontul transilvănean, colaborarea cu alte unități, dezvoltarea cauzei camumflată în diferiți termeni.

Divizia de secui s-a constituit din ordinul ministerului de resort din Budapesta și a fost alcătuită din elemente destrămate din regimentele de honvezi 24 Brașov, 22 Tîrgu Mureș, 23 Sibiu, 31 Dej, 21 Cluj. Secuii, aparținînd acestor regimente au trecut la formarea unei unități separate, avînd drept scop "recucerirea Ardealului". Cel mai activ colector de soldați a fost căpitanul Verbóczy Kálmán. Divizia a fost încadrată în districtul 6 militari, cînd începuse organizarea armatei maghiare regulate. Comandant al diviziei fu numit Kratochwill Károly, iar șeful statului major Siményfalvi. Efectivul unității era întreținut și sporit prin soldații secui, întorși de pe front, triați și trimiși în Transilvania de Comitetul Național Secuiesc din Budapesta. Comisarul guvernamental maghiar peste Ardealul în proces de desfacere de Ungaria, era profesorul Apáthy I., care organizase la Cluj, un simulacru de adunare populară, ca contrapondere a adunării naționale române de la Alba Iulia.

Detașamentul lui Verbóczy Kálmán, alcătuit dintr-un batalion de gardiști maghiari din regiunea Cluj, luase o fizionomie proprie, acționînd pe cont propriu. (? - s.v.)

Las că nici divizia de secui nu era dispusă să asculte de ordinele autorităților superioare! Pentru a satisface, oarecum ordinele aliaților și a retrace trupele maghiare pe liniile de demarcație, fixate succesiv, pe măsura evoluției evenimentelor, comisarul Apáthy I. și ministrul de resort Fényes László, dăduse ordin armatei maghiare, reconstituite, să se replieze pe noile linii. Divizia secuiască a refuzat să se supună ordinelor, amenințînd cu moartea pe ministrul Fényes László. În numeroase ședințe Kratochwill a declarat hotărît că trupele de sub comanda sa nu se vor retrage fără lupte. Se accentua în mod special că divizia secuiască nu va părăsi teritoriul Transilvaniei, fără a înfrunta armatele române (de fapt armata maghiară s-a retras numai sub presiunea armatei române, luînd poziție pe linia Ciucea - Zam la frontiera de est a județului Bihor și la liziera de vest a Transilvaniei istorice).

La 7 martie 1919 Kratochwill și statul său major s-au mutat la Huedin, iar trupele sale, completate cu alte formații, între care locul prim îl ocupa batalionul de gardiști maghiar al lui Verbóczy, s-au desfășurat pe linia Șoimi - Ciucea - Beiuș. În ceea ce privește Bihorul frontul de la Ciucea era ținut de regimentul 21 Cluj (grupa III) iar Valea Crișului Negru fusese încredințată batalionului lui Verbóczy și unor detașamente din detașamentul IV honvezi Oradea. Comanda diviziei de secui o avea în această perioadă Nagy Pál, iar aceea a brigăzii de pe linia Oradea - Beiuș o deținea Raics. Kratochwill era comandantul suprem al armatelor maghiare de pe frontul transilvănean. Comandantul Nagy Pál artăta un zel deosebit pentru ca unitatea sa să absoarbă pe soldații secui întorși de pe front.

În februarie 1919 regimentul 21 era cantonat în Bratca, pe valea Crișului Repede, iar brigada lui Raics, inclusiv batalionul lui Verbóczy, își menținuse poziția din ianuarie. Comandantul regimentului 21 era Kušay Lajos.

Divizia de secui purta șapca "Bocskay" (fără cozoroc) iar reverul tunicii avea o panglică în tricolorul maghiar. Aceste însemne, soldații le-au purtat și sub guvernul

Garbai S. - Kun Béla, manifestînd ostentativ naționalismul în fronda cu ideologia comunistă a guvernului.

Disciplina soldaților lăsa de dorit : o unitate alcătuită în pripă din elemente provenite din regimente cu diferite tradiții și spirit de grupă și cu moralul zdruncinat în urma numeroaselor înfrîngerii de pe fronturile de luptă, nu-și poate crea, în grabă, coeziunea unei discipline severe. Divizia de secui avea crezul iluzoriu : recucerirea Transilvaniei dar soldații - nu secuii - fugeau de disciplină și de front. După istoricii Breit și Rubens, demni de încredere și după spusele lui Bartha Albert, și Böhm Vilmos, mai târziu ministru de război -, soldații refuzau să lupte : " *cînd venea vorba să meargă pe linia demarcațională, refuzau orice supunere*" (Juhász Nagy Șandor, *Az októberi magyar forradalom*, p. 330, notă T.N.)

Dintre toate unitățile maghiare, divizia secuiască era totuși cea mai disciplinată (! ? - s.v.) și hotărîtă să opună rezistență armatei române. Trupele de secui "erau mai disciplinate, mai bine organizate și mai pregătite" (generalul Mărdărescu, *Campania de la Tisa* - notă - T.N.), în comparație cu celelalte.

Nu se poate afirma aceasta despre gărzile naționale maghiare despre care Breit spunea că nu sunt apte pentru stabilirea ordinii și a securității, deoarece ele însele în cea mai mare parte jefuiesc unde pot (Juhász Nagy Șandor, *op. cit.* p. 335. - T.N.). Batalionul compus din gărzile naționale maghiare din zona Clujului, de sub comanda lui Verbóczy K. de asemenea nu putea avea o disciplină internă. Membrii batalionului erau uniți prin personalitatea comandamentului lor, dar cînd erau singuri, soldații dădeau semne de comportament terorist și ultrașovinist, încurajat și ratificat de comandantul lor. Căpitanul Verbóczy K. acționa pe cont propriu în cele mai multe cazuri. El avea atitudine intransigentă, reacționară, față de comuniști. Batalionul lui n-a capitulat la Kecser , cu cei 10.000 de secui, ci a trecut Tisa, a luat parte la campania contra cehilor și apoi contra românilor, pentru ca la urmă, după înfrîngerea de la Tisa, să treacă Dunărea să se refacă în brigadă de secui și să se atașeze armatei lui Horthy Miklos și să pornească contra capitalei Ungariei.

În valea Crișului Negru în depresiunea Beiuș năpasta a fost dusă de batalionul lui Verbóczy. Această unitate n-a avut nimic de-a face cu comuniștii, pe care-i considera dușmanii ei și în general dușmanii diviziei de secui, căruia guvernul i-a refuzat să-i aprobe : șapcă, arme și echipament militar distructiv de teama să nu demareze contrarevoluția.

Martorii oculari ai evenimentelor de la Beiuș pretind a ști că Verbóczy era cea mai mare parte a zilei în stare de ebrietate (*mai ales stătea la Târcaia de unde primea un mare sprijin în tot ceea ce întreprindea împotriva românilor - s.v.*).

Valea Crișului Negru era împănată cu elemente din afara armatei, neasimilate de disciplina militară, care, întăritate de elementele locale au răvășit satele și au terorizat populația. Valea Crișului Repede constituia raza de acțiune a regimentului 21 secui - regiment anticomunist, (cu șapcă "Bocskay") și tricolor la nivelul tunicii - cum sunt descriși în relatări. *Soldații desprinși din acest regiment și nu comuniștii, au declanșat atrocitățile.* Populația îi cuprinde pe aceștia în termenul de *comuniști*, uneori zicîndu-le *secui*. Prefectul Katz Béla, a declarat că "nu comuniștii, ci secuii sălbatici" săvîrșesc crimele, atribuite "bolșevicilor" (? - s.v.)

Kratochwill, într-un articol, justifică atitudinea sa comunistă, prin faptul că Béla Kun, a declarat că guvernul lui nu se situează pe poziția integrității teritoriale a țării și nu trimite diviziei de secui armamentul și echipamentul necesar pentru a recuceri Ardealul. (Korek Endre : *Erdélyért*, Budapesta, 1945, vol.II, p. 79.)

Problema integrității teritoriale a Ungariei a fost pusă și apărută cu dîrzenie de

către Bohm Vilmos și Kunfy Zsigmond din guvernul Károly, care au declarat în ședința consiliului de miniștri din 20 martie 1919, că "Nota col. Vyx" este cea mai mare mârșăvie din istoria universală. Aceste două personaje au făcut parte, mai târziu, și din guvernul Garbai-Béla Kun, ceea ce pune sub semnul întrebării afirmația lui Kratochwill cu privire la abandonarea definitivă a ideii de integritate teritorială a Ungariei. În aceeași conferință Kratochwill a declarat că divizia de secui nu se va retrage fără luptă din Ardeal. (Juhász Nagy Șandor, *op. cit.* p. 49 n. T.N).

Este interesant cum justifică Kratochwill capitularea celor 10.000 de secui în luptele de pe Tisa. Se știe că regimentele de secui au fost încercuite de trupele române și n-a existat altă scăpare decît capitularea asigurîndu-li-se viața și libertatea, după încetarea ostilităților de pe front. (General Mărdărescu, *op. cit.* p. 55 - n.T.N.). Istoriografia maghiară consideră predarea secuilor ca act de "trădare" față de cauza comunistă. Afirmația nu este departe de adevăr, avîndu-se în vedere atitudinea anticomunistă a secuilor în acea perioadă. Kratochwill declară că, capitularea s-a făcut din motivul că dacă secuii ar fi luptat și ar fi scos armata română din Transilvania, pe urmele secuilor biruitori s-ar fi infiltrat bolșevismul și în Transilvania, ceea ce ar fi întărit poziția guvernului Garbai-Kun Béla.

Se desprinde deci concluzia că samavolniciile prezente reclamate de C.N.R din Oradea, le-au săvîrșit *secuii sau soldații nesecei*, atașați regimentului 21, iar în valea Crișului Negru batalionul lui Verbóczy a fost autorul suferințelor românilor. De aceste acte nedemne n-a avut cunoștință ministrul Bohm Vilmos (? - s.v.) care declarase aceasta, pe cuvîntul lui de onoare unui interlocutor român socialist, care-i ceruse socoteală.

Declarațiile martorilor și ale notariatelor privitoare la categoria autorilor atrocităților trebuie rectificate (? - s.v.) în sensul că crimele din cele două părți ale Bihorului: Valea Crișului Repede și valea Crișului Negru și în regiunea Barcăului n-au fost făcute de "bolșevici" (? - s.v.) ci de secui sau de elemente asociate regimentului de secui și purtînd uniformă acestora. (? - s.v.) Cert este că autorul moral al faptelor criminale din valea Crișului Negru a fost căpitanul Verbóczy cu oamenii lui din gărzile naționale, iar în restul județului pîlcuri nedisciplinate, iresponsabile din regimentele lui Kratochwill, regimente anticomuniste. Din acest motiv noi am folosit termenul de *kratochwiliști* pentru acești soldați.

Categoriile de "comuniști", "bolșevici", "secui", considerate de martori și notariate, ca autorii faptelor inumane din Bihor acopereau unitățile de "secui" (? - s.v.) care de fapt erau anticomuniști, în frunte cu Kratochwill și, mai cu seamă cu Verbóczy. Am considerat necesar să clarificăm în baza noilor informații pe care le-am cules, categoria elementelor responsabile de actele teroriste din Bihor. Chiar și noi, în lucrarea "Oameni din Bihor" am folosit alternativ termenii de "bolșevici" și "secui" pentru aceleași elemente concrete, anticomuniste, care erau "secuii" sau soldații străini din regimentele lor, cărora li s-au atașat din motive antisociale și strict personale."

TEODOR NEȘ

* În "Familia" Nr. 9/1988, *Viorel Faur* publică fragmente " Din memoriile lui Popovici Moise", din care extragem aceste rînduri.

(...)

"Au venit în aceste părți comuniști (bolșevici) și chiar și eu am avut parte de ei, încît unui tovarăș, de altcum ofițer, de-al lor și un servitor (bătrîn) al lui a trebuit să le dau cvartir. Îndrăznesc însă a afirma că, comuniștii au contrabalansat activitatea

secuilor, cari ar fi făcut mai multe jertfe în oameni, dacă ar fi fost numai ei singuri (subl. n.s.) în aceste locuri (această opinie a lui Moise Popovici vine în sprijinul afirmațiilor formulate de dr. Alexandru Porțeanu în comunicarea susținută cu prilejul sesiunii științifice consacrate aniversării, în decembrie 1977, a unui veac de la nașterea dr. Ioan Ciordaș - n.n.)

CITATE NECOMENTATE (I)

* Budapesta, 3 nov. 1918.

Față de națiunile surori, nu avem nicio pretenție. Și noi ne considerăm o națiune reînnoită, o forță acum eliberată pe ruinele monarhiei. Ne trezim ușurați la conștiința faptului că nu mai sântem forțați să fim stâlpii asupririi. Să trăim unul lângă altul, în pace ca națiuni libere cu alte națiuni libere. *

ADY ENDRE, BARTOK BELA, BOLONI GYORGI, KODAY ZOLTAN

Din manifestul din 3 nov. 1918, de la Budapesta, al reprezentanților progresiști ai poporului maghiar.

* În ceea ce ne privește, avem convingerea fermă că problema naționalităților nu-și poate găsi soluția satisfăcătoare decât prin maghiarizarea completă a naționalităților.*

PESTI NAPLÓ, nr. 109, din 1888.

* Noi nu maghiarizăm pe nimeni cu forța. Noi sîntem adepții maghiarizării naturale, spre care îi împinge pe cetățeni patriotismul lor. Ungaria ori va fi maghiară, ori nu va mai fi deloc ! *

PESTI NAPLÓ, nr. 110, din 1889.

* În Ungaria, orice ilegalitate politică, orice eșec parlamentar și neglijență de tot felul ale guvernului, sunt iertate și uitate cu condiția ca într-o anumită problemă guvernul să fi avut o politică fermă și consecventă : politica de hegemonie a maghiarismului.*

* **MAGYAR HIRLAP**, 16 febr. 1892.*

* În parlamentul maghiar există 417 deputați. Printre aceștia, dacă Ungaria ar fi un stat constituțional, ar trebui să avem între 65 și 70 de deputați români, care să poată reprezenta interesele poporului român. *

În realitate, noi nu avem nici un reprezentant în parlament !

De ani de zile, un popor de trei milioane este împiedicat să-și trimită reprezentanții în corpul legislativ al țării !

Ajungem astfel la următoarea situație :

6 milioane de maghiari aleg 417 reprezentanți, iar 10 milioane de nemaghiari aleg zero reprezentanți.

AUREL C. POPOVICI,

"*La Question roumaine*", 1892, p. 91-92.

* Să lăsăm la o parte micuța convențională conform căreia noi pretindem că nu vrem să ucidem naționalitățile nemaghiare. Da, noi vrem să le suprimăm și trebuie să le suprimăm.*

GÉZA KOSZTELSZKI, 1898, scriitor

* "Politica mea șovină este o năzuință irezistibilă către un scop determinat și către atingerea lui cu orice preț. Acest scop este crearea unui stat unguresc unitar și cu o singură limbă".

BÁNFFY DÉSIDER, 1895

După Milton C. Lehrer, *Ardealul, pământ românesc*, București, 1989, p. 55 și 172.

* Deși se simțeau umiliți că tocmai românii au fost cei care i-au eliberat pe bolșevici, bucuria maghiarilor că scapă din infernalul paradis al sovietelor - paradis pentru stăpânitorii și infern pentru victimele acestora - era mai vie ca orice alt sentiment.*

AMBASSADEUR COMTE DE SAINT-AULAIRE,

Confessions d'un vieux diplomate, Paris, Flammarion, 1954, p. 436.

* Umanitatea se află în adâncul firii tale naționale.

Un român înțelege și iubește oamenii de alt neam nu printr-o depășire a realității sale de român, printr-o coborâre undeva în substratul pur uman al personalității sale, ci rămânând român. Un român, când simte mila de un ungur, în milă e tot român. Și se simte cu atât mai mult aceasta, cu cât e mai puternică mila... Sentimentul de frăție umană care simte că-l leagă de un ungur, e un sentiment colorat românesc, nu e anațional.*

D. STĂNILOAIE,

Ortodoxie și românism, București, 1935, p. 12.

* Românii din Ungaria sunt mai numeroși decât maghiarii și alte naționalități, în următoarele regiuni : în întreaga Transilvanie istorică ; în trei circumscripții din Maramureș ; în toate circumscripțiile Sălajului ; în marea majoritate a celor din Satu-Mare, Bihor, Arad ; în întregul district Caraș-Severin ; în numeroase circumscripții ale comitatelor Timiș și Torontal. Astfel, masele românești reprezintă în Transilvania față de celelalte naționalități, un ocean, o mare, un puhoi*

ȘTEFAN BETHLEN

Prim-ministru al Ungariei, 1912

* În cele 11 comitate occidentale ale Transilvaniei populația rurală este astfel repartizată pe ramuri : românii 75,1 la sută ; maghiarii 15,0 la sută ; germanii 9,9 la sută. Românii sunt pretutindeni în majoritate absolută afară de comitatele Brașov și Târnava Mare, unde domină germanii (sașii)*

ȘTEFAN BETHLEN, 1913

Același Ștefan Bethlen, spunându-și părerea (în volumul I de Discursuri, p. 58) despre linia despărțitoare între unguri și români, afirmă că, în ținutul Bihorului, aceasta "merge pe Criș până în comuna Berek-Boszorneny". Căutând astăzi pe hartă această linie, constatăm că ea e mult mai la vest decât granița fixată în 1920 ...

ION COJA

"*Transilvania invincibile argumentum*" p. 175

* Nu ne gândim să oprim pe cel mai murdar dintre dușmanii noștri din Carpați, ci voim să ștergem pentru totdeauna România de pe harta lumii*

EUGEN CHOLNOKY,

* Valahul, orice haină ar îmbrăca, tot valah rămâne. La primul prilej, devine trădător de patrie și când se simte la larg, aruncă masca ipocriziei și calcă în picioare tot ce i-a dat țara aceasta maghiară. În curs de 50 de ani, valahii au deznaționalizat 70.000 de unguri, Fără zgomot, fără reclamă. Însă cu atât mai mare reușită. Pentru a pune stavilă acestor stări de lucruri, eu propun următoarele legi :

1. Cu ziua de azi, să se suprimă orice școală valahă; școli primare, licee, școli de aplicație, etc.

2. Cel care vrea să instruiască, să poftască să învețe ungurește. Numai astfel să poată avea drepturi cetățenești.

3. Să se închidă toate facultățile de teologie valahe. Valahii greco-catolici să învețe la teologiile romano-catolice ungurești, iar greco-ortocși să accepte unirea cu Roma. Să nu poată fi nimeni preot, decât în regiunile locuite de unguri, La fel, profesorii și institutorii.(...)

5. Pentru regiunile locuite de valahi, să se înființeze grădini de copii cu învățătoare maghiare, care să nu vorbească decât ungurește.

6. Cui nu-i place să se supună acestor măsuri, să fie obligat să plece în curs de trei ani, în Valahia.

7. Măsurile acestea să fie aplicate consecvent, până se va face ordine în țară, n-avem nevoie de comisari ministeriali: supravegherea valahilor e treaba jandarmilor."

IOSEF MEISEL

Prelat - Cluj.

Cf. Corneliu Codarcea, *Front antirevizionist...* Cluj 1933, p. 37.

* Trebuie să luăm de la români și Delta Dunării, căci, lipsită de mare, îngrădită între ruși, bulgari și maghiari, România va fi silită să apeleze la mila noastră. Nu numai politicește, ci și economicește. Iar, după ce se va încheia pacea, Franța și Anglia îi vor da naibii pe valahi. Nu e destul să încheiem pacea cu dușmanul nostru, ci trebuie să ne și răfuim"

Dr. ANTAL KALMAR

13 martie 1918

Din ziarul "Ujsag"

* Vrem graniță comună cu Bulgaria. Domnii care pregătesc pacea, să aibă grijă. Nu avem de-a face cu un dușman învins, ci cu un pungaș prins în flagrant delict. Cerem judecarea lui. Nu poate fi vorba de tratative de pace, ci doar de aplicarea unei sentințe judecătorești, unui răufăcător"

NANDOR URMANCZY

2 martie 1918

Din ziarul "Ujsag"

* Nici un neam de pe fața pământului, nu are mai mult drept să ceară respectarea sa decât românul pentru că nimeni nu este mai tolerant decât dânsul. Singurele țările românești sânt acelea în care, din vremuri străvechi, fiecare a avut voie să se închină la orice Dumnezeu a voit și să vorbească ce limbă i-a plăcut."

EMINESCU

Scrisori politice și literare

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Apariția acestei cărți este prilejuită - în primul rând - de împlinirea (și sărbătorirea la Oradea și în județ) a 75 de ani, de când - între 17 -22 aprilie 1919 - armata română a dezrobit Bihorul, creind, astfel, condițiile pentru alipirea acestei provincii la România. Se pune, în felul acesta, capăt (și) unui calvar îndurat vreme de 5 luni, între noiembrie 1918 și aprilie 1919.

Baza cărții o constituie documentul. NECOMENTAT DE NOI. Sunt cuprinse aici *in jur de 350 documente*, în marea lor majoritate datate 1918, 1919, 1933, 1934. Nu le-am cercetat în arhivele unde se găesc - la filialele A.S. din Oradea, Beiuș, Arad, București. Le-am găsit în volumele : "*Zile trăite*" de Roman Ciorogariu (circa 50, din 1919, dintre care 41 aflate într-un Raport al C.N.R Bihor Oradea, pregătit pentru Conferința de Pace de la Paris); "*Evenimentele din Bihor*" (decembrie 1918 - aprilie 1919. *Documente*", de Viorel Faur (150 documente, dintre care 140 inedite); "*Mărturi despre evenimentele din Bihor (noiembrie 1918 - 1919)*" semnat de tânăra cercetătoare Flamina Faur (112 documente). Documentele din primele două surse numite, sunt datate 1918 - 1919. Cel de al treilea volum cuprinde, în exclusivitate, răspunsurile la o anchetă întreprinsă în anii 1933 - 1934, de Teodor Neș, personalitate a vieții cultural-politice a județului, participant activ la evenimentele din timpul martirajului Bihorului. La 13 octombrie 1933, Neș lansa prin intermediul publicației orădene "*Gazeta de Vest*" "APELUL PENTRU MONOGRAFIA REVOLUȚIEI (din) 1918 - 1919." Chemarea sa a găsit înțelegere la autoritățile de stat locale, o dovadă este că prefectul cerea prin *Buletin județean* nr. 3/1934 ca instituțiile în subordine, etc. să sprijine ancheta, să răspundă chestionarului trimis de prof. Teodor Neș. Cele 112 răspunsuri primite aduc dovezi despre cele întâmplate în multe localități din fostul comitat Bihor. (Nu ne-am oprit în această carte, cu câteva excepții, la localitățile care azi nu mai fac parte din județul Bihor, unele aflându-se dincolo de frontieră, în Ungaria, iar altele în județele Arad, Satu Mare, Sălaj). Sunt oameni care dau în cadrul aceluiași document date despre evenimentele din mai multe localități, despre cele petrecute în satul natal, la locul unde se afla în timpul întâmplărilor, în trenuri, etc. Astfel, documentul de la nr. 61 din volumul *Flaminei Faur*, eliberat de Notariatul Cercual Lunca, la 19 II 1934, face referință la evenimente care au avut loc în 7 localități: Lunca, Șteiu, Seghiște, Sârbești, Șuștiu, Briheni și Hotăreni, iar documentul eliberat de notarul din Oșorhei, face trimiteri la fapte ce au avut loc la Oșorhei, Fughiu, Alparea, Cheriș și Felcheriu. Cărturarul orădean cerea printr-un chestionar tip să se răspundă la 6 întrebări și anume :

1. Cine au fost gardiștii din comună și cine le-a fost comandantul ?

2. Cine au fost delegații la marea Adunare de la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918?

3. Cine a fost arestat, batjocorit, chinuit ori ucis în comună : când, de către cine și cum s-au petrecut faptele săvârșite de secui ori bolșevici, dându-se o scurtă biografie a persoanelor interesate?

4. Când și cine a dezarmat garda națională ?

5. Când a intrat armata română în comună ? Ce trupe și cine le-a fost comandantul ?

6. Alte fapte vrednice de încrestat.

Averea inestimabilă, lăsată de cei care au răspuns *Apelului* se găsește azi la

A. S. O., fond *Colecția de documente*, dosarul 190, unde poate fi cercetată. Răspunsurile au început să vină la scurt timp după lansarea anchetei. La 18 aprilie 1934, Teodor Neș, va publica în același ziar "Gazeta de Vest" o primă listă cu mărturii sub titlul "Martirii Bihorului". În volumul său, "Oameni din Bihor" (1937), dar și în "A doua carte despre Oameni din Bihor, (1979) Neș va reveni asupra rezultatelor apelului său din 1933. Datorită volumului de mărturii al Flaminei Faur, avem acum totul strâns la un loc, *Noi în această carte am folosit, în capitole separate - doar răspunsurile la 3 întrebări, cele trecute mai sus sub numerele 3,4,5.* Alte documente le-am găsit în volumele : " 1918. Bihorul în epopeea unirii. Documente " (carte editată la Oradea, sub conducerea prof. cercetător Ioan Chira și distins cu un *Premiu al Academiei Române*) de Ioan Popovici (directorul Ahivelor Statului Filiala Bihor - Oradea) și unii dintre colaboratorii săi de la aceeași instituție precum și cercetătorul *Andrei Caciora* de la A. S. Arad; în " *Roman R. Ciorogariu (1852 - 1936). Studii și Documente*" apărută sub egida Episcopiei Ortodoxe Române Oradea în anul 1981, pe când viața bisericească ortodoxă bihoreană (dar și cea din județele Satu Mare și Sălaj) era păstorită de un om de o deosebită valoare intelectuală, mult regretatul P. S. Episcop *Dr. Vasile Coman*; în " *Viața politică a românilor bihoreni. 1949 - 1919*", carte a aceluiași remarcabil istoric care este dr. *Viorel Faur*. Dintre volumele de memorialistică ne-au fost de un real ajutor la întocmirea lucrării cele scrise de *Gh. Tulbure, Corneliu Mezea, Teodor Neș, Petru E. Papp* pe care, de altfel, le citez (la fel și fondurile de documente și volumele cu documente) la pag. 4 - *SURSE*. Adăugăm aici și alte surse bibliografice :

VOLUME (în ordinea apariției lor):

- "*Bihorul strajă la hotare*" (Oradea, 1933)
 Corneliu I. Codarcea, "*Front antirevizionist. O teză șubredă a revizionismului maghiar*" (Cluj, 1933)
 " *Destrămarea monarhiei austro-ungare. 1900-1918*" (București, 1964)
 Pr. dr. Mircea Păcurariu, "*Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania, în perioada dualismului. 1867 - 1918*" (Sibiu, 1968)
 "*Istoria lumii în date*" (București, 1972)
 "*Istoria României în date*" (București, 1971)
 " *Revista Fundației Drăgan*" vol. I (1978) și vol. II (1987)
 Tiron Albani, "*Memorii*" (București, 1969)
 Teodor Neș "*A doua carte despre oameni din Bihor*". Ediție îngrijită de Stelian Vasilescu, Cuvânt înainte Ioan Chira (Oradea, 1979)
 Ilie Ceaușescu, "*Transilvania, pământ străvechi românesc*" (București, 1984)
 "*Teroarea hortysto-fascistă în Nord-Vestul României sept. 1940 - oct. 1944*" (București, 1985)
 Gheorghe I. Bodea, Vasile T. Suci, ILie I. Pușcaș, "*Administrația militară hortystă în Nord-Vestul României*" (Cluj, 1988)
 Stelian Vasilescu, "*Publiciști, precursori ai Marii Uniri*" (vezi capitolul Gheorghe Tulbure), (Timișoara 1988)
 "*Îndrumătorul bisericesc și patriotic* ", editat de Episcopia Ortodoxă (Oradea, 1989., p.32)
 Ion Coja, "*Transilvania - invincibile argumentum* " (București, 1990)
 Milton G. Lehrer "*Ardealul pământ românesc*" (București, 1989).
 Liviu Borcea, "*Agonia. Oradea 1919*" (Ed. Cogito Oradea, 1992)

REVISTE - ZIARE :

" *Bihorul*", "*Cele trei crișuri*", "*Cetatea Bihariei*", "*Crișana*", "*Crișana Plus*", "*Crisia*", "*Familia*", "*Nagyvarod*", "*Nagyvarodi napló*", "*Unu*"

După cum am spus NU COMENTĂM DOCUMENTELE, NU LE DĂM O INTERPRETARE PERSONALĂ, cum se obișnuiește, îndeobște, atunci când sânt aduse în fața cititorilor. *Socotim că în cazul de față această interpretare a documentelor ar fi de prisos, deoarece nici un comentariu de al nostru, nu ar putea aduce ceva în plus, la descrierea stării de fapte de către oameni care au participat la evenimente sau de oameni care au luat declarații de la martori oculari.* Avem convingerea că ele, documentele, vor fi recepționate în așa fel de către cei care le citesc, încât întreaga lor încărcătură de istorie și emoție să reiasă în totalitate.

Am împărțit cartea, în trei mari capitole, în care sunt valorificate documentele de arhivă precum și paginile de memorialistică.

Primul capitol intitulat "ATROCITĂȚI" sau "GOLGOTA MARTIRILOR BIHORULUI", prezintă jafurile la care s-au dat ostașii unguri, secui, precum și bolșevicii și tot ceea ce este legat de întrebarea lui Teodor Neș din Apelul său : "*Cine a fost arestat, batjocorit, chinuit și cum s-au petrecut faptele* "

Cazurile în care oamenii au murit după ce au fost schingiuiți, spintecați cu baioneta sau împușcați, victime ale grenadelor aruncate, în plină zi sau în noaptea pe străzi și în case, se găsesc cuprinse în cel de-al doilea capitol al cărții pe care l-am intitulat "MARTIRII BIHORULUI". *Ciți români au fost uciși în iarna lui 1918 și primăvara lui 1919 - până la 17 aprilie - ? Nu se poate da un număr exact. Și nici nu se cunosc numele tuturor martirilor : de exemplu într-o zi de târg la Beiuș, secuii au ucis dintr-o dată 12 români, care veniseră cu treburile lor la piață : să vândă sau să cumpere. Și cine poate ști toate cazurile în care românii au fost aruncați din trenuri, nu în stații, ci atunci când trenurile mergeau cu mare viteză ? Se cunoaște cazul a 4 români, legați laolaltă și azvârliți din tren.*

În al treilea capitol - " PRIMĂVARA DEZROBIRII" dăm datele la care au fost eliberate satele și orașele din comitatul Bihor, și acolo unde am avut și mărturia scrisă, conținutul ei : când au intrat ostașii români în localități, din ce unități făceau parte, cine erau comandanții, cum au fost primiți de oamenii locului etc, le-am citat.

În cazul dovezilor scrise am numit și acele localități în care armata română nu a pătruns, dar în aceste cazuri, oamenii - români dar și unguri - veneau să-i întâmpine pe dezrobitori în cea mai apropiată localitate în care ajunseseră, ba nu de puține ori, au venit chiar până la Beiuș, cei de pe Valea Crișului Negru și la Oradea, din întregul comitat. Când regele Ferdinand a venit la Oradea, în mai 1919, câteva zeci de mii de țărani din întreg comitatul Bihor au venit să-l salute pe el, pe regină, și pe ceilalți însoțitori.

Documentele aduc și alte dovezi : de exemplu, că în multe localități între populația română și maghiară, chiar și în acele luni de isterie colectivă, de teroare și de bolșevism, exista înțelegere și bună înțelegere, ba mai mult localnicii, indiferent de limba pe care o vorbeau, au acționat împotriva veneticiilor ce le ocupaseră satele.

Dar conținutul cărții nu se rezumă la cele trei capitole.

Într-un PROLOG am cuprins date istorice care au legătură cu cele petrecute în perioada martirajului românesc în Bihor, iar în EPILOG aducem evenimente ce au avut loc după ce Oradea și întregul Bihor au fost eliberate.

Cartea mai cuprinde și două SELECȚII DE CITATE.

Volumul se încheie cu o ANEXĂ. Cititorul atent va observa că și în paginile ei am strâns materiale care se leagă îndeaproape cu cele petrecute.

În pregătirea textului pentru tipar am respectat documentele, așa cum le-am găsit în sursele citate " umblând" însă, uneori, la punctuație, prescurtări, greșelile de ortografie, fiind îndreptate tacit.

Am păstrat particularitățile de limbă, stil și formă, cu foarte puține excepții, mai ales la memorialistică. Unele regionalisme au fost explicate în paranteze. *Sursele* le-am dat la finalul citatelor, n-am îngreunat lectura cu trecerea lor în subsolul paginilor sau la sfârșitul capitolelor (excepțiile pot fi numărate pe degetele de la o mână). Întreruperile făcute de noi în texte, le-am notat cu : (...). Aproape în toate cazurile aceste scurtări ale textului s-au datorat dorinței noastre de a nu mări numărul paginilor cărții, pentru că - se știe - astăzi tipăritul unei cărți este foarte scump. Acesta este și motivul pentru care nu am reprodus fotografii.

Doar timpul ne-a oprit ca să nu luăm legătura cu alți istorici orădeni, cu muzeografi, cu alți cercetători, etc. pentru a descoperi și alte surse, mai ales în legătură cu intrarea armatei române în aprilie 1919, în satele bihorene.

Sunt convins că în cărțile și actele bisericești se găsesc multe însemnări în acest sens.

Scopul nostru principal a fost acesta : *să dăm o lucrare în care toate evenimentele ce pot fi cuprinse sub genericul "Martirajul Bihorului. 1918-1919" să fie găsite la un loc.* Am vrut ca volumul să fie un act împotriva uitării. Dar și un îndemn adresat generațiilor de astăzi, urmași ai martirilor din anii numiți : **SĂ NE CINSTIM ÎNAINȚAȘII !**. Pentru că martirii nu trebuie uitați, niciodată. Pe martiri trebuie să-i avem mereu lângă noi, în realizarea viselor noastre, românești.

Am putea să cinstim memoria lor : prin punerea de plăci comemorative, acordarea numelor martirilor unor străzi de la orașe și sate, să ridicăm troițe și monumente. Este un domeniu în care autoritățile locale, biserica, școala au în față un domeniu de largă acțiune.

Ostenitorilor, de ieri și de azi, celor care au scos la iveală din arhive, - documente precum și memorialiștilor care ne-au lăsat cărți și pagini de ziare cu caracter istoric - toată recunoștința autorului. Noi nu am făcut altceva decât să adunăm într-o singură carte documentele și paginile de memorialistică și să le dăm o ordine - pe localități și pe date.

Din păcate cărțile unor *Ciorogariu, Neș, Petru E. Papp, C. Codarcea, C. Mezea, Gociman*, de abia dacă se mai găsesc. Și tot din păcate, volumele cu documente, publicate de *Viorel Faur, Ioan Popovici, Flamina Faur* și de alți cercetători în domeniul istoriei din zilele noastre, nu au răspândirea pe care ar merita-o. Aceste volume, credem noi, nu ar trebui să lipsească din nici o bibliotecă publică, din bibliotecile de la școli și ale parohiilor ortodoxe și greco-catolice (și - de ce nu ? nici din bibliotecile maghiare, măcar pentru luarea la cunoștință, ca să se știe !).

Am convingerea că în cartea *Calvarul Bihorului*, sute, ba poate mii de bihoreni, vor întâlni nume ale părinților lor (mai puțin) ale bunicilor și străbunicilor, care în perioada noiembrie 1918 - aprilie 1919, au fost jefuiți, au fost străpunși de baionete, au fost aruncați din tren, au fost uciși doar pentru vina că erau români.

Țin să mulțumesc filialei Bihor **Vatra Românească** care a manifestat, din capul locului, un interes deosebit pentru apariția volumului. De asemeni, mulțumesc și stimatului domn **Dorel Puchianu**, care, fără nici o ezitare, după câteva minute de discuție, a hotărât să editeze cartea.

AUTORUL

PROLOG

Pentru o mai bună înțelegere a paginilor "Calvarului" dăm în acest prolog câteva date importante pentru perioada respectivă a istoriei Bihorului, a istoriei României.

apr. 17/30. Înființarea la Paris a "Comitetului național al românilor din Transilvania și Bucovina", sub președenția lui Traian Vuia, iar mai apoi a dr. Ioan Cantacuzino; a militat pentru dobândirea independenței Transilvaniei și unirea acesteia cu România.

sept. 29/oct. 12 Comitetul Executiv al Partidului Național Român, întrunit la Oradea, adoptă în unanimitate o declarație redactată de Vasile Goldiș privind hotărârea națiunii române din Transilvania de a se așeza "printre națiunile libere" (în temeiul dreptului național ca fiecare națiune să dispună liber de soarta sa) și recunoașterea lui ca organ provizoriu de conducere a Transilvaniei. Se constituie un "Comitet de acțiune", cu sediul la Arad, avându-l în frunte pe Vasile Goldiș.

* **BIHOR.** La Oradea, în casa lui Aurel Lazăr (istoricul Viorel Faur o consideră cel mai important monument istoric din oraș și județ), a fost concepută o veritabilă prefață a marelui act istoric de la 1 decembrie 1918 de la Alba Iulia, orașul nostru devenind astfel, unul din centrele Unirii, împreună cu Aradul, Alba Iulia și Sibiu.

oct. 3/16. Manifest al împăratului Carol I de Habsburg (Către popoarele mele credincioase) privind reorganizarea Austro-Ungariei într-o federație de șase state "independente"(austriac, ungar, ceh, iugoslav, polonez și ucrainean), Transilvania rămânând mai departe în componența Ungariei.

oct. 3/16 Declarația de răspuns a "Corpului voluntarilor transilvăneni și bucovineni", la manifestul împăratului Carol I de Habsburg, în care, exprimând voința românilor, se proclamă dezlipirea ținuturilor românești de la Austro-Ungaria și unirea lor cu România.

oct. 5/18. Deschiderea lucrărilor parlamentului ungar la Budapesta. Reprezentantul Partidului Național Român din Transilvania, deputatul Alexandru Vaida, citește în parlamentul maghiar declarația Comitetului Executiv al partidului, prin care românii transilvăneni își afirmă dreptul înalienabil la o viață națională integrală (aprobat la sept. 29/oct. 12).

oct. 16/29. Întâlnire a socialiștilor români transilvăneni cu conducerea P.N.R. ; delegația socialiștilor prezintă membrilor Comitetului Executiv al P.N.R., propunerea de a se forma un Consiliu național al românilor, "care să preia conducerea teritoriilor locuite de români".

oct. 18/31. Declanșarea revoluției burghezo-democratice în Transilvania. Constituirea la Budapesta a Consiliului național Român Central, format din șase social-democrați (Tiron Albani, Ion Flueraș, Enea Grapini, Iosif Jumanca, Iosif Renoiu și Bazil Surdu) și șase reprezentanți ai P.N.R (Vasile Goldiș, Aurel Lazăr, Teodor Mihail, Ștefan Cicio-Pop, Alexandru Vaida-Voivod și Aurel Vlad).

* **BIHOR.** La o diferență de doar 4 zile, la 3 octombrie 1918, "românii din părțile Bihorului și-au întemeiat instituțiile politico-administrative proprii, adresându-se numai acestora, la ființă la Oradea, consiliul național român din Oradea și Bihor, organism cu autoritate județeană. Având în componența sa 61 de membri, mai exact 18 din Oradea

și 43 din următoarele localități bihorene : Beiuș (6), Vașcău (4), Tinca (3), Borod (3), Salonta (2), Holod (2), Ceica (2), Bratca (2), Homorog (2), Aleșd (1), Marghita (1), Sâmbăta (1), Sighiștel (1), Topa de Criș (1), Girișul Negru (1), Beliu (1), Micherechiu (1), Abrămuț (1), Sânlazăr (1), Satubarbă (1), Husasău (1), Covasa (1), Tileagd (1), Negreni (1), Ortiteag (1), Rogoz (1) (lista cu numele membrilor, poate fi găsită în volumul Ioan Popovici, "Bihorul. Documente" pag. 120). Consiliul putea fi completat și după nevoie și cu alți membri. Se aduce hotărârea ca în comitetul executiv să intre numai membrii din Oradea, care se pot întruni mai repede și pot aduce decizii în numele întregului consiliu. Președinte al C.N.R. Oradea și Bihor, este ales Dr. Aurel Lazăr, notarii sunt Dr. Aurel Magier și Dr. Valer Mărcuși iar casier Dr. Nicolae Zigre. La propunerea lui Roman Ciorogariu se hotărăște ca fiecare comună românească din Bihor să aibă câte un "bărbat de încredere" (termenul fusese folosit și de Iosif Vulcan pentru activitatea *Fondului pentru teatru român - s. v.*) aceștia urmând să organizeze comuna și să execute ordinele C.N.R. Se hotărăște să se aducă la cunoștința consiliului național maghiar din localitate că s-a constituit C.N.R. avizându-l totodată că "în chestiuni comune - și anume susținerea ordinii publice, garantarea siguranței persoanei și a averii, procurarea de alimente se va conlucra împreună."

O zi mai târziu la 4 noiembrie Aurel Lazăr face o declarație din partea noului organism din care cităm : "când ne luăm rămas bun de la trecut - constatăm că națiunea română a luat cu bucurie la cunoștință proclamația Consiliului național maghiar, Consiliului național slovac, în care se recunoaște de drept sfânt, dreptul de liberă dispunere a popoarelor (și se) șterge noțiunea falsă a "națiunii politice maghiare". Națiunea română recunoaște valabil și pentru sine acel principiu că fiecare consiliu național va hotărâ în interesul națiunii sale și ia la cunoștință proclamațiunea guvernului maghiar, prin care se enunță că în Ungaria nu mai sunt naționalități " ci națiuni egal îndreptățite". În acest sens, va activa și C.N.R. Oradea - Bihor. Și se cere respectarea "sfântului drept al liberei dispunerii al națiunii române".

În ziua de 3 noiembrie 1918 i-a ființă și la Beiuș C.N.R în următoarea componență : dr. Ioan Clordaș (avocat), Camil Sălăjean (profesor), dr. Constantin Pavel (profesor), dr. Constantin Popovici (avocat), Ilarie Crișan (meseriaș), Roman Cristian (meseriaș), Traian A. Pinteru (candidat de avocat), dr. Alexandru Pteancu (profesor) și dr. Cornel Nyes (medic).

Concomitent au luat ființă consilii naționale română în circumscripțiile electorale din comitatul Bihor, precum și în cele mai multe comune și sate ale Bihorului.

În acest fel s-a născut o structură politică nouă, democratică, care a rezistat în bună măsură adversităților așa dar, bihoreni, românii din acest comitat au dispus încă de la 3 noiembrie 1918, de instituții politice care să le exprime și să le reprezinte interesele, dar mai ales să contribuie la actul istoric al unirii. De remarcat și faptul că Bihorul prezenta o realitate cu caracter particular. Pe teritoriul său, unde trăiau locuitori de naționalitate maghiară în proporție de 30 % au fost organizate consilii naționale maghiare. Conducătorii politici ai românilor au acceptat să colaboreze cu cei ai maghiarilor în scopul menținerii liniștii și ordinii, în orașe și sate spre a preveni fapte care să dăuneze cetățenilor de ambele limbi. A fost aceasta o atitudine bine venită, impusă de conjunctura locală. Acest mod de comunicare interetnică solicitată de rațiuni politice ale momentului a fost apoi din păcate, subminat de oamenii politici maghiari, precum și de numeroasele manifestări antiromânești ale autorităților și trupelor maghiare aflate pe teritoriul comitatului.

Trebuie menționat încă un fapt important : înființarea și funcționarea gărzilor naționale române (dar și maghiare), românii numindu-le, pe ale lor, în documentele

vremii "gărzi publice", în sensul că aveau rolul de autoapărare și de protejare a populației împotriva jafurilor și atacurilor, despre care va fi vorba în paginile acestei cărți. Iată un citat pe care-l luăm din Roman R. Ciorogariu, mai concret dintr-o CIRCULARĂ pe care vicarul ortodox orădean a transmis-o la 5 noiembrie 1918 preoților și învățătorilor români ortodocși din Bihor : " Ne-a venit la cunoștință că în unele părți s-au dezlănțuit patimile, cete de oameni venind de pe câmpul de luptă, primejduiesc siguranța personală și a averii pașnicilor cetățeni, mai adăugând prin aceasta la mizeriile războiului de 5 ani și războiului intern, care va să nimicească ce ne-a mai rămas în avere și viață din focul mistuitor al crâncenului război." În (*"Zile trăite"*p. 160.)

oct. 31/nov. 13. Se semnează la Belgrad armistițiu dintre puterile aliate și Ungaria prin care se fixează o linie arbitrară de demarcație între Ungaria și Transilvania.

nov. 5/18. Manifest "Către popoarele lumii" al marelui Sfat Național din Transilvania prin care Consiliul național român central afirmă în fața opiniei publice mondiale dorința de a se uni cu România.

nov. 7/20. Manifest al Marelui Stat Național din Transilvania privind convocarea la 18 nov / 1 dec. a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia.

nov. 9/22. Consiliul național român central din Transilvania cere guvernului maghiar să-i recunoască puterea deplină asupra teritoriului Transilvaniei.

nov. 15/28. Consiliul Național Român din Bucovina hotărăște unirea Bucovinei cu România.

nov. 18/dec. 1. Are loc la Alba Iulia Marea Adunare Națională a peste 100.000 de români veniți din toate ținuturile Transilvaniei și Banatului.

Vasile Goldiș din însărcinarea și în numele Consiliului național român central citește textul de rezoluție de unire a Transilvaniei cu România (aprobată în unanimitate, care începe cu cuvintele : " Adunarea națională a tuturor românilor din Transilvania, Banat și Țara Românească adunați prin reprezentanții lor îndreptățiți la Alba Iulia și ziua de 18 nov. / dec.1 decretează UNIREA acestor români și a teritoriilor locuite de dânșii cu România". Adunarea alege MARELE SFAT NAȚIONAL ROMÂN cuprinzând 250 de membri, dintre care 200 aleși de Adunarea Națională și 500 cooptați de Marele Sfat Național Român.

* BIHOR. În cinstea lui 1 Decembrie 1918, filiala Bihor a Uniunii *Vatra Românească* a tipărit în Decembrie 1993, o foaie volantă intitulată "Unirea cea Mare." Aici sunt publicate toate cercetările întreprinse de istoricul Viorel Faur pentru aflarea numelor tuturor participanților - oficiali și din liberă inițiativă - la Marea Adunare de la Alba Iulia. Din cercetări reiese că au participat 232 de bihoreni : 60 delegați aleși de drept, 26 delegați ai diferitelor organisme proprii, 100 locuitori din liberă inițiativă. Se pare că Bihorul a fost a doua mare delegație, nefiind exclusă participarea a până la 500 persoane.

nov. 19/dec. 2. Întrunirea Marelui Sfat Național la Alba Iulia. Ca președinte al Marelui Sfat Național este propus Gheorghe Pop de Băsești , ca vicepreședinti episcopul ortodox Miron Cristea și episcopul greco-catolic Iuliu Hoșsu, precum și Todor Mihali și Andrei Bărseanu ca vicepreședinti iar Silyu Dragomir, Caius Prediceanu, Mihai Popovici, Gheorghe Crișan, Ghiță Pop și Traian Novac ca notari. Comisia propune guvernul provizoriu care se va numi consiliu diligent alcătuit, din 15 membri (10 P.N., R. 2 P.S.D și 3 independenți), numiți șefi de resort. Iuliu Maniu este ales președinte și ministru de externe. Marele luptător orădean Aurel Lazăr este ales ministru al justiției.

Marele Sfat național și consiliu Dirigent își stabilesc sediul la Oradea (printre orașele care intraseră în discuție s-a numărat și Oradea.)

nov. 28/dec. 11. Consiliul diliget adresează națiunii române din Transilvania

și din Banat o proclamație prin care îi aduce la cunoștință înfăptuirea unirii Transilvaniei cu România.

dec. 11/24. Regele Ferdinand emite Decretul de Unire a Transilvaniei cu vechea Românie și Decretul de organizare provizorie a Transilvaniei potrivit căreia "serviciile publice" rămân sub conducerea Consiliului Dirigent în administrația guvernului României trecând afacerile externe, armata, căile ferate, poștele, telegraful, telefoanele, circulația financiară, vămile, împrumuturile publice și siguranța generală a statului. În guvernul central român Transilvania urma să fie reprezentată prin miniștri fără portofoliu.

1919.

ianuarie 2/15. Consiliul Diligent al Transilvaniei procedează la organizarea administrativă a teritoriilor unite cu România, împărțindu-le în 23 de județe, și numește prefecti în toate acestea, plus încă 3 prefecti pe lângă primarii orașelor Arad, Cluj și Sibiu.

Ian. 18 - 1920 Ian. 21. Lucrările Conferinței de pace de la Paris, la care participă și o delegație română formată din: I. I. C. Brătianu, Al. Vaida-Voievod, C. Angelescu, Victor Antonescu, etc.; elaborează textele tratatelor de pace dintre țările învingătoare în primul război mondial (27 de state printre care România) și țările învinse (Germania, Austria, Ungaria, Bulgaria și Turcia).

mart. 5/18. Decret-lege privind adoptarea Calendarului Gregorian (calendarul de stil nou) începând de la 1 aprilie 1919 (care a devenit 14 aprilie), stil nou.

mart. 6/19. Ungariei i se înmânează hotărârea consiliului militar interaliat de la Paris (n. Vyx), privind retragerea trupelor din Transilvania pe o nouă linie de demarcație (Satu Mare-Oradea-Arad) până la încheierea păcii care va hotărâ noile granițe politice.

mart. 21. Victoria revoluției proletare din Ungaria. Guvernul lui Karoly Mihaly este răsturnat și se proclamă Republica Sovietică Ungară.

* **BIHOR.** La punctul 9 al unei circulare (nr. 1454) dată de vicarul Roman Ciorogariu, găsim aceste cuvinte de o actualitate extraordinară: între toate primejdiile care ne înconjoară mai mare este primejdia bolșevismului adus din Rusia și aici alimentat de dușmanii neamului românesc cari prin el vor săucidă simțul național din poporul nostru. Pentru că bolșevismul e un element destructiv, care n-ar nici naționalitate, nici patrie, ci poartă războiul între om și om. Bolșevismul a nenoricit Rusia, acum unii vor să nimicească poporul nostru prin bolșevism chiar când Rusia a scăpat de el prin învingerea lui desvârșită. Nu prin război intern, ci prin dragoste împrumutată fericită vom clădi noua societate fericită (în "Zile trăite" p. 182).

Și tot el, scria despre evenimentele acelor zile: "Soldații o iau razna dupe front care cum pot, firește fiecare prevăzut cu arme și explozivele în raniță. Călăreții veneau călare, cei de la trenuri cu furgoane încărcate, peste tot cine a putut pune mâna pe un vehicul a dat z biciul la cai, și a plecat acasă. Mulțimea însă, a năvălit asupra trenurilor și a plecat tolănită grămadă cu foștii lor ofițeri pe coperișul vagoanelor, cățărati pe scări, care cum a putut, numai să scape cu viața din iadul frontului italian. La gări jefuiau vagoanele de mărfuri, peste tot distrugeau ce aflau în calea lor. Orice împotrivire ar fi fost identică cu moartea. La 2 noiembrie își părăsesc soldații din garnizoană cazarmele, grupuri cu sacul în spate. Deslegați de sub fidelitatea regală, fără a fi legal proclamată republica, țara e fără stăpân.

aprilie 16-18. Bătălia din Munții Apuseni, între armatele române și ungare; armata reglă română, respingând atacul ungar, începe ofensiva, atingând la 1 mai Tisa.

CAPITOLUL I ATROCITĂȚI SAU GOLGOTA ROMÂNILOR BIHORENI

Motto :

"În tinerețea mea am iubit și am admirat mult poporul maghiar atunci când a fost oprimat și vărsa lacrimi amare. Dar, mai târziu, când l-am studiat mai îndeaproape, și când m-am convins de nedreptățile pe care le comite față de celelalte naționalități care locuiesc cu el în Ungaria, am început să detest șovinismul lui. Sunt convins că în afara Ungariei nu există nimeni care să nu aibă aceleași simțăminte și credeți-mă că aceste injustiții vor duce mai devreme sau mai târziu, Ungaria la pierire"

BJORNSTJERNE BJORNSON

Laureat al Premiului Nobel pentru literatură,
1907 (în "Neue Freie Presse", la 19 octombrie.)

* De ungur, Doamne apără-ne TU".

RICHARD WAGNER,

în "Lohrengin", scena I, din actul 1

Întrunul din discursurile sale în parlamentul de la Budapesta, contele Tisza Istvan (cel care recunoscuse tot de la tribuna acestei instituții politice că Ungaria este "un conglomerat de popoare de rase diferite") adresându-se deputaților români spunea: "să veniți în șirurile noastre", apoi, întorcându-se spre deputații unguri, a terminat fraza astfel: "în felul acesta vom putea crea o Ungarie Mare și puternică".

Numai că la 12 oct. 1918, aici la noi, la Oradea, în casa lui Aurel Lazăr (aflată astăzi pe strada care poartă numele marelui patriot român, fără a fi însă ceea ce se cuvina a fi - UNMUZEUL UNIRII) s-a pus punct oricăror speranțe în legătură cu alipirea Transilvaniei la o "Ungarie mare și puternică", care se vroia înlocuitoare a Austro-Ungariei, de asemenea un imperiu asupritor.

La Oradea în acea zi de 12 octombrie 1918, printr-o hotărâre istorică de o valoare unică, prin Declarația adusă, a început drumul care s-a terminat la Alba Iulia, la 1 Decembrie 1918. Apoi doar peste 6 zile, la 18 oct. 1918, ca o mare demnitate națională, Alexandru Vaida - Voievod, trimisul românilor transilvăneni în parlamentul maghiar, a citit hotărârea adusă la Oradea, pentru ca Ungaria, ca de altfel întreaga lume, să afle că dorința Transilvaniei românești este una singură: despărțirea de foștii asupritori și alipirea la frați, într-o singură țară, România Mare.

Văzându-și sfârșitul cu ochii, Budapesta a făcut dovada unui surprinzător exemplu de lipsă a simțului politic, rar oferit de istorie. Despărțită recent de Austria, Ungaria își dorea, pentru a putea deveni o mare putere, Transilvania, pe care și-o alipise, cu o mare nerușinare, la 1867, doar cu 51 de ani mai înainte, Transilvania neapartinând,

așa cum se susține și azi de unii (e drept cam mulți la număr) vreme de 1000 de ani, Ungariei.

La Oradea, luase ființă o puternică instituție care apăra interesele românești : Consiliul Național Român din Oradea și Bihor. La scurt timp după ce a luat ființă, C.N.R. a hotărât să trimită o delegație la comisarul Katz Béla, ca să pună chestia răspunderii pentru sălbăticiile cu care se jefuiesc și seucid românii. "Delegația, - ne spune Roman R. Ciorogariu, din a cărui carte "Zile trăite" cităm - e condusă de mine, însoțit (fiind) de canonicul Iacob Radu, Nicolae Zigre, al patrulea (nume) îl scap din memorie."

Ca să rămână o dovadă scrisă a protestului conducerii românești din Bihor, delegația a lăsat conducerii de atunci a comitatului un "rechizitoriu". Iată-l, cu comentariul lui Ciorogariu, la paginile 214 - 215 ale cărții sale mai sus citate: "

"Domnule Comisar !

Consiliul Național Român din Oradea și Bihor, plin de uimire constată, că după ce armata Republicii Ungare a desarmat cu forța gardele naționale, locuitorii români ai comitatului au ajuns pradă jafurilor și omorurilor.

La început am recomandat Consiliului Național Românesc, ca toate cazurile de atrocități, să fie constatate printr-o comisie mixtă.

Comisiunea aceasta s-a și constituit, dar comisiunea ungurească sub diferite pretexte, știe să zădărnicească dovedirea atrocităților și rezultatul cercetării.

În restimpul acesta siguranța persoanei și a averii noastre, din zi în zi, e tot mai primejduită. Cruzimile le săvârșesc ostașii unguri înarmați.

Domnia Ta, Domnule Comisar, ești reprezentantul guvernului republican pe teritoriul orașului Oradea și al Comitatului Bihor. Consiliul Național Român vine deci, să te întrebe cu toată stima : lai asupra D-tale răspunderea pentru această anarhie, ori asupra cui cade răspunderea?

Încât nu vom primi răspuns hotărât vom fi siliți să căutăm scut și ocrotire în altă parte." (după cum reiese din alte pagini ale cărții, C.N.R. Oradea Bihor s-a adresat printr-un memoriu - în care erau prezentate în 41 de puncte atrocitățile asupra românilor-Conferinței de pace de la Paris.)

Iată și comentariul lui Ciorogariu :

"Katz spune că nu ai săi săvârșesc crimele, ci sălbaticii aceia de săcui (vad szekelyek).

I-am ripostat că noi cunoaștem mai bine sălbăcia săcuilor, dar săcuii aceia au arme și stau sub comandă militară. Vrem să știm că e stăpân în țară guvernul republican, ori bandele de ucigași. < Apoi e stăpân guvernul > răspunde Katz agitat, să-i dăm răgaz până va duce jalba noastră la cunoștința guvernului și a comandantului trupelor ardelenesti Kratochwill și va cere energice orânduirii pentru asigurarea vieții și averii cetățenilor români. Promite că va merge însuși la fața locului să se convingă cu ochii despre starea lucrurilor".

Despre această "stare de lucruri" glăsuiește capitolul de față!

"Vorbească de la sine aceste cazuri" - concluziona Ciorogariu, referindu-se la documentele care prezentau fapte din 42 de sate bihorene și de la Oradea. Memorialistul atrăgea atenția în finalul tabelului că este vorba, acolo, doar de "o infimă parte a cruzimilor și faptelor"

Injuriile dintr-un " bogat dicționar de insulte" era ceva obișnuit când un secu sau un bolșevic întâlnea români. Bătăile și jafurile se țineau lanț, la Borod, s-a tras din plin, într-un grup de români, și tot aici steagul românesc tricolor (trebuie subliniat că oficial se acceptase purtarea lui sau arborarea pe primării, biserică, etc.) a fost tăiat în

bucăți. La Tășnad (localitate aflată astăzi în județul Sălaj) preotul românilor din localitate este pălmuit, în plină zi, în fața credincioșilor săi.

Într-o zi de târg, la Beiuș, se trage în plin cu puști și mitraliere - rezultatul 12 români omorâți. Venită de la Țețchea la Oradea cu necazuri, la spital, țărancă Ruxandra Gui declară: " Când am intrat în casă (la Țețchea) am văzut pe băiatul meu cel mic, Gașpar, la pământ, sub genunchii cătanei, care chiar atunci împlânta baioneta în el. M-am îngrozit și l-am rugat pe soldat să-i dea pace, la care acesta m-a apucat de mână și a dat cu cuțitul în spate, eu am căzut". Să mai adăugăm că bărbatul acestei românce sârmane, a fost ucis în bătăi. Zeci și zeci de preoți au părăsit satele în care păstoreau, cei mai mulți găsind adăpost, săptămâni ba chiar luni de-a rândul până la sosirea armatei române, la cunoscuți din alte comune, prin păduri, iar un mare număr la Oradea (unul a fugit de frica ungarilor care-l urmăreau și s-a ascuns la ... Budapesta !) În tren, în vagoanele în care se găseau români, urcau soldați înarmați și întrebau : " Nincs itt egy olah popa, hogy ignuk belole meleg vert"? Nu este aici un popă valah, pentru ca să-i bem sângele cald ? Cineva a văzut în gara Săcuieni 15 români legați laolaltă, cu capetele sparte, sângerând, care urmau să fie duși la Debrețin pentru a fi judecați. În "Tribuna Bihorului" nr. 6 / 1919 p. 2, se putea citi aceste rânduri : " Pentru Biharia nu există nici Wilson, nici Conferința de pace, nimic din drepturile câștigate ale popoarelor de a se cârmui pe sine. Sub sulile secuilor aici tot solgăbirăul e Dumnezeu pe pământ (...). Domnule Katz, cum potrivești această încălcare a drepturilor noastre cu democrația, în numele căreia ai luat cârma comitatului ? N-o să punem sub obroc această volnicie la care dumneata dai sancțiunea prin tăcere. Și mai ales cum potrivești asigurarea ceai dat-o marți căpitanului englez Pomerol, că scopul guvernului nou nu e apărarea națională, ci înțelegerea prin respectarea împrumutată a drepturilor la dispoziție ? Când colo dai dreptul de sugrumare a tot ce este românesc prin mâna unui Beliczay."

Din Luncșoara, preotul Petru Cipou se adresa, la 1/14 faur, 1919, C.N.R de la Oradea : " Câți oameni de-ai noștri au fugit de spaima jefitorilor înarmați și bine plătiți de guvernul jidano-maghiar din Budapesta ? Nu trebuie lăsat ca vipera să-și ridice capul, să ne împungă cu veninul lor, precum au făcut-o în trecut. Să vină oameni ai francezilor din sat în sat, pe unde au fost săcuii să se convingă de faptele lor".

Au fost întocmite zeci de LISTE NEGRE pe care se aflau numele a sute de români ce urmau să fie uciși, dacă armata română ar mai fi întârziat, măcar cu câteva zile intrarea ei în localitățile bihorene. Printre cei aflați pe o asemenea listă neagră era și Gheorghe Pelca din Cefa, fost comandant al gărzii naționale române din localitate. El a fost descoperit la Oradea, unde se ascundea și asupra lui " au aruncat cu grenade, pe străzile orașului." La Beiuș urmau să fie uciși aproape 70 de români, unii intelectuali ceilalți doar " valahi". N-au reușit să-i omoare decât pe Ioan Ciordaș și Nicolae Bolcaș. Dintre cei sortiți morții la Vașcău se afla și preotul Vasile Sava, personalitate a vieții culturale din județ, cum s-a dovedit și mai târziu, ca și Petru Popovici, comandantul gardei naționale și protopopul ortodox Adrian Deseanu, care au fost arestați și duși la Oradea / Debrețin.

Gărzile naționale românești înființate la 3 nov. 1918 (sub titulatura de Consiliu Militar Român, devenit la 12 nov. 1918 "Comanda gardei naționale", vezi I.P. "1918"p. 26) au stat mereu în coasta secuilor și bolșevicilor. De aceea în ianuarie - martie 1919 s-a și trecut, abuziv, la dezarmarea lor. Dovezi sunt destule în paginile care urmează.

Să fie oare ferocitatea și cruzimea un blestem pe capul poporului maghiar? Personal - am trăit printre unguri, în sate bihorene și la Oradea vreme de peste 50 de ani - înclin să cred că nu. Cu toate că în "Monumenta Germaniae Historica" se poate

citi : "Ei nu știu ce este mila", iar în *Analele de la Fulda*, se arată că în anul 1894, într-o singură zi ungarilor au omorât 20.000 de oameni. Demenți - printre unguri au fost și sunt încă. Cum sunt și la alte popoare. Despre unul dintre ei - dușman de moarte al românilor - *Dücső Csaba*, autorul acelei incredibile cărți "*Nincs Kegyelem*" (Budapesta, 1939) va fi vorba în altă parte a lucrării spre sfârșitul ei, la "Citate II".

Nicăieri în această carte nu veți găsi o ACUZARE COMUNĂ adusă de cei care au lăsat mărturie peste ani, și nici de mine - *Stelian Vasilescu* -, poporului maghiar. N-au făcut-o niciunul dintre sutele de victime, nici chiar martirii *Ioan Ciordaș* și *Nicolae Bolcaș*.

NOTĂ:

La surse am prescurtat (pentru acest capitol) astfel :

R.C. pentru Roman R. Ciorogariu, "*Zile trăite*"

V.F. Politica pentru Viorel Faur, "*Viața politică a românilor bihoreni 1949 - 1919*"

V.F. Documente pentru Viorel Faur, "*Evenimentele din Bihor (1918 - aprilie 1919)*"

I.P. pentru Ioan Popovici și colaboratori "1918 Bihorul în epopeea unirii - Documente".

Fl.F. pentru Flamina Faur "*Mărturie despre evenimentele din Bihor (noiembrie 1918 - aprilie 1919)*"

L.B. pentru Liviu Borcea, "*Agonia. Oradea 1919*"

P.P. pentru Petru E. Papp, "*Din trecutul Beiușului...*"

C.M. pentru Corneliu Mezea, "*Jertfele de sânge ale Bihorului*" pag. 3-15 în vol "*Bihorul strajă la hotare*" (Oradea 1933).

S.V. pentru Stelian Vasilescu, "*Publiciști, precursori ai Marii Uniri*"

Dar să dăm cale liberă DOCUMENTULUI.

ALEȘD

* În 4 februarie n. o patrulă de săcui s-a prezentat la casa lui Ioan Sfurlea președintele Consiliului Național român din cercul Aleșd, ca să-l dețină ca pe o persoană conducătoare a românilor de acolo. Nefiind Ioan Sfurlea acasă, au intrat pe geamuri în locuință, care au devastat-o. Alarmată fiind jandarmeria din sat, săcuii n-au voit să se legitimeze și au declarat că n-au autorizație de la comandă ci de la Consiliul Militar (Katonatanács) pentru deținerea numitului președinte "(R.C. p. 209)

"Pe la sfârșitul războiului mondial în toamna anului 1918, din inițiativă proprie, Ioan Sfârlea, sublocotenent, invalid de război, a înființat consilii și gărzi naționale române în comunele românești aparținătoare plasei Aleșd. Ca recunoștință, consiliile comunale l-au ales de președinte al Consiliului Național român constituit pe plasa Aleșd și în această calitate a fost membru, din oficiu, al Consiliului Național român al județului Bihor. Ca delegat al plasei Aleșd a luat parte la adunarea de la Alba Iulia, după care, la 15 decembrie 1918, a prezidat marea adunare din Aleșd a poporului român din plasa Aleșd, unde - pe lângă asistența unui pluton de soldați unguri înarmați, poporul adunat a aclamat hotărârile aduse la Alba Iulia, a desființat administrația maghiară din plasa Aleșd, destituind pe primpretor și pretor, alegând și așezând în locul lor pe românii Cornel Beșan ca primpretor și Victor Creț ca pretor, de la cari - în fața soldaților unguri a luat jurământul de fidelitate către Satul Român și de supușenie față de Consiliul Dirigent. După aceasta, a procedat imediat la luarea acestui jurământ și de la notari, primari și antistii (consilii comunale) toate acestea s-au întâmplat la spatele armatei ungurești care ținea frontul la Ciucea.

Prin aceste fapte, i s-a pus în vedere pierderea pensiei de ofițer invalid, și, nu peste multă vreme, au tăbărit asupra locuinței sale, soldați săcui, direct trimiși de la comandamentul din Ciucea, pentru a-l deține și duce la Ciucea, însă negăsindu-l, i-au devastat și golit întreaga locuință, ridicându-i valorile, actele personale și fotografiile.

DI. Ioan Sfârlea s-a refugiat la Oradea și s-a prezentat ca benevol membru, din partea C.N.R. județean, în comisia româno-ungară, constituită pentru constatarea violențelor și daunelor cauzate populației române de soldații unguri. Periclitându-și viața, a luat parte activă la lucrările acestei comisii, până la desființarea ei.

Înainte de intrarea armatei române în Oradea, a fost deținut, fiind învinuit cu trădare de Patrie și spionaj, și a stat sub controlul polițienesc până la intrarea armatei române în Oradea când s-a întors la Aleșd și a procedat la organizarea administrativă a plasei Aleșd în capul căreia a stat din toamna anului 1919 până în primăvara anului 1921, când a demisionat de bună voie." Primar, Dr. N. Poenariu Aleșd, la 1 decembrie 1933".

(Fl.F. doc. 2)

ALMAȘ

"La 15/28 Ianuarie 1919, soldații săcui au bătut cu patul puștii pe Petru Jencir și pe mai mulți gardiști români din Deda, după aceea i-au dezbrăcat de tot și i-au lăsat în pielea goală. Tot așa au făcut în comuna Almaș unde au și chefuit pe conta țăranilor." (R. C. p. 211)

"De aici au mers la Almaș. Au dispus la judele comunal să omoare un bou, să le dea vin, să beie. Primarul i-a împărțit pe la căși și le-au dat de mâncat și de băut. Ieri au bătut pe mai mulți, au rupt patru puști de ei, au jefuit haine și alte." (V.F. Doc. p. 86)

ALPAREA

(Vezi Oșorhei Fl. F. doc. 70)

ANT

"Au fost arestați F. Szenasi Emeric, Matyasi Petru, Bondar Alexandru jun. și încă vreo 20-26 locuitori din Ant. Cauza a fost că oamenii, înverșunați de procedura de recvirare a lui Carol Varga, l-au alungat de la Primărie. Varga, ca să se răzbune, a cerut ajutor telefonic de la Sarkad, de unde a și venit, în ziua următoare (într-o simbătă) Fischer, cu cca. 20-25 soldați roșii armați pînă-n dinți și prevăzuți cu mitraliere. Garda din Sarkad a arestat oamenii mai sus citați; au fost încarcerati în 2 locuri și ținuți acolo de la 4 ore dimineața pînă la 7 oare seara, după cererea locuitorilor liberi.

În urmă, s-a găsit la Oradea o listă în care 19 locuitori erau judecați: 1/3 parte la ștrangulare, 1/3 la 20 ani, iar restul de 1/3 la 10 ani muncă silnică.

Batjocorit, chinuit, și ucis n-a fost nici un locuitor, pentru că erau toți unguri".

În același document mai citim: "Bucuria a fost mare la intrarea armatei române, deoarece mulți locuitori erau condamnați de bolșevici la moarte, de care au scăpat de armata română". (Fl. F. doc. p. 7.)

AȘTILEU

"Proces verbal, luat în oficiul C.N. R din Oradea - mare. Se prezintă Vasile Hoțupan, din comuna Aștileu și predă următoarele: În 13 februarie st. n. s-a prezentat în comună compania 7 de la regimentul 21. După sosire, momentan, și-a început activitatea furând de la oameni galițe, și de-ale mîncării, fără ca să fi plătit pentru ele ceva.

În 14, îmbătați fiind de ovreica Ungar Jakabne, și îndemnați de dânsa, că tânărul Vasile Venter i-ar fi furat bani, l-am împuns cu baioneta în amîndouă mîinile și în piept.

În noaptea de 15 pe la 10 oare, s-a prezentat în casa părintelui nostru Coriolan Mursa un oficer de săcui, care l-a întrebat pe părintele că fost și dânsul la Alba Iulia? Părintele a răspuns că a fost. La aceasta oficerul l-a amenințat în chip și fel zicându-i că e un trădător de patrie și i-a pus în vedere că va fi împușcat: că ce s-a întîmplat la această convorbire în casa părintelui, cu siguranță nu știu, știm însă că, în urma amenințărilor, părintele nostru cît și soția sa zac bolnavi, suferind de creieri.

În 18 noaptea cam pe la 12 ore, 7 - 8 soldați săcui s-au dus la casa săteanului Toma Blaga, i-au spart ușa de la poartă și au intrat în casă, și-au câștigat (căutat n. n.) după proprietarul casei. Blaga însă, cu familia, a sărit pe ferești și s-au ascuns negăsind pe nimenea, au ieșit și au venit la casa subscrișului, care totodată sum și președintele Consiliului comunal. Înștiințat fiind cu câteva minute de venirea lor, am sărit pe fereastră, am fugit și m-am ascuns. În casă mi-a rămas soția, la care au intrat soldații săcui și au întrebat-o: unde-ți este bărbatul? Soția mea a răspuns: s-a dus de-acasă, nu știu unde. La aceasta, au provocat-o ca să predee banii, care i-a adus cu sacul de la Alba Iulia. Soția mea a răspuns că nu știe de astfel de bani. Soldații, după aceasta, au îndreptat baionetele asupra soției mele, zicând că îndată o străpung dacă nu dă banii. La această amenințare, fetele mele, care încă erau de față, au rugat pe mama lor ca, în scopul să-și scape viața să le predee banii noștri. Soția mea îngrozită de baionetele îndreptate împotriva sa, le-a predat banii, în sumă de 33.000 cor. Această sumă, unul din cei patru a preluat-o, și după aceasta s-au îndepărtat.

La acest jaf, au fost de față fiicele mele, Maria și Ana. Vasile Hoțupan, m. p. Oradea - mare, la 24 februarie 1919, st. n." (V.F. Documente, p. 94.)

"La intrarea secuilor cu Reg. 21, s-au interesat despre cei care au fost la adunarea de la Alba Iulia, din comuna Aștileu, și într-o zi de duminică au urmărit pe preot în biserică, și locuința lui, însă preotul fiind la serviciu în biserică, ofițerii și soldații secui l-au urmărit și în acest loc, dar preotul fiind anunțat din partea creștinului Popuț Florian, a părăsit biserica de teamă fugind cu cădelnița și patrafirul în pădure, și nemai întorcându-se pînă la venirea românilor. Tot atunci s-au îndreptat, adică într-o zi de marți a lunii februarie la locuința lui Blaga Toma, adică la locuința tatălui meu, au făcut percheziție pentru arme, puști, mitraliere și gloanțe, făcându-ne a le pune la dispoziția lor și din fundul pămîntului. Ne-au bătut aproape pînă la moarte, făcându-ne să săpăm prin grădini, grajduri și pivnițe, iar noi am declarat că le-am predat jandarmilor maghiari. În timpul acesta au dus pe Blaga Toma, tatăl meu, și împreună cu mine, în casă, pe tatăl meu l-au culcat pe vatra cășii, pe burtă, și l-au bătut cu o botă cu cioturi, aproape pînă la moarte, iar tatăl le-a promis și bani, numai să-l scape cu viața. Curtea era plină de soldați săcui, unul mergea, altul venea, și unul din acești indivizi mi-a spus că va duce o sobă de la noi, fiindcă are nevoie de ea, însă eu cu planul ca să scăpăm de aceste haite sălbatice, i-am spus soldatului că îi voi duce la școală, că acolo sînt sobe mai bune, numai ca să-l pot face să intre el, înainte în școală, și eu să trag ușa, s-o închid și apoi să scap de el.

Cînd eram să deschidem ușa școalei, doi soldați au venit după mine să merg acasă, și cînd am sosit acasă, am văzut pe soția mea Parascheva, căzută, leșinată și soldații punându-i zăpadă pentru a o aduce la cunoștință, fiind leșinată de mila tatălui meu, care a îndurat bătăi grozave. Au stat planton pe noi pînă la aprinsul luminilor. După plecarea plintoanelor noi am fugit prin păduri, nemai întorcându-ne pînă la știrea că săcuii au plecat din comuna Lugașul de Jos. Ziua prin păduri, iar noaptea pe la alte case, dormeam și mîncam, dar secuii mereu erau informați despre noi și tot ne înfricoșau cu zbierături și amenințări. (...) În urmă, s-au îndreptat spre grajd, unde era un servitor - Simion, și-au scos caii din grajd afară și au lăsat ușile și porțile deschise zicînd: pe servitor trebuie să-l împușcăm și toate edificurile trebuie să le aprindem. Eu, auzind aceste înspămîntătoare vorbe, am fugit pe la dosul grădinilor la încrucișarea drumurilor: la o distanță de 50 m, am strigat în gura mare după ajutor iar tatăl meu a tras clopotul la biserică, ca semn de alarmă. Soldații, auzind alarmă, au fugit din curtea și casa noastră. Ioan Blaga a Tomii, Dată la Aștileu la 21 martie 1934." (Fl. F. doc. p. 8)

AUȘEU

" Către Consiliul Național Oradea - Mare Bihor. Pe cuvîntul meu de onoare declar următoarele:

În 23 februarie, anul 1933, dimineața, pe la oarele 2, s-a prezentat la locuința mea, o patrulă de săcui din Regimentul 21, constatătoare din 12 oameni sub comanda unui stegar, cu scopul să mă dețină. Nu eram acasă, ci din întîmplare eram la o rudenie în sat. A întrebat pe tata și pe cele două surori că unde mă susțin? Ei au zis că nu știu. La aceasta au început a pîlmuși pe tata și pe cele două surori.

Au intrat în chilia mea, de unde mi-au furat banii, în sumă de 9.000 coroane. M-au jăfuit cu totul. Biblioteca ce o aveam și foile, le-au aprins în mijlocul ocolului. Din tabloul mare ce atârna pe perete, mi-au tăiat portretul și au dus cu ei, zicînd că dacă mă prind, mă omoară. Au cutreierat satul de-a rîndul zicînd de nu mă dau afară, aprind tot satul.

Ajungînd la preotul din comună l-a amenințat că-l omoară de nu mă predă pe mîinile lor. Preotul i-a întrebat că ce vreau cu mine? Dorim să-l deținem, ca comandant

a Gărzii Naționale române, pentru că garda română noi o socotim ca dușmană. Au deschis biserica și m-au căutat chiar și acolo. Azi tata zace bolnav din cauza bătăii primite. Eu de 3 zile, vagabondez prin pădure și anume m-am refugiat la Oradea. Petre Cepleu, Aușeu la 1919, februarie 24 (V.F. *Documente*, p. 97).

BĂIȚA

*În comunele Băița și Fânațe nu s-a întâmplat nimic, astfel de bătăi sau alte torturi, decât au dus și de la ei vitele și altele ce-au putut rechiziționa. (Fl. F. *doc.* 11.)

BĂLNACA

*Într-o zi de sâmbătă au venit în Bălnaca, 10 gardiști maghiari și fără nici un motiv i-au deținut pe bărbatul meu, George Grozea, și pe Mihai Ungur, de 16 ani, dimpreună cu încă câțiva locuitori din sat (...) Pe locuitorii astfel deținuți i-au dus la Bratca (...) io m-am interesat de soarta bărbatului meu. L-au închis într-o cocină de porci și, vorbind cu dânsul mi-a comunicat că soldații maghiari l-au bătut, chinuit și legat. Cu toate rugămintele Anei Grozea de a fi eliberat, soldații l-au omorât în felul cel mai îngrozitor. I-au tăiat nasul, urechile, limba, l-au jupuit de piele, i-au tăiat degetele de la picioare, apoi l-au silit să sape singur groapa, cu ceasul în mână tot la 5 minute, îi mai tăiau câte o bucătică din el, spunându-i că îl vor ciopârți până va fi groapa destul de afundă. (Aurel Gociman, *România și revizionismul maghiar*, București, 1934 p. 268, cf. V.F. *Viața*, p. 90 - 91)

BEIUȘ

*La Beiuș merge locotenentul Lajos cu o companie de 100 gardiști unguri din Oradea, ca să facă ordine fără avizul nostru. A și făcut așa fel că în toate părțile a împușcat oameni sub diferite prețente, a făcut o formală vânătoare de oameni cu soldații săi beți ... Ciordaș ne relatează cazul și la intervenția noastră colonelul Birta revoacă compania Lajos din Beiuș. Se ordonă anchetarea banditismului la fața locului prin un delegat al nostru. Un ofițer se laudă cum au adus cu trenul lor special pe românii prinși și apoi așa din pasiune, au legat 4 într-un mănunchi și i-au aruncat în goana trenului pe câmp. La noua insistență de a ni se dea arme, ni se răspunde din nou că nu sunt, însă pe sub mână înarmează tot mai mulți de-ai lor și trimit arme în afară la oamenii lor de încredere. În Beiuș aveau o magazie întreagă de arme." (R.C. p. 166-167)

* (...) Câțiva săteni s-au apucat de au spart câteva magazine. Acest lucru a provocat intervenția jandarmeriei ungurești, care a pușcat în mulțime, rănind pe mai mulți și omorând pe loc circa 12 săteni. După care ispravă mulțimea s-a împrăștiat. Jandarmeria ungurească prinzând pă 10 inși la magazinele atacate, s-a răzbunat în seara zilei aceleia, fără milă, executând - în grădina cazarmei lor - pe flăcăul din Nimăiești, Constantin Cucu, pe motivul că i-a găsit o sticlă de bere luată din prăvălia lui Marc Weistein și schinciind pe mai mulți. Că răzbunarea n-a luat proporții mai mari și mai sălbatice, cauza a fost intervenția imediată a intelectualilor români sub conducerea neuitatului martir Dr. I. Ciordaș.

... Luna Ianuarie 1918 a trecut în așteptări lungi și disperate. În 5 februarie 1919, vine un batalion din Regimentul 7 (?) al armatei republicane ungare, adus de la Bichiș-Csaba. Acesta ne-a dezarmat garda națională, însă fără vărsare de sânge, venind asupra Beiușului prin surprindere. Sub scutul lor, s-a reîntors și jandarmeria ungurească. Dar armata aceasta și chiar jandarmeria n-a făcut - cu știrea mea - nici un act de brutalitate. Dară a fost ținută în respect de drapelele românești, cari fâlfaiau pe biserica Gr. cat. pe casa martirului Ciordaș și pe Casina română.

Suferințe mai mari au venit cu sosirea secuilor peste noi, sub conducerea căpitanului Verbóczi și a locotenentului Magos. Apariția lor se face în 23 februarie 1919. Prevenindu-le faptele sângeroase săvârșite în alte regiuni, în ziua când au intrat secuii în Beiuș, subsemnatul am fost dus de o patrulă puternică la biserică ca să predau drapelul național, despre care auzise că era arborat pe biserică. Din norocire nu l-au găsit. Înainte de a fi fost anunțată venirea secuilor, chemați de intelectualii unguri, s-a făcut propunerea ca sfatul național românesc ca să se ia drapelele nu cumva, prin pângărirea lor din partea secuilor să se facă vărsare de sânge. Singurul, Dr. I. Ciordaș a fost contra să se ia zicând: "*Acela mă apără pe mine*", în urmă, la învoirea celorlalți s-a învoit și el și s-au luat. Căpitanul Verbóczi, coborât cu suita lui din turnul bisericii, și neaflând acolo nici arme (mitraliere) nici drapel, m-a asigurat că, dacă din turnul bisericii se va ceva semn, mă împușcă pe loc. Am luat la cunoștință cele spuse. Dară, pentru mai mare siguranță a lor, altă zi mi-a cerut cheile bisericii, a intrat în turn un grup de soldați cu mitraliere, terorizând populația și profanând astfel casa Domnului, în mijlocul celor mai disciplinați și pașnici cetățeni, cum erau beiușenii români.

În timpul cât au stat secuii și până la 29 martie, când s-a bolșevizat întreaga Ungarie, cu regiunile neocupate de armata română, intelectualitatea, ba chiar și populația română din Beiuș și jur, a fost în fel și fel șicanată și maltrată. (...)

În Beiuș, încă erau pe lista neagră o grămadă de intelectuali și meseriași, cea mai mare parte profesori care fură destinați de ostateci și de jertfă, de ispășire a neamului nostru frezit la conștiința de a se afirma. Dr. Valeriu Hetco protopop unit român, Beiuș la 23 februarie 1934" (Fl. F. *doc.* p. 13)

*Toată această operație de ocupare a Beiușului și regiunii sale, a fost pregătită în cel mai mare secret, iar faptul că Dr. Boștină a prins de veste de pregătirile ungarilor denotă că serviciul de informație al gărzii era perfect. Dacă nu s-au putut nicio rezistență invaziei soldaților unguri, n-a fost vina comandantului gărzii Dr. Ioan Boștină.

Caracteristic pentru respectul ce autoritățile militare ungurești îl aveau față de garda națională română din Beiuș și regiune, este că, comandantul batalionului unguresc, n-a avut curajul să-și debarce trupele în gara Beiuș, ci le-a debarcat la stația Finiș, pomind de acolo în linie de trăgători asupra Beiușului, unde, negăsind o rezistență mai serioasă, a dezarmat garda românească, în timp ce comandantul ei, cerșea muniții, fără rezultat pe la Oradea.

(...) * O misiune destul de grea și periculoasă a avut garda, trebuind să potolească în continuu zelul țărănilor unguri din Târcaia, Remetea, Negru, etc., coloniști aduși pe vremuri de către unguri și puși în coasta românilor. Acești unguri, copii dezmiardați ai autorităților ungurești, nu se puteau împăca cu gândul că nu vor mai profita de avantajele nesfârșite pe care autoritățile maghiare le dădeau, în dauna românilor. În consecință provocau mereu tulburări prin atitudini cutezătoare, mergând până la atacarea gărzilor românești, susținătoare de ordine. Natural, multă vreme și acești unguri tulburați au fost puși la punct, aplicându-li-se imediat sancțiuni drastice și exemplare." (Fl. F. *doc.* p. 15)

* Depeșă dată de președintele Consiliului Național din Beiuș, dl. dr. Ciordaș către C.N.R din Oradea-mare și Bihor, la 30 Ianuarie st. n. 1919.

În 29 Ianuarie anul curent d.a. la 4 ore, a sosit la Beiuș o trupă de soldați maghiari, cam 200 la număr, armați și prevăzuți cu 13 mitraliere și au așezat la marginea orașului. Cele 3 consilii din Beiuș, român, maghiar și al muncitorilor au trimis parlamentari, ca să întrebe pe comandantul trupei din al cui ordin și cu ce gând au venit? Comandantul trupei, căpitanul Szabo, n-a voit să spuie, că de la cine a primit ordin de venire, dar a declarat că ei sunt trimiși ca să asigure linia demarcațională. Au pretins

extrădarea celor 2 mitraliere cari se aflau la garda română, ceea ce, în urma forței împrejurărilor, s-a și întâmplat. Parlamentarii s-au înțeles mai departe cu comandantul trupei, la cererea acestora ca în noaptea aceea, adică în noaptea de 29 spre 30 ianuarie, garda română să nu facă niciun fel de serviciu. În 30 ianuarie a mers comandantul trupei maghiare, cu mai mulți soldați la localul gardei române, unde a desarmat garda, și s-a înstăpânit pe local. Interpelat pentru acest fapt, comandantul a declarat că, inspectând noaptea garda română, a aflat că nu era și făcea nimeni serviciu, deci garda română prin faptul acesta singură s-a deființat, dânsul o privește ca deființată, și prin urmare preia el paza ordinii și a siguranței publice în oraș.

Scurt, după desarmarea gărzii române, a apărut în oraș vreo 60-70 unguri din Târcaia. Pe aceștia comandantul trupei i-a angajat ca voluntari și i-a înarmat. Faptul acesta a produs resens general și consternare în publicul românesc, care deloc nu își vede asigurată siguranța personală și ordinea publică, lăsată astfel, în grija trupelor maghiare și mai ales a ungușilor din Târcaia, cunoscuți de toți ca element turbulent și demn de prea puțină încredere.

Apariția trupelor maghiare în Beiuș și mai ales angajarea târcăienilor ca voluntari și-a arătat urmările funeste :

1. a răsturnat buna înțelegere și frățească conlucrare de până aici a celor 3 consilii. Țin să observ că în ședința comună ținută în 30 ianuarie și în cauza dezarmării gardei române, Consiliul maghiar și al muncitorilor n-a sprijinit deloc cauza gardei.

2. În dimineața zilei de 30 ianuarie, 5 târcăieni armați și angajați ca voluntari în trupa maghiară au voit să-i fure avocatului Dr. Ciordaș un cazan. Trași la răspundere pentru această încercare, au amenințat pe susnumitul avocat, în localul firmei "Ciavici et. comp." cu moarte, declarând că îl vor pândi chiar și la miezul nopții.

Președintele Consiliului din Beiuș, roagă, atât în numele său, al Consiliului Național și al întregii populații române din Beiuș, ca C.N.R și G.N.R. să intervină de urgență la locurile competente, civile și militare, ca trupele maghiare să fie rechemate, dar mai ales să fie demși din serviciu târcăienii voluntari. Garda română care a asigurat pe deplin și spre mulțămirea tuturor ordinea și siguranța publică să fie din nou instituită.

Nechemarea trupei maghiare și nedemiterea din serviciul a voluntarilor târcăieni, va avea urmări grave, pentru care C.N.R din Beiuș nu ia nici-o răspundere. I. Cerbu, Oradea - mare, la 31 ianuarie 1919". (V.F. Documente p. 49 - 50)

(...) La 15 februarie 1919, Dr. I. Ciordaș președintele C.N.R. se adresa Consiliului Național Comitatens Oradea - Mare. Iată un citat din adresă : "Vă raportăm, totodată, că în 13 febr. 1919, st.n. din ocaziunea târgului mare, soldați înarmați au smuls tricolorul de la tineri, fete și studenți, provocându-i pe unii și pe alții, ca să le calce sub picioare insignele, pe lângă aceasta, studentul Sabin Ardelean a fost bruscat cu o palmă" (V.F. Documente, p. 77).

BELEGENI

* Armata ungurească și-a făcut apariția în comună în Joia Mare, 1919, așezându-se pe un deal, în partea de miază-noapte a comunei, unde și-a făcut tranșei, a căror urme se văd și azi. În noaptea de Joia Mare spre Vinerea Mare au venit în comună, la locuințele oamenilor, jefuindu-i de bani, alimente și haine, fără cei care s-au opus, care au fost bătuți. În Vinerea Mare, la oarele 10 a.m. au venit soldații unguri din nou în comună, împrejmujind comuna din toate părțile, și pușcând în comună, iar pe oamenii care i-au prins, i-au bătut și arestat. Printre cei bătuți în Vinerea Mare a fost și Laslău Moisie, fost primar în acel timp, a fost împuns cu baioneta și ridicat din comună, pentru a fi împușcat : datorită armatei române, a scăpat cu viață. Locuitorii

Pantea Vasilie a fost bătut crunt și împuns cu baioneta în mai multe părți ale corpului, lăsându-l aproape mort, după ce le-a dat suma de 1000 coroane. Locuitorul Pantea Moisie a fost bătut foarte rău, spărgându-i capul în vreo 7 locuri și lăsându-l în nesimțire crezându-l mort. La fel și alți locuitori din comună. Locuitorii Pantea Miron, Pantea Mihai, Bogdan Ioan și Sarca Petru au fost ridicați cu carul și boii ca să transporte un jidan care era comerciant în comună și un unguș ce era morar, fiind duși cu forța pînă în comuna Uileac de Beiuș distanță de 20 km.

Garda națională din comună a fost desființată din ordinul jidanului din comună, care a spus că au venit noi ordine, după care să se conducă comuna, de la Bela Kun, alegând un consiliu din oameni, fără avere, iar președinte al consiliului a pus pe băiatul jidanului. Vasile Pantea primar, notar ss. indescifrabil, Belegeni la 21 febr. 1934." (Fl. F. doc.p. 16)

BELFIR

* Arestați nu a fost nici un intelectual; fiind refugiați și ascunși nici alți locuitori nu au fost arestați. A fost batjocorită și înjurată familia protopopului Sârbu și toată mobila din locuința dânsului a fost răsturnată, făcând percheziție domiciliară după arme; în timpul percheziției protopopul Sârbu a fost deținut, într-o cameră a locuinței sale, pînă când gardiștii roșii au făcut percheziția, în care timp membrii familiei au fost înjurați și batjocoriți. Notar, s.s indescifrabil Belfir, la 26 martie 1934, (Fl. F. doc. 17).

BERECHIU

* Trecând prin comuna Berechiu soldații din garda albă, au deținut pe fruntașii gardiști : Durgheu Todor, Guiaș Ioan, Fazecaș Ioan și Sabău Ioan, ducându-l la ferma lui Terek Oliver, unde au fost bătuți și batjocoriți. Notar Gh. Curta, Berechiu, la 1 martie 1934 "(Fl. F. doc. 21).

BEZNEA (DELURENI)

* La un om din Beznea, noaptea, i-au luat vreo 30.000 coroane, din care 2.000 coroane i le-au dat înapoi, zicând : "Iată și ție acestea, să nu zici că săcuii din Ardeal sânt oameni răi". Apoi au zis că din casă să nu iasă, să facă larmă, că îndată îi pușcă și iese afară. Mi le-a spus în persoană Île, neguțătorul de vite cu care s-a petrecut scena, Petru Cipou, preot, Luncșoara la 1/14 Faur, 1919" (V.F. Documente p. 72).

* Preotul G. Păltineanu din Monoștur, voind a recurge la parohia vacantă din Besnea, din protopopiatului Peșteșului, la sfârșitul lunii Ianuarie a.c. s-a prezentat în numita comună, pentru a cunoaște parohia și poporeni de aici, s-a dus la prietenul său, preotul Dinu Vușcan în Serghiș. La reîntoarcere în gara Mezotelegd (Tileagd), l-au atacat o bandă de săcui și, între înjurăturile cele mai josnice, l-au bătut și lovit cu patul puștilor, pînă l-au făcut tot sânger, zdrobindu-i și osul umărului drept. Asemenea au atacat și pe soția numitului preot, i-au smuls colierul de la gât, au tras-o jos și au lăsat-o leșinată. Martori la această faptă mășavă sunt toți impegații din gară, între care este și românul N. Bica. Iosif Tărău membru în Conziliul Comitatens, Oradea Mare la 6/ 19 faur, 1919" (V.F. Documente, p. 68)

BICACIU

* Arestat, batjocorit, chinuit ori ucis, nu a fost nimeni în comună. Notar S.s. indescifrabil, Bicaciu la 29 ianuarie 1934" (Fl. F. doc. 24)

BOROD

"Raportez că în comuna mea, Borodul Mare (Nagybarod), la 21 ianuarie 1919, regimentul 21 de săcui și de unguri mi-au desarmat garda, și pe gardiștii mei cu moarte i-au amenințat, în chilia mea închisă au intrat, și puștile de serviciu le-am luat. (...) Oamenii din cercul meu sunt foarte amenințați, sunt siliți a se refugia, care în orașe, care în păduri, pe mine, ca pe comandantul secției, caută să mă omoare. (...) Dr. Ștefan Venter, locotenent, comandantul secției Aleșd" (V.F. Documente, p. 24)

BOTEAN

"Proces verbal luat în localitatea oficioasă a C.N.R. din Oradea - Mare și Bihor, în 16.XII.1918.

Se prezintă Ioan Corodi din Mezobotyan (Botean) și predă următoarele: Într-o zi de luni a noiembrie a cumpărat de la un cismar din Oradea Mare o pereche de cizme pentru 640 coroane. Mergând acasă, la vava de la capătul orașului l-a deținut un soldat și zicând că el a furat cizmele l-a dus la casa orașului, unde l-au închis și l-au ținut închis 3 zile, de acolo l-au dus la procuratură și l-au ținut închis 3 săptămâni. Cizmele și 200 coroane i-au luat de la el. (F. V. Documente p. 18).

BRĂTCA

"Bratca în 20 ianuarie 1919, soldați săcui din regimentul 21 au jefuit cârciuma consumului din Bratca, ducând cu sine, 100 coroane bani în numerar, zahăr și țigarete, au spart pivnița consumului, furând de acolo cca. 200 litri vin. Au intrat cu forța în casa preotului Domocoș, au maltratată pe ginerele lui, profesorul Petru Fodor, după aceasta au jefuit după plac, toată casa. Au spart toate mesele, dulapurile, furând hârtii de valoare și albituri și toate alimentele ce le-au găsit în casă și în pod, înjurând și strigând. < Astăzi bem sânge de valah ! Unde-i popa valah să-i bem sângele > ?! Vina le-a fost atât preotului cât și ginerele său că sunt români și de atunci sunt refugiați în Oradea Mare, deoarece săcuii i-au amenințat că unde-i vor găsi, or să sfârșească cu ei > (R.C. p. 207).

"Bratca la 4 febr. 1919, seara, au intrat în curtea lui Alexa Cormoș, doi soldați săcui înjurând. Au voit să intre în casă, însă ușa a fost închisă. neputând intra, au spart geamurile și au svârțit o granată de mână în camera unde era Alexa Cormoș și soția lui. Granata a explodat și au vulnerat pe soția lui Cormoș născută Mina Popa. Ea a fost transportată la Oradea, unde i-a amputat piciorul vulnerat." (R.C. p. 209)

"În Bratca au fost închiși 40 de gardiști de-ai noștri, din partea săcuilor. (Săcuii zic, că ei, adecă oameni închiși, ar fi români din România, cari au sosit din Germania, unde au fost prizonieri. Acești 40 de gardiști erau încvartirați într-un vagon și, la cari, în loc de mâncare, le-au dat neauă. Dr. Ștefan Venter, locotenent, comandantul secției Aleșd." (V.F. Documente, p. 24)

BRIHENI

"Arestat, batjocorit, chinuit n-a fost nimeni. Notar, S. S. indescifrabil, Lunca, la 19 februarie 1934." (F. F. doc. 61)

BOROD

În 20 febr. 1919, pe preotul gr. cat. din Borodul - Mare, Emil Perenyi, soldații maghiari l-au deținut și transport la Fechetău, iar steagul român din Borodul Mare l-au spintecat" (R.C. p. 211-212).

BRUSTURI

"Onoratei comande a Gardei Naționale Române în Oradea - mare.

Subsemnatul am onoare a insinua că, atât garda din Brusturi, cât și garda din Spinuș la 24 febr. a.c. au fost desarmate din partea săcuilor, desarmatorul din partea săcuilor a fost sublocotenentul Kiss Aladar, trimis de la comanda săcuilor din Marghita. Din Brusturi a luat la sine steagul național român, bătându-și joc de el, l-a pus la vânzare cu următoarele cuvinte: "Ki ad tobbet erte?" "Cine dă mai mult pe el?" (V.F. Documente, p. 99).

BUDUREASA

(...) "Garda a funcționat până în luna februarie 1919, când a fost desarmată de săcuii intrați și postați în comuna noastră. Membrii gărzii naționale sub săcui n-au suferit. Însă prin finea lui februarie săcuii s-au retras și au fost înlocuiți cu bolșevici. Cu intrarea acestora s-a început teroarea adevărată. Săcuii au fost mulțumiți cu hrana ce a forțat-o de la primarul Laza Dumitru și care a suferit multe șicane și amenințări. Bolșevicii odată intrați s-au așezat în localul școlii, notariatul și locuința Episcopatului Român Unit. Imediat, la intrare, au început cu teroarea. Pușcături în toate părțile comunei, lampe stinse în fiecare seară, izolare la casă a locuitorilor, și vai de acela care prins a fost în stradă, după înserare. Beția și desfrăul a ținut lanț. Urmările au început momentan și, sub acest reflex, au intrat în casele mai bune, căutându-și dușmani și arme cu care ocazie, orice lucru de valoare a fost găsit s-a ridicat și vai dacă s-a spus un cuvânt de opunere. Astfel s-a devastat casa lui Dan Ioan și altele. La biroul notarial, s-a făcut o debandadă, toate registrele, afară de acelea ale sesizării civile, au fost distruse.

Această bandă de derbedei nici n-a cerut aprovizionarea din partea comunelor, acest serviciu și l-au îndeplinit ei înșiși, ridicând și sequestrând tot ceea ce le trebuia (slănină, untură, pui, viței și vite). O teroare mai intensivă nu s-a deslănțuit asupra intelectualilor, și numai pentru motivul că aceștia s-au retras, chiar ceea ce li s-a cerut le-au predat fără șovăiri, astfel că au scăpat de brutalitatea hoardelor. Din țărani mai îndrăzneți au mai suferit Nistor Vasile și Goina Teodor, care sub pretextul nesupunerii, au fost arestați, maltratați și, numai la multe rugăminți și intervenții, au putut fi scăpați de a nu fi transportați din comună. În acest timp, mulți din conducătorii Gărzii, au trebuit să părăsească comuna, căutați fiind de bolșevici. Refugiați în păduri și munți, unde nici nu i-a urmărit bolșevii, au avut de suferit din cauza frigului și a lipsei de adăpost, dormind prin colibe păsătorilor.

Un număr din acești refugiați, cu numele Dan Gheorghe, sublocotenent, Dan Ioan, plutonier, Magda Teodor, pădurar, Bobuș Gavril, Jude Ioan, Mitran Ioan cheșu, Ciocan Ioan puca, toți din Budureasa, împreună cu Dl. Ciupa Lazăr și un domn Chichiș din alte localități și mai mulți țărani din Budureasa, a căror nume ne scapă a luat drumul munților în timp de iarnă, și coborând pe Valea Drăganului până au fost dată față cu armata română. (...) De hoardele bolșevicilor comuna s-a debarasat numai cu sosirea armatei române, când în Joia Patimilor, pe neașteptate au dispărut cu iuțea uimitoare, de frica de a nu fi capturați. De luptă nici vorbă. La plecare, au secverstat mai multe cară : a lui Goina Gheorghe, învățător, Nistor Vasile naca și alții care au fost forțați, sub amenințările cu împușcarea, să facă drumul cu ei până pe la Ceica și Holod. Caii și carul învățătorului au fost ridicați pentru totdeauna. Notar S. S. indescifrabil, Budureasa la 8 februarie 1934". (F. F. doc. 27).

BULZ

*Onorat Consiliu național (...) Văzându-mi periclitată viața, m-am hotărât să părăsesc comuna. În urma acestor amenințări, la 8/21 ianuarie am plecat, dimpreună cu soția, așezându-mi cei 4 băieți la școlile din Beiuș din Orade, iar eu cu soția am rămas pe străzile insimpatice, ale Orăzii (...) S-a dus acasă soția ca să ne aducă celea de lipsă. Ajungând în comună a aflat în locuința mea, vreo 80 soldați unguri, băncile din școală au fost scoase afară, chiliile noastre cu toate ce am avut erau năpăstuite de acești militari. Comandantul lor mi-a provocat soția să dea cheile bisericii : le-a răspuns că cheile nu sunt la ea. La aceasta au amenințat-o că vor sparge ușa bisericii. Văzând ea, perspectiva de insultă a Sfintei biserici, s-a dus afară și a spus toate aceluia care știa că se află cheile, astfel au deschis biserica, unde miliția, cu pălăria pe cap, a intrat, înjurând cele sfinte. În turnul bisericii au așezat o mitralieră, în biserică carne și s-au exprimat că, la îndepărtarea lor, nu va rămânea la loc turnul bisericii. (...) întrebau mereu <Unde locuiește preotul valah ? > <Unde este preotul valah ?> și se foloseau de tot felul de insulte de ex. : <am pușcat un prunc de preot, locotenent, deși nu a fost vinovat>, cum ziceau ei unii către altul și l-am îngropat la fereastră lor, să-l vadă părinții lui> ziceau apoi, că în Sebiș au crepat la un român brațele mâinilor și ale spatelor, apoi le-au sărat și după ce s-a chinuit mai mult timp, l-a omorât. După aceea au luat de la dânsul clisa și ce a avut în casă. După aceea, tot în Sebiș ziceau că au omorât toți gardiștii, ba chiar și pe cei din familiile lor, între aceste, un băiat mic, l-au spântecat cu baioneta. Spuneau apoi, că pe un român, care le ducea lor bagajele, l-au împușcat în frunte, și mort l-au lăsat neîngropat în pădure luându-i calul. De la preotul din Sebiș, care-i refugiat, ziceau, că l-au dus totul, ba chiar și un vițel, care era în trenul de povară cu care au venit înapoi, spuneau că l-au adus de la acel preot. Afară de aceste spuneau că pe toți acei conducători, care au înființat sfaturile și gardele naționale, îi vor prinde și îi vor împușca, împreună cu membrii familiilor lor. (subl. - S.V.)

În trenul amintit a văzut mai multe lucruri românești, pe care le aduceau la Oradea, ofițeri de-ai lor, martori oculari, care au văzut și au auzit cele spuse mai sus au fost : Rozalia Niga, Niga Lascu, Ioan Fekete, Ana Lascu, Nicolae Bere și Vasiliu Bere. În Bulz se află 500 soldați unguri. Cu toată stima, Petre Lascu preot ort. român în Bulz, Oradea Mare la 18/31 ianuarie 1919* (V.F. Documente p. 51-52).

CĂLUGĂRI

* Căutat, am fost subsemnatul, de o echipă de vreo 70 bolșevici, în noaptea de 21 martie/3 aprilie 1919, abia putând scăpa de ei, printr-o fereastră din dosul locuinței mele, neavând însă norocul de a mă refugia la armata română din Hălmagiu jud. Arad, închizându-mi calea, cu frontul lor de la Ciucea și trebuind să pribegesc astfel, timp de o săptămână prin codrul Moma și prin podurile grajdurilor din Aciua, până în ajunul ofensivei de la Dealul Mare al armatei române, bubuiturile tunurilor, căreia m-au prins cu desrobirea, în Miercurea Patimilor din 1919, în podul șurii parohianului meu Ioan Brânda Lichii lui Boldiș, tocmai când în cartea prorocilor citeam despre dușmani că, la pradă vin pe una și la răfuială fug pe șapte căi. Aurel Victor Florea, paroh Călugări, la 14 februarie 1934*. (Fl. F. doc. 34)

CĂRĂSĂU

Arestat, batjocorit, chinuit ori ucis, conform informațiilor primite, nu a fost nimeni. Opriș Valeriu, notar, Cheșa, la 31 martie 1934 (Fl. F. doc. 36)

CĂUAȘD

*Căuașd și Gurbediu. La 14 faur 1919, un pluton de soldați maghiari, sub

conducerea alor doi locotenenți și doi sublocotenenți au intrat în comuna Căvașd și sub pretext că vor desarma garda națională română, au intrat din casă în casă, au furat, au jefuit și au maltratat locuitorii. Steagul național l-au sfâșiat și l-au dus cu ei. De aici, au plecat la comuna Gurbediu, au purces tot la fel, deținând pe învățătorul George Matea.*

La 1/14 faur 1919, soldații maghiari au bătut grav pe Petru Berte senior, pe Petru Berte Junior și pe Maria Bosco, țaran român din Căvașd și tot atunci de la aceștia precum și de la Gheorghe Ilieș, Teodor Ardelean, Gavril Senila și de la alții au furat haine, alimente diferite și bani. *(R.C. p. 210)

*Mult Onorat Consiliu Național Român Oradea Mare. Garda națională ungurească din Tinca și Salonta, la 2/14 februarie a.c. s-a prezentat în comuna Căoașd, pentru desarmarea gardei naționale române. După ce au constatat cum că în Căoașd nu este gardă națională română, s-au băgat prin căși, pe la privați, și cu forța sub pretext că cearcă puștile, au început a jefui, de la Petre Berte a dus cârnaț, de la Lorincz Todor tot cârnaț, de la soția lui George Ilieș a dus zahărul tot cât au aflat, de la Todor Ardelean au dus un sac mare, o pâine, 3 ștergare, de la Gavril Samuilă au dus 20 bucăți de una coroană de argint și așa toți pe firul caselor, despre cari noi nu putem scrie, căci numai despre vecinii noștri putem scrie, că la ei și la noi s-a întâmplat. Pe mine, soția lui Cs. Petru Berte, cu palmele și cu patul puștii m-au bătut, despre bătaia suferită alături "vizu repertul" medical. Pe fiul meu Petre Berte, asemenea l-au bătut, alături sub 2 % vizu repertul despre bătaia suferită. În fine, pe soția mea, Maria Bosco, măritată Todor Lorincz, asemenea au bătut. Alături vizu repertul (...) cu toată stima, soția lui Petru Berte năș. Catița Coș, Todor Lerințiu. (V.F. Documente p. 73-74).

CÂMPANI

* În 10 noiembrie 1918, o trupă maghiară, sub conducerea sublocotenentului Koracsonyi Jeno s-a dus în satele Băița, Câmpani și Sighiștel, umblând din casă în casă rânind cu baioneta 7 oameni și pe cine au întâlnit în cale, l-au bătut până la sânge, lăsându-i lungiți pe jos, apoi pro forma, unii au fost întrebați de sunt din Lunca, apoi duși afară din sat, legați cu sârme de telefon și împușcați.* (Aurel Gociman, România și revizionismul maghiar, București, 1934, p. 268 (Cf. V.F. Viața politică p. 89)

CEFA

Urmărirea și batjocorirea gardiștilor era ceva la ordinea zilei. Era destul să fii român, dar, dacă mai erai gardist, ori chiar comandant al gărzii naționale ? Cei doi comandanți, Abrudan Dumitru și Petca Gheorghe, erau zilnic alungați din comună și numai datorită apărării neprecupețite din partea gardiștilor lor, au scăpat cu viață. Gardiștii entuziasmați făceau minuni și numai astfel se poate explica că ucis nu a fost nimeni, deși tentative au fost în abundență. Astfel, asupra lui Abrudan Dumitru în două rânduri au tras secuii și numai datorită norocului său au scăpat. Pe Gheorghe Petca l-a căutat pe moarte, un sublocotenent ungar, dar acesta era deplasat în comune : au aruncat după el grenade pe străzile Oradiei dar Providența l-a scăpat cu viață. Locuitorii lor, precum și membrii gărzii, toți fără excepție au fost condamnați la moarte, și numai intrarea armatei române i-a scăpat. Notar cercual Gheorghe Petca, Cefa, la 22 februarie 1934. (Fl. F. doc. 33)

CHERESIG

*La 11 noiembrie 1918, o patrulă de husari sub conducerea unui locotenent și doi subofițeri au deținut pe învățătorul confesional român Gheorghe Papp, l-au pus în trăsură până afară din comună, acolo l-au dat pe mâna altor doi husari călări, care l-au

escortat între lovituri până la domeniul din apropiere (2 km) de unde în 9 Nov. au furat mai mulți porci și oi. Aici închis într-o odaie și maltratată de soldații beți, l-au constrâns să numiască pe 50 dintre făptuitori, dacă nu știe pe alții, să-și pună femeia și părinții pe listă. La intervenția antistiei comunale, preotul și judele au fost bruscați cu "Valah puturos" "mocan puturos" etc. și amenințând că vor fi deținuți și escortați și ei. L-au eliberat după ce au aruncat o pedeapsă de 95 de mii coroane ca despăgubire pe comună." (R.C. p. 206)

(...) "Erau rândunelele armatei noi, ungurești venite de pe pustă, pe cari încă mai aveam putere să le alungăm cu gardele noastre românești" (R.C. p. 164)

CHERIU

"Comuniștii din Oradea se deplasau noaptea din Oradea, ca tâlharii, furau păsări și alimente. Câțiva au fost prinși și bătuți. Au trimis prin grai viu, amenințări că vor desarma garda din Cheri, dar n-au îndrăznit să vină în comună, astfel atrocități n-a fost posibil să comită. Notar cercual S.S. indescifrabil, Oșorheiu, la 22 febr. 1934" (Fl. F. doc. 70)

CHEȘA

"Arestat, batjocorit, chinuit ori ucis în comuna Cheșa, după informațiile câștigate, nu a fost nimeni. Opriș Valeriu notar, Cheșa, la 31 martie, 1934." (Fl. F. doc. 36)

CHIȘLAZ

"Garda națională a fost desarmată de secui, cari în comuna Chișlaz s-au prezentat (probabil în ian. - febr. 1919), un număr de cam 80, sub conducerea alor doi ofițeri sași. Primarul M. Pop Gheorghe a fost prins și escortat de ei, la cimiteriu, unde a stat trupa și a fost ascultat de ofițeri asupra stării actuale din comună și asupra numărului armelor. Mai târziu a fost reescortat în comună, unde săcuii au desarmat gardiștii. Nici el și nici gardiștii n-au fost maltratați. Notar s.s. indescifrabil Chișlaz, 21 febr. 1934" (Fl. F. doc. 39)

"Proces verbal luat în 6 II 1919, n. în localitatea oficioasă a C.N.R din Oradea Mare și Bihor : se prezintă Vasile Kiss, mașinist, domiciliat în Șimand, comit. Arad și raportează următoarele :

În 21 I 1919, n. au intrat vreo 40-50 soldați săcui înarmați în comuna românească Chișlaz (cercul Marghita) și au desarmat garda națională română rurală stătătoare din 10 membri : eu ca comandantul (sergent major) secției Mărghita, eram în afaceri oficioase în comuna Făncica. Săcuii, fiind avizați din partea locuitorilor unguri că unde mă aflu, în 30 ianuarie a.c. au sosit vreo 70 de inși înarmați și au intrat în comuna Făncica, în linie de foc, căutând după mine. (...) Văzând sosirea săcuilor am luat-o la fugă spre Săcuieni. Când eram în fugă spre scăpare, săcuii - așezați în linie de foc - au tras foc în mine, sub durată de 1/2 oră și, scăpat scutit de gloanțe, linia m-a înconjurat și după ce m-au prins și m-au bătut cât încăpea în mine, cu patul puștelor așa cumplit, că unuia dintre făptuitori i s-a rupt pușca în muncă grea. *Vizu reperul* (certificat medical - n.n.) documentează detaliat baterea. Acestea s-au întâmplat cam în distanță de 2 km de Făncica ziua la orele 5 p.m. După bătaia dată m-au transportat prin lovituri continue la Marghita, aici m-au dezbrăcat, eram în haină militară, de tot, și, care cum ajungea la mine, mă lovea când cu curele încingătoare, cât cu puști, punându-mă în fiere. După aceasta au venit 5 la mine cu baioneta și unul a strigat : "Gyere ay angja Istenet, szurjuz ki a szemet" (Hai, Dumnezeuul mamei lui, să-i scoatem ochii) năvălindu-să asupra mea.

Un stegar de-al lor, însă le-a spus că așa ceva nu-i permis că "Most ugyis kikapta a magaet" (Acum și-așa și-a primit ce-i a lui) Săcuii le au înfăptuit acestea la cazarma gardei din Marghita.

În 1 februarie a.c. m-au deportat la Debrîtin, la audiatura lor, ajungând acolo am dat de un locotenent român care era bătut în așa măsură că părea a fi mort, culcat fiind pe pământ, cu fața în sus, și deja abia răsufla. Săcuii de aici m-au primit cu observarea "Majd igy fog torteni veledi i budos olah !" (Cândva și cu tine se va întâmpla așa, valah puturos)

Săcuii vorbeau între ei, că vor să vină și la Oradea, să nimicească pe membrii Consiliului și dacă îl prind pe dr. Pop Cicio îl belesc de viu, iar pe dl. Lazăr îl sară de viu și cite au mai spus că ce cugetați valahii, că va fi aici România Mare, vă înșelați, că până va curge un picur de sânge de ungur, nu intră valahii aici. M-au întrebat de dl. căpitan Muntean, de sublocot. Ioan Szasz, ca să-i atace și pe dâșii. Kiss Vasiliu sergent major." (Fl. F. Documente p. 56-57)

CIUHOIU

"Arestați, batjocoriți, chinuiți sau uciși n-au fost. Notar comunal s.s. indescifrabil" (Fl. F. doc. 40)

CIUTELEC

"La finele lui octombrie 1918, ca în toată fosta monarhie și în comuna Ciutelec soseau soldați, veniți de pe diferite fronturi, cu sufletele pline și infiltrate cu idei revoluționare. Conducătorii de atunci unguri, cu cele 30 de familii ce locuiesc în comună, văzând timpul oportun de a face teroare contra românilor locuitori din comună, au înființat garda ungurească, sub oblăduirea domnului Wertheinstein. Această gardă era constituită din 12 oameni și comandant era Perge Emeric, fost magistrul poștal. În acel timp, la Pădurea Neagră, respectiv în Munții de aramă erau niște turme de porci. Din acestea, locuitorii de pe Valea Bistrei au dus câte unul, porci, pentru sine. Erau destule motive, în baza aceasta ca să deție și să maltrateze pe români nevinovați pentru furturile făcute de slovacii din Budoii și Borumblaca.

Pe timpul acesta s-a constituit, în reședința de plasă Marghita, o gardă judeo-maghiară din niște bandiți, cari au venit și pe la noi desfătându-se prin desfrâu și violență, contra tot ce era român. La (...) 20 ianuarie 1919 a venit și în comuna noastră o patrulă din 54 de săcui și 4 ofițeri, sub comanda locotenentului Niculae Szekely, a făcut împrejurul comunei noastre cordon, pe locuitori maltratându-i și jefuindu-i după plac. Garda noastră a fost desarmată și disolvată. Pe mine m-au deținut. Am fost jefuit de haine, bijuterii și bani, în valoare de lei 80.000. Am fost escortat la postul de jendarmi din comuna Popești unde am fost bătut în mod barbar. *La această bătaie au luat parte toți cei 54 de secui cu locotenentul Szekely Niculae și plutonierul Palfalvi Iosif, șeful postului de jandarmi din Popești.* La 3 zile, la intervenția sfatului național Oradea, sub conducerea lui Pop Coriolan am fost eliberat, cu condițiile de eliberare, ca medic nu mi-e permis să îl consult, nu mi-e permis să mă epistolez cu nimeni, să nu mă ocup cu politica, din curtea noastră nu iese afară luând proces verbal și am fost puși sub controlul postului de jandarmi și primărie Ciutelec.

Cu ocaziunea acestei scene, au mai bătut pe gardistul Băliban Ștefan Paul din Ciutelec. pe cât timp am stat în pat, veneau patrulele, în fiecare zi, la patul meu, salutându-mă cu expresia : "Da mai trăiești, ciine, că tot noi ți-vom stinge lumina". La 12 februarie 1919, în ziua când au omorât secuii pe părintele Dănilă Mihai din comuna Dijir, seara, mi s-a avizat de la Marghita ca să plec acasă pentru că vin secuii să mă

omoare. Am plecat noaptea, trecând în județul Sălaj și, peste ambele fronturi, în Transilvania. De acolo am venit cu armata română la Paștele acelui an". Mierea A. Ion, pensionar, fost plutonier de jandarmi, Ciutelec, la 27 februarie 1934 (Fl. F. doc. 41)

CRÎȘTIOR DE JOS

"Arestați și chinuți au fost următorii: Irimie Laza, Filimon Dolog, Mihai Dolog, Ioan Bălaș și Silvan Dolog. Filimon Dolog, Mihai Dolog și Ioan Bălaș, care acuma sânt morți, au fost transportați la Oradea, unde au fost chinuți și bătuți, iar pe urmă au fost băgați la închisoare. Au stat la închisoare până la intrarea armatei române în Oradea, când au fost puși în libertate. Susnumiții erau oameni în vârstă de la 60-70 de ani. Erau agricultori. Toți trei au fost la Sf. biserică și consilieri aproape în toate consiliile comunale de pe vremea ungarilor. Filimon Dolog și Mihai Dolog au murit în urma bătăilor și chinurilor îndurate din partea secuilor.

Garda a fost desarmată în luna ianuarie 1919, de către doi ofițeri și 40 soldați din Reg. 101 Inf. din Bekes Csaba. Ignatie Popa învățător, Criștior de Jos, la 20 februarie 1934." (Fl. F. doc. 43)

DRĂGĂNEȘTI

"Cu ocaziunea retragerii armatei ungare în Joia Mare 1918, în comuna Drăgănești a făcut mai multe pagube. Retrăgându-se în dezordine în comuna noastră, au oprit pe fostul preot Victor Fildan, actual prim notar județean, l-au dus la biserică, bătându-l, îl somau să spună unde este steagul românesc. Cu chin, a scăpat cu viață. Poate mărturisi biserica, sanctuarul și potirul pe care le-au spurcat. Geamurile și icoanele le-au spart iar odăjdiile spintecat și dus. Pe fostul notar Petru Glița, actual notar la Ant, l-au jefuit și escortat la Beiuș, poate mărturisi. Joia Mare seara, 1919, populația din comună s-a refugiat în satele vecine Talpe și Seliște de Beiuș, cei rămași în comună au spus că Vineri de dimineață au năvălit în comună ungurii și ceea ce aflau ridicau, ducând cu ei; văzând că este primejdie s-au refugiat și ei. Au prins pe Mateaș Augustin, Sala Miron și Abrudan Nichita, pe care, bătându-i i-au dus la Beiuș: cu chin au scăpat în viață. Vinerea Mare către amiazi se apropia armata română. Armata ungară se retrăgea și, în retragere a dat foc comunei Drăgănești. Au ars multe gospodării. Gheorghe Gavra preot, Drăgănești la 21 februarie 1934." (Fl. F. doc. 45)

"Persecutat de unguri a fost dl. Gheorghe Ardelean fost preot gr. cath. din Negru pentru limba lui de afirmare românească.

Garda națională a fost desarmată în martie 1919, de către săcui și bolșevici. Ioan Hinsu primar, Negru, la 14 februarie 1934." (Idem doc. 67)

"Bolșevicii din comuna Târcaia au dat foc caselor din Drăgănești. Notar, s. s. indescifrabil, Târcaia, la 24 februarie 1934". (Idem, doc. 99)

EPISCOPIA BIHOR

"Arestat, batjocorit, chinuit n-a fost nimenea, însă, pe un individ cu numele Ștefan Buti l-au împușcat bolșevicii, certându-se la o crăsmă laolaltă unde s-au împușcat." (Fl. F. doc. 46)

FĂNAȚĂ

"În comunele cu Băița și Fănațe nu s-a întâmplat nimic, astfel de bătăi sau alte torturi, decât au dus și de la ei vitele și altele ce au putut rechiziționa" (Fl. F. doc. 11)

FĂNCICA

"Duminică, adică 9 februarie st. n. a.c. m-am dus acasă respectiv la locuința mea din Făncica, ca să-mi aduc cu mine albituri și alte lucruri necesare. Ajungând la Făncica, femeia mea Ileana Maior, mi-a comunicat spre cea mai mare consternare și părere de rău că, atunci când săcuii pe mine m-au prins, bătut și maltratat, reținut și transportat la Dobrișin și Oradea Mare, până ce pe mine 29 de inși m-au purtat încoace și încolo, ceilalți - cam 40 - 50 de inși - au mers la mine acasă, ne-au băut dintr-un butoi 30 litri de vin, și apoi m-au furat și jefuit atât pe mine cât și pe soția mea încă au suduit-o și batjocorit-o în fel și chip, ba au amenințat-o chiar și cu moartea. Vasile Chișiu, M.P. sergent major" (Fl. F. Documente p. 64),

(Vezi și Chișlaz Fl. F. doc. 54)

FELCHERIU

"Comuniștii din Oradea n-au avut îndrăzneala, și nici săcuii, să se deplaseze până la comună, astfel atrocități n-a fost posibil să comită, se răzbunau, injurau și amenințau pe români, când pentru vânzări și cumpărări, treceau prin Oradea. Notar cercual, s.s indescifrabil, Oșorhei, la 22 februarie 1934" (Fl. F. doc. 70.)

FINIȘ

"De la Crăciunul nostru, din 7 Ianuarie 1919, până la 19 aprilie 1919, ziua intrării armatei române, conducătorii firești ai poporului român din această comună au mult a îndura. Pe motiv că cearcă după arme, locuința dlui învățător Ioan Mândru este de repetat rânduri percheziționată, și dânsul purtat de soldații secuiei-bolșevici, la primarul ungar din comună, mai de multe ori. (...) În 5 aprilie 1919, o patrulă de soldați secuio-bolșevici la orele 3 din noapte vin la cantonierul C.F. din Finiș, unde iau informații de la acest cantonier dacă preotul Aurel Iliuțiu, nu este plecat de acasă cu trenul și îi spun: "că soarta dr. Bolcaș și dr. Ciordaș îl așteaptă și pe preotul valah și în nopțile proxime au să vie să-l ridice și pe dânsul de acasă". Această veste se comunică preotului printr-un credincios, încă în dimineața zilei de 5 aprilie; preotul împreună cu cantor - învățătorul, iau bățul în codri din hotar, unde petrec nopțile reci, ploioase de primăvară. Ziua se reîntorc la datorie, unul la altar, celălalt la școală; cum se apropie seara se fac nevăzuți că nici căsenii nu știu de ei, unde petrec noaptea. În ziua de 17 aprilie 1919, marele român, profesorul Bușița din Beiuș, trimite vorbă, prin fruntașul finișan Toma Macavei, preotului Aurel Iliuțiu că se se ascundă, că este între primii de pe lista neagră compusă de maghiari și-l vor ridica în oarele proxime ale zilei.

Tălmăcind părintele Iliuțiu la orele 11, a.m. ale zilei de 17 aprilie avizul acesta, preotul Iliuțiu face dispoziție ca la orele 4 d.m. să se adune credincioșii în biserică la ascultarea Evangheliei Patimilor lui Hristos. La această oră se cetesc cele 23 Evanghelii. Sub durata serviciului divin doamna Maria Iliuțiu, soția preotului, face pe sentinela, împreună cu nepotul său Cornel Nagi, absolvent de școală normală, ca să nu fie surprins în biserică de vrăjmași. La ora 5 d.m. terminându-se serviciul divin, poporul în incinta bisericii, așteaptă pe preotul ca să dea indicații pentru ținuta lor mai departe. Soldații secuio-bolșevici vin și ridică din casele lor tot ce lor le trebuiește, fără a plăti ceva, contravaloare, preotul îi îndeamnă la calmitate, să nu se lase provocați de acești soldați călăi (...) abia termină preotul a da instrucțiunile așa de trebuincioase în aceste împrejurări, doamna preotului sub strigăte desperate anunță venirea unei mașini către casa parohială, preotul, împreună cu învățătorul la văzul automobilului, cu fuga scapă de urmărire. Noaptea de 17 spre 18 aprilie se reîntoarce preotul cu ușile încuiate face în biserică pregătire pentru Vinerea Mare, mormân tul, espune Sfântul Testament și Sfânta Cruce pentru Închinare, și apoi, lăsând deschise ușile bisericii, pleacă în locuri

de ascuns unde rămâne până la ora 5 a.m. a zilei de 19 aprilie când se reîntoarce la biserică, unde ca un mirean, face serviciile dumnezeiești cantorul - învățător Ioan Mândru, neaflând încă timpul potrivit de a se reîntoarce din ascunzișuri, rămâne acolo până la ora 10 a.m. când primii doi dorobanți sosind la casa parohială pe când preotul iese din biserică dau de știre vestea îmbucurătoare că la casa parohială îi așteaptă dorobanții români prevestitorii sosirii armatei române. Aurel Negruțiu, preot, Finiș, la 28 martie 1934" (Fl. F. doc. 47)

FUGHIU

"În Fughiu, la 15 ianuarie, făptuitori necunoscuți au spart noaptea ușa bisericii și au scos din ea steagul românesc, păstrat acolo, pe care l-au sfâșiat și agățat pe un pom din marginea satului. În seara zilei prime de Crăciun i-a spart ferestrele. În 2 februarie, afirmativ președintele senatului militar din Oradea Mare, venind în comună cu garda roșie din Oradea, ne-au ținut percheziție. Seara, la orele 9 1/4 îi sparge cineva fereastra, după care, la ora 6 trecu un glonte prin curte, pe dinanitea dânsului. În 5 februarie, 3 soldați unguri traseră la ora 1 și 1/2 d.a două gloanțe prin ferestrele sale, pe care i-a văzut un jandarm, preotul a trebuit să se refugieze în sat." Dintr-un protest al C.N.R. Bihor Oradea trimis pentru ambasada română de la Budapesta." (Cf. Fl. F. doc. p. 68).

(Vezi și Oșorhei)

GHENETEA

" N-a fost nici arestat, chinuit ori omorât nimeni, paroh Vasile Anca, ofițer al Ordinului Coroana României, Dat în Ghenetea la 2 februarie 1934 " (Fl. F. doc. 50)

GEPIȘ

"Maltratat și batjocorit a fost preotul Marțian Andru, în casa căruia - prin luna martie 1919 s-a prezentat o ceată de bolșevici - garda roșie - cinci la număr, cu scopul de a-l aresta, pentru a fi dus și ucis. Leac Gheorghe, care era președintele gărzii bolșevice, îi face cunoscut preotului și sătenilor din comună, despre ceea ce plănuiseră bolșevicii. Comandantul bolșevicilor din Tinca cerea căpeteniilor din comună să le dea pe preot. Acestea încă, dimpreună cu sătenii, s-au opus, și au preferat să le deie cereale și slănină în locul preotului. Fruntașii comunei au apărut pe preotul Marțian Andru și în fața Sfatului bolșevic din Tinca al cărui comandant era unul cu numele Halasz. Leac Gheorghe, împreună cu alți fruntași din comună, au fost chemați la Tinca, unde li s-a cerut de comandant ca să aducă de la preotul lor, Marțian Andru, 50 de măji de grâu, 1 maje de fasole, 50 kg. slănină și 2 căruțe cu fân sau, dacă nu, atunci să le aducă pe "popa" (cum ziceau ei). Leac Gheorghe și cu ceilalți fruntași, după ce s-au întors acasă, au spus aceasta oamenilor și s-au hotărât cu toții, ca să contribuie cu cereale și să pună de la ei tot ce le ceruseră bolșevicii. Astfel, locuitorii din comuna Gepiș răscumpără pe preotul lor, de care nu se puteau despărți. Iar bolșevicii se mulțumiră cu prețul ce-l puseseră asupra capului preotului, așa după cum cărturari și farisei au pus preț pe capul lui Isus. Marțian Andru, paroh, fost comandant al gardei naționale" (Fl. F. doc. 48)

GEPIU

"În 1919, martie 12, garda națională română a fost dezarmată de garda roșie prin comandantul ei faurul bețivan Vass Zoltan, care zicea românilor, că nu le trebuie biserică, se va pune în ea caprele la pășune.

Nu au fost cazuri de schingiuri, arestări, etc. Notar, s.s. indescifrabil, Gepiu

la 10 februarie 1934". (Fl. F. doc. 49)

GURBEDIU

" În comuna noastră Gurbediu a început revoluția, necazurile revoluționare, încă în 1918, după adunarea de la Alba Iulia, după ce am primit vestea că fiecare popor poate arbora steagul său național; atunci au fost aici la Gurbediu, notar dl. Fildan Pavel, acum pensionar, și primar era Balagiu Ioan, fiind la Oradea, a procurat un steag național și aducându-l acasă, l-a adus la mine preotul locului, Nicolae Costa; eu nu știam de toate nimica până ce am auzit în Tinca că și în Giriș se face sfințirea steagului, apoi, având în armată un văr, Nestor Costa, mi-a spus de sfințirea de la Giriș și m-a întrebat că n-avem steag, eu am spus de steag și m-am decis să facem sfințirea steagului în 1918, decembrie dar că pășitura nu o știu; dar a fost duminică, am invitat toată inteligența din Tinca și jur, ofițerii dl. Teodor Neș, dl. Gheorge Sârbu, Nestor Costa, dl. Dr. Ille, dl. Țeț și dl. dr. Pința; s-a făcut sfințirea steagului și s-a jurat întreg poporul de dl. Teodor Neș, ofițer. (...) steagul național era pe Sfânta biserică în 1919. La începutul lui februarie, într-o vineri a venit armata din Salonta, cu roșii, să desarmeze garda: a bătut poporul umblând din casă în casă după arme; a furat și bătut oamenii; eu preotul, eram la Salonta, steagul pe biserică, preoteasa mea s-a suit și a luat steagul și, dacă am venit acasă, m-a dus și pe mine la casa comunală să predau steagul; eu steagul l-am luat din bătă și l-am ascuns sub a șaptea bancă în biserică, ca, pe când a veni armata română să-l am eu sau cine ar rămânea; banca o am crestat, să știe unde să caute; ajungând la casa comunală era plin de cătane pe întreaga stradă cu mitraliere și strigau: "ussetek de art a kulyunk diszno olah papot..." eu am tăcut. (...) am intrat într-o grădină și mi-au pierdut urma; seara au început a striga, a cânta și s-or dus la Tinca, ducând cu ei pre învățătorul Matea; dar seara între 9 și 10 a venit înapoi bietul învățător bătut bine (...) în săptămâna Paștilor, luni la ora 3 d.m. văd un automobil plin de soldați cu pene roșii; atunci începură deja a face lucruri rușinoase; părintele Porumb din Tulca era deja arestat, dr. Coș din Salonta; dacă am intrat în casa comunală este un ofițer acolo care mă cunoștea din copilărie și văzându-mă că sânt eu îmi zice: "Te vagy" și, răspunzându-mi îmi zice: "erted jottunk, de nincs erteleme, vigyen az ordog", și, ieșind în curtea notariatului, am trecut peste gard la vecinul, am urcat clauza de paie, unde mi-a fost adăpostul până la Paști (...) În sâmbăta Paștilor fugeau cei bătuți spre Salonta, jidanii din Tinca fugeau. (...) După masa la 4 ore am aflat prin telefon că a căzut Oradea, respectiv a intrat armata română, atunci am avut o bucurie nespusă. Nicolae Costa, preot, ortodox român, Gurbediu, la 8 mai 1934. (Fl. F. doc. 51).

(Vezi și Căuașd, R.C.)

HOLOD

" Pe stegarul Ioan Mangra din Holod l-au bătut cu patul puștii, până l-a năpădit sângele pe gură și pe nas. Apoi l-au bătut cu o botă până când a leșinat, pe urmă i-a luat banii și tot ce avea în ladă." (V.F. Documente p. 80)

HOTAR

"La 5 faur 1919, plecând preotul din Hotar Teodor Borha, de la Oradea acasă spre Hotar, la gara Țețchea s-a dat jos din tren și a mers pedestru spre comuna Hotar. Abia se depărtă 4 - 500 pași de gară, odată aude că mai multe gloanțe șuieră asupra capului lui. El s-a culcat la pământ, stând așa câteva minute, iar a pornit și s-a repetat cazul de mai sus. Soldații maghiari au fost care au pușcat după el, care au trimis vorbă că îl caută de moarte. El s-a refugiat, șervitorul lui a fost deținut și maltratat, pentru că

n-a știut să dea seamă de dânsul, iar casa a fost jefuită" (R.C. p. 213)

HOTĂREL

"Arestat, batjocorit, chinuit n-a fost nimeni." Notar, s. s. indescifrabil, Lunca la 19 febr. 1934". (Fl. F. doc. 61)

HUSASĂUL DE TINCA

"Arestări sau cari au suferi prigoane în comună, nu au fost" (Fl. F. doc. 54)

INEU

"Arestări și batjocoriri, chinuiri sau ucideri nu s-au întâmplat" Notar s.s. indescifrabil (Fl. F. doc. 56)

IZBUC

"Arestați, batjocoriți și chinuți, în Oradea de către bolșevici au fost delegații mai sus amintiți (Adam Miclea Nonului, Sim Burta și Luca Burta Petrii (n.n.); Arestat în Vașcău; a fost preotul din loc. Nicolae Mușet care numai prin concediul acordat pentru sfințirea Paștelui din anul 1919, și-a putut salva viața și ucis de către bolșevici, în 17 aprilie 1919, a fost țăranul Ștefan Stoița marcului, cu prilejul retragerilor din fața armatei românești. Aurel Victor Florea, administrator parohial Izbuc". (Fl.F. doc. 89)

LAZURI DE BEIUȘ

(...) "În noaptea de 15 - 16 februarie 1919, au fost trimiși în serviciu la gara Mureni Mici, pentru menținerea ordinii Purza Mihai și Purza Gheorghe. După plecarea trenului spre Beiuș, la 3,30 cei doi gardiști au intrat în sala de așteptare. Gara Beiuș înștințase pe gara Mureni Mici că va sosi un tren special, impegatul Vida însă nu i-a anunțat pe cei doi gardiști. Peste o oră cei doi aud zgomot afară și văd că gara este înconjurată de secui, care erau cu grenada în mână și cu arma de atac. Ei nu auziseră că se oprișe semnalul de distanță. Aud câteva lovituri de pușcă în ușă și un strigăt răgușit să deschidem că altfel o sparg. Purza Mihai, mai curajos, deschide ușa, dar în acel moment loviturile de paturi de armă se prindeau pe capul său cu o putere și viteză automată. Gardiștii se prăbușesc la pământ, "soldații roșii" îi ridică pe picioare și loviturile continuă cu aceeași putere ca mai nainte și cu insulta de: "budos olah". Unii vroiau să îi împungă cu baioneta în ochi dar pășește un locotenent, care le interzice să-i mai lovească și îi întreabă ciți sunt? Unde sunt ceilalți? Câte tunuri și mitraliere au? Ei răspund că nu au nimic. Ofițerul le comandă să se urce în vagon, dar din cauza sângelui închegat și apoi înghețat pe față și ochii lor, Purza Mihai, în loc să prindă de mânerul de susținere a vagonului, prinde de țeava mitralierei, care era îndreptată spre gară. Purza Mihai nu cunoștea limba maghiară bine, își cere scuze că nu poate deschide ochiul de sânge. Atunci, soldatul nemilos îi zice că-i va deschide el, și cu niște lovituri de pumni la față îl doboară la pământ între băncile vagonului. Acum sângele nu mai încăpea nici în buzunarele de la tunică. Cruce i-ar mai fi trebuit și atunci s-ar fi putut și restigni ca un Dumnezeu. În vagon le face percheziție, dezbrăcându-i până la piele, găsesc la ei vreo 40 de gloanțe. Ei se îmbracă din nou. În vagon, unii din soldați spuneau că la Vașcău îi va împușca, alții că îi va spânzura, iar unul - mai deștept - zice că ar trebui tăiați felii și sărați. Sosește ofițerul de mai nainte, care le interzice astfel de planuri. La semnalul de distanță a gării Vașcău, trenul se oprește iar și se auzeau clopotele "trăgând într-o ureche". Cei doi gardiști au fost întrebați că ce înseamnă sunetul acesta de clopot? Au răspuns că trag pentru biserică, că era duminică dimineață. La acest răspuns au fost

loviți cu paturile de armă și aruncați din tren într-un șant, iar soldații se dau jos din tren ca să meargă să ocupe gara. Unul câte unul le dă și o lovitură de armă, în cele din urmă, îi forțează să meargă cu ei în gară. Gardiștii nu se puteau mișca din șant. Ei nu căzuseră la pământ la greutatea crucii ci căzuseră la loviturile de armă. Un soldat mai cu inimă i-a ridicat sus și i-a dus în puterea sa până în sala de așteptare. Soldații însă îi silește să intre sub masă. Sosește mecanicul trenului care-i întreabă ce "cîini sunt sub masă?" și mecanicul, cu niște insulte, care numai cu dialectul lor se potrivește, începe să-i lovească cu piciorul sub masă. Sosește iar ofițerul care le interzice bătaia, și ordonă sanitarului să-i panseze și să-i îngrijească până a doua zi, când vor fi trimiși la spitalul din Oradea. La insistența lor îi lasă acasă. La plecare îi dezbracă nud și le dă drumul pe un frig îngrozitor. Acasă, Purza Mihai cu capul zdrobit ca la șarpe, stă pe pat două luni de zile, dar și atunci cu rana nevindecată, a trebuit să se refugieze pe pădure, căci secuii, sub pretextul că vin după ouă îi căutau pe ei. Purza Gheorghe, la o săptămână, se căsătorește de bucurie c-a scăpat cu viața și nu a fost rănit așa de rău.

Garda națională a fost desființată de trupele secuiești ale colonelului Kratochwill, cu ocazia de mai sus. Gavril Bogdan, bačalaureat, grefier, Lazuri de Beiuș, la 20 februarie 1934. (Fl. F. doc. 57)

LĂZĂRENI

"Munkas - Tanacs" (de la Oradea) dă ordin comandantului din Ceica al bolșevicilor (sau secui ce au fost) ca pe mine, unde mă vor vedea sau prinde deloc să mă împuște căci fac spionaj pentru armata română, căci acolo am și făcut serviciul de 4 luni. (...) și am luat direcția la Cociuba, la părintele Popescu am stat vreo 8 zile ascunși. Dl. Nyeki (și el fugit de teama bolșevicilor - S.V.) s-a refugiat culcat ca bolnav într-o trăsură țărănească până la Oradea la spital, și am stat pe acolo și după câteva zile m-am retras în pădurile din jur și, mai târziu la pădurile dinspre Belfir. (...) În dimineața de Sâmbăta Mare bolșevii au descălecat cu 40 de trăsuri și furgoane militare vis-a-vis de locuința noastră familiară și acest tumult de soldați au mâncat, beut la rachiou și au devastat locuința de haine. (...) Comuna a scăpat de furia comuniștilor secui, numai mulțumită tacticii noastre, cari, prin interpuși, am vestit că se apropie armata română și în urma lor, căci, altfel, începeau să se împrăștie prin comună, ca să o prădeze și să-i culeagă victimele. A și intrat o patrulă în comună, de vreo 12 inși, căutând intelectuali români, unde au vestit că armata română este însoțită de coloniștii africani negri, care-i jupuiesc pe locuitorii de alte naționalități, în urma cărui fapt, un fost șef inginer silvic, anume Sterba Sabolciu a și pornit din sat, pe care l-am întâmpinat și lângă garanția pentru viața lui abia l-am putut întoarce în comună unde a stat neatins de nimenea până la moarte, acum doi ani. (...) La intrarea celor 12 comuști în comuna Lăzăreni, primarul comunei, care și în prezent este primar, anume Paul Ioan, a trebuit să meargă între baionetele lor, să le cumpere 12 litri rachiou la cărciuma din sat, bineînțeles din banii primarului. Tot asemenea le-au mai luat o jumătate slănină de porc. În acest timp toți locuitorii comunei, cu familiile lor, cu vitele și avutul lor mișcător, s-au refugiat în păduri pînă a doua zi de Paști. Alexandru Popescul, notar cercual, Lăzăreni la 19 martie 1934" (Fl. F. doc. 59)

LUGAȘUL DE JOS

"În noiembrie 1919, 2 soldați maghiari au dat noaptea peste familia română Ille, au luat de la ea 240 coroane, pe bărbați i-au legat iar ei s-au pus la chef" (R.C. p. 207)

LUGAȘUL DE SUS

* Soldații secui încvartirați în Lugașul de Sus, în decursul unei februar au jefuit de la judele din Lugașul de Jos, 24 mii coroane * (R.C. p. 212)

MARGHITA

* Pe avocatul dr. Iuliu Chiș l-au deținut doi soldați, cari l-au adus maltratându-l și înjurându-l între sulite la Oradea. Aici l-au amenințat cu moarte de a îndrăzni să se reîntoarcă * (R.C. p. 208)

(Vezi Chișlăz Fl. F. doc. 54)

MARGINE

* De la preotul român din Margine au dus doi cai fără plată, iar de la țărani alimente și pe Ilie Negru și soția lui, i-au bătut. * (R.C. p. 211)

MĂDĂRAS

* Mădăras în 2 ianuarie 1919, 12 gardiști maghiari din Salonta, sub conducerea a 3 ofițeri au pușcat asupra căruțelor ce aduceau lemne de foc din domeniul Sternthal. Urmarea : Teodor Silaghi rănit la picior, la mână și subsuoară * (R.C. p. 208)

* Silaghi Teodor carga, împușcat. Arestați : Neș Teodor, dir. Lic. Gojdu, Popoviciu Traian, preot, de prezent în Oradea; Guiaș Alexandru, căpitan, de prezent în Oradea; Nuțiu Gavril, învățător în loc. * (Fl. F. doc. 62.)

MĂGEȘTI

* Măgești. La 26 ianuarie 1919, la orele 11 noaptea au intrat în casa notarului Stupariu 30 de săcui înarmați. Au găsit în casă numai pe mama notarului. Au jefuit toată casa, cauzându-i pagubă de cca. 50.000 coroane * (R.C. p. 209)

MIERLĂU

* În comunele acestui notariat cercual, în acel timp, nu a fost nimeni arestat, betjocorit, chinuit sau ucis de săcui sau de bolșevici, nici nu s-au întâmplat acte vrednice de încrestat. Notar s.s. indescifrabil, Mierlău la 4 februarie 1934. * (Fl. F. doc. 64)

MIZIEȘ

* Arestați și batjocoriți de unguri au fost Nicolae Mateaș, Briscan Nicolae : maltratați și bătuți au fost Gheorghe T. Briscan, Moisie Briscan, Miron Briscan, Ioan Dorj : Florian Goina, preot a fost urmărit, casa preotului jefuită, familia terorizată și amenințată. Briscan Sav și Roman Iosif au fost duși cu carul în serviciul bolșevic. De la Terentie Roman și Ilie Clintoc au dus câte un vițel. Terentie Roman a fost urmărit și amenințat cu moarte. Florin Goina, preot, Mizieș la 15 februarie 1934 * (Fl. F. doc. 66)

NOJORID

* La această întrebare pot să răspund că ungurii, bolșevicii și săcuii în comunele curat românești din secția mea nu s-au pretat la astfel de fapte, deoarece nu prea cutezau. Atât doar țin să amintesc că atât eu cât și subalternii mei, precum și preoții și învățătorii din aceste comune eram foarte de aproape supravegheați și observați și dacă poate ar fi putut pune mâna pe noi, am fi fost împușcați, din care cauză eram foarte precauți și în continuu umblam cam asigurați cu gardiști și înarmați binișor.

Aproape la două zile eram la Oradea, pentru a primi ordine și știri de la C.N.R și când intram și ieșeam din oraș, trebuia să ies pe furiș, deoarece eram urmărit și așa

În mai multe rânduri s-au tras focuri de armă după mine la ieșirea din oraș; odată cam prin luna februarie 1919, am putut scăpa atât eu cât și sublocotenent rev. Papp Teodor, numai că am stat în șanțul șoselei Oradea - Nojorid, în dreptul magaziei de pulbere, cam 2 ore nemișcați, deoarece nu aveam decât revolvere asupra noastră și nu puteam răspunde la focurile primite de la 300 - 350 de arme.

În mai multe rânduri am fost însă căutat acasă de patrulare de săcui din divizia Kratochwill din Oradea, dar am avut norocul să scap, deoarece niciodată nu m-au găsit acasă fiind dus în comune la propagandă, din această cauză s-a agrăvat boala de inimă a mamei mele, care în aprilie 1919, a și răposat.

(...) Garda națională din comunele mele nu a putut fi desarmată decât pro forma de către bolșevici, în anul 1919, deoarece am dat ordin să se dea la ordin și cerere numai armele rele, cari nu se puteau folosi. În sate, s-a bătut toba, de către primarii bolșevici care au înlocuit pe primarii de mai nainte, ca toată lumea să predea armele, sub pedeapsă de moarte, însă nu au cutezat să le caute.

Propaganda comunistă ungurească nu a prins deloc în comunele mele, cu excepția celor 2 - 3 cazuri, cari însă au fost mituiți cu bani și au fost huiduiți de toată populația. În continuu eram întrebate : "Când sosesc ai noștri / armata română / pentru ce nu vin cât mai repede?" Tot la 2-3 zile trebuia să li îmbărbătesc și să le aduce vești bune, de la cei mari din Oradea, până odată în prima zi de Paștri le-am adus cea mai mare bucurie pentru ei, adică intrarea armatei române în Oradea, sub comanda glorioasă a gen. Moșoiu și gen. Holban." (Fl. F. doc. 68)

NEGRU

(vezi Drăgănești)

ORADEA

Oradea, - capitala comitatului Bihor - care avea o întindere de 11.000 km și o populație de 640.000 de suflete - care prin situația ei geografică "era cheia Ardealului" (Ciorogariu) avea legături puternice cu Tisza care murise, dar ale cărui idei nu ; la Oradea fusese ziarist Kun Béla, dictatorul bolșevic al Ungariei, de la Budapesta; aici era comandant al regimentului IV de honvezi Kratochwill cel care primise însărcinarea conducerii noii armate de apărare în comitat. Cuib șovin de unguri și de comuniști, cărora vin să li se alăture și secuii lui Verbóczy. În același timp, Oradea românească era un oraș important dar care nu avea o suprafață politică puternică (tocmai de aceea fuseseră îndreptate spre acest oraș forțe ca Gheorghe Tulbure, cel care venise de la Sibiu, primul redactor șef al "Tribunei Bihorului", primul ziar politic românesc apărut în Bihor, precum și Roman Ciorogariu venit de la Arad, ca vicar ortodox). Din păcate printre intelectualii orădeni români mulți nu aveau conștiință românească.

În fruntea luptei - dacă socotim întregul comitat - se aflau preoții și juriștii. La Oradea exista vicariatul ortodox dar și episcopia greco-catolică, condusă de episcopul Radu. Dar din păcate episcopul greco-catolic după adunarea de la Alba Iulia a plecat la Blaj de unde a revenit la locul unde trebuia să păstorească de abia după Paștele din 1919, când Oradea era de-acum desorbită de armata regală română (Cf. Ciorogariu, "Zile trăite" p. 179).

Lipsită era acum Oradea și de activitatea marelui om politic și patriot Aurel Lazăr care, de la 12 decembrie 1918, s-a stabilit la Sibiu, sediul Consiliului Dirigent al cărui ministru de justiție era. Ciorogariu scrie în memoriile sale : " Am rămas eu, cu Coriolan Pop, directorul Băncii "Bihoreana" la conducerea Consiliului Național constituit aproape din toți intelectualii de atunci. Acest Coriolan Pop (care va deveni de altfel

primul prefect românesc al Bihorului) era un om admirabil. Înțelept și inimos, real în chivernisirea bunului comun, om de înțelegere și hotărât în voința sa. Pentru aceste eminente calități e stimat de toți. Și de străini. Cum e mai bun omul de acțiune. Era însă atacat de sănătate, permanent în temperatură și trebuia eu să-l rog câteodată să-l silesc să se mai odihnească, căci vedeam cum se topește de agitațiile prin care treceam. Era un suflet și un om" (Idem, p. 179) De altfel Coriolan Pop avea să moară la scurt timp după ce a văzut Bihorul dezrobit.

În ajutor le-a venit și *Tribuna Bihorului* al cărui redactor șef era, după cum am spus, Gheorghe Tulbure. Primul număr al ziarului a apărut la 25 decembrie 1918, în ziua de Crăciun. Nu a trecut mult și s-a trecut la gătirea ei, cu ajutorul tipografilor unguri și evrei bolșevizați de la Oradea, care au refuzat (bineînțeles la îndemnul altora) să mai tipărească ziarul care, cică, făcea agitație pentru români și România.

Între 1 decembrie 1918 și până la 20 aprilie 1919, stăpânirea ungurească a comitatului indiferent de nuanțele ei - a dus o luptă turbată împotriva a tot ce era românesc: C.N.R., Gărzile Naționale, Tricolorul Românesc arborat, oficial pe clădirea prefecturii, vicariatul și episcopia românești, toate le stăteau în cale și bineînțeles se ducea lupta pentru înlăturarea lor. Tot ce era intelectual cu simț românesc era urmărit, arestat și, în câteva cazuri s-au hotărât condamnări la moarte. Era atunci Oradea un loc în care se manifesta din plin ura pentru tot ce nu era unguresc.

Multe manifestări antiromânești au avut loc în gara orașului. Despre unele din ele va fi vorba mai jos.

Dar iată, pe bază de documente, ce s-a întâmplat între octombrie 1918 - aprilie 1919, în gara din Oradea.

Locotenentul Victor Maiorescu care din însărcinarea comandai gardei naționale române din Oradea Mare și Bihor făcea serviciul de inspecție la gară, povestește ce s-a întâmplat la 11 decembrie 1918, când aici a sosit, venind de la Budapesta un batalion de săcui înarmați: "La gara din Oradea Mare, garda săcuiască a coborât din tren și a început a arăta o atitudine dușmănoasă față de ofițerii care purtau ca inscripții tricolorul românesc. Mai întâi a fost atacat dl. locotenent dr. Pășcuț, care a fost somat să îndepărteze tricolorul românesc de pe chipiu. respectivul domn a refuzat și fiind că săcuii în același timp m-au atacat și pe mine, în învălmășeală care s-a produs a dispărut de la fața locului. Eu am fost înconjurat de o trupă de săcui, și asemenea am fost somat să îndepărtez tricolorul. Eu i-am invitat la comanda maghiară a gării, pentru că acolo comandantul să le explice gardiștilor săcui, că am dreptul a purta tricolorul român. Săcuii au și venit, comandantul ungar, un sublocotenent, le-a și explicat, dar ei au respins cu mare zgomot, că nu vreau să știe nimic de tricolorul român. În fața acestei situații, eu m-am îndepărtat în localitatea mea oficială unde săcuii ne-au urmat și, la întrebarea mea, ce mai doresc, fără vorbă mi-au luat chipiul și au rupt tricolorul român de pe el. Am cerut intervenția comandamentului gării, ungare, dar el a refuzat, pe motiv că nu are numai 5 oameni și mi-a recomandat să dispar din localitate. Am bănuiala că garda săcuiască a fost direct instigată să aștepte trenurile de dimineață de către Vașcău și Cefa, ca să-i insulte pe cei care poartă insignii românești. Voluntarul Glița din Beiuș, care a venit cu trenul a și fost palmuit de săcui." (V.F. *Documente*, p. 16)

"La 11 decembrie am sosit cu trenul dinspre Csaba la gara din Oradea Mare. Coborând din tren am fost somat de un soldat săcui să îndepărtez tricolorul de pe chipiu. Refuzând am fost înconjurat de mai mulți soldați săcui (cari) mi-au rupt tricolorul de pe chipiu, m-au tras de păr, și mi-au aplicat mai multe lovituri peste cap, țintind în același timp, cu pușca asupra mea. Un sublocotenent de la garda ungurească m-a sfătuit să mă îndepărtez de la fața locului și să nu mai pun tricolor. Notez că la gara din Kotegyan

deja în trei rânduri garda ungurească a voit să mă lege și (să) mă ducă ferecat în comună, pentru că purtam tricolorul român. În două rânduri numai așa am scăpat că am îndepărtat tricolorul, acum mai pe urmă, iară soldații români au intervenit, așa că, garda m-a lăsat în pace. Gheorghe Sârbu, sublocotenent." (idem, p. 16;17)

Iată ce declara, la 11 decembrie 1918, în fața reprezentanților C.N. R Oradea Mare și Bihor, beiușeanul Gavril Glița: "Azi la orele 8/1/2 sosind cu trenul din Beiuș, când vroiam să ies la stradă prin ușa de ieșit a gării din loc, un soldat săcui m-a oprit locului, provocându-mă să îndepărtez tricolorul român de la miță. La momentul când eram să-l îndepărtez m-au înconjurat vreo 4 - 5 săcui, și, apucându-mi mița din mână, mi-au rupt tricolorul, insultându-mă în mod brutal. Doi inși m-au palmuit, iar ceilalți prezenți îi ațâțau să dea și cu piciorul în mine. (...) Tot atunci, un stegar de la regimentul 82 m-a rușinat zicându-mi: "nu ți-e rușine să porți, ca voluntar, astfel de insignii?" (idem)

Dintr-un proces verbal extragem spusele lui Vasile Pascondea, locuitor din Roșia: "Acum 4 zile, în zi de sâmbătă, am venit de la Oradea spre casă, cu trenul. La gara din Oradea, când eram să urc în trenul Beiușului, din un tren învecinat, plin de cătane, au sărit vreo 6 - 10 cătane, înarmate, și fără nici o vorbă au început de a căuta în buzunare la țărani ce vroiau să urce în tren: i-au prins de sumane, i-au înjurat, au început să-i bată cu patul puștilor. În deosebi pe doi oameni au bătut rău, la unu i-a și crăpat capul, de am gândit că acolo piere. (...) mie nu mi-au avut năcaz, că eram mai depărțitor, și iute am sărit pe treapta vagonului, uitându-mă de acolo (ca să văd) ce se petrece. Când m-am dat jos la Beiuș și omul crepat la cap a zis că nu mai poate merge, ci să duce la spital la doctor. Ce s-a întâmplat nu (mai) știu. Oradea 20 Ianuarie st.n. 1919" (idem p. 23).

Ofițerul Maiorescu se adresează conducerii C.N.R.: "Am onoarea a vă raporta că, în 28 ianuarie a.c. în Oradea Mare, la gară, față de primarii comunali Ioan Cluciu, din Sohodol Lazuri, (*azi Izbuca - S.V.*) și Petru Ușvat din Roșia, în prezența executorului meu Ioan Ușvat, s-a permis următorul fapt revoltător din partea soldaților maghiari care-și făceau serviciul la gară și din partea altora, care aparțineau transportului intradal spre Ardeal. Când susnumiții vroiau să se urce în tren, ambii primari fură bătute de un sergent și un caporal, și bătute și jefuite din partea soldaților din transport și cari țineau serviciul toți maghiari cu inscripția "Erdelyen" (*Pentru Ardeal - S.V.*) pe panglică roșie. După ce fură bătute și jefuite îi păfugară înjurându-i: "Bată-vă Dumnezeu, valahi puturoși, pentru voi trebuie să mergem noi în Ardeal" și abia cu fugă au scăpat. De la Ioan Cluciu, pe care-l aruncaseră la pământ, scoaseră cu forța, 276 cor. și duseră un sac cu 50 pachete de tabac, iar pe Petru Ușvat, lovindu-l cu arma îl trântiră pe pământ." (idem, p. 33)

La 9 februarie 1919, C.N.R. adresează această notă către comanda Gărzii Naționale Loco: C.N.R. în ședința ținută în 2.02.1919, st. n pentru evitarea insultelor de cari au parte cetățenii români din partea soldaților maghiari, a hotărât introducerea, respectiv reînființarea inspecției la gară. Inspecția la gară, ar avea scopul de a cerceta toate cazurile în cari s-au insultat, în ce mod, cetățenii români luând totodată, cu cei insultați proces verbal. Cu executiva acestei hotărâri este încredințată C.G.N. Totodată vă aducem la cunoștință că patrurile maghiare de la gară vă dă mână de ajutor" (idem p. 59)

O sursă - care trebuie însă privită cu rezerve - despre cele petrecute la Oradea este presa maghiară, în primul rând cea locală. Această sursă a stat, în bună măsură, la întocmirea volumului "Agonia, Oradea 1919", a lui Liviu Borcea, apărut la Oradea în 1992.

Reproducem și noi de aici : " De azi, Oradea are un nou căpitan - șef de poliție, în persoana simpaticului Janossy Gyula.

A sosit dispoziția de învățare obligatorie a limbii române, în liceele din Oradea, emanată de la Ministerul Învățământului Public. După informațiile noastre, gimnaziul de fete, liceul real, au luat atitudine împotriva aplicării prevederii dispoziției." Citatele sunt luate din presa apărută, marți 11 februarie 1919. (p. 84)

Sâmbătă, 15 februarie : " Iuliu Maniu, președintele Consiliului Dirigent de la Sibiu, a declarat că românii vor apăra Ardealul cu arma, chiar dacă Antanta nu-l va ceda. În acest scop, luna viitoare, vor începe în Ardeal încorporările. Vor fi chemați sub arme, toți bărbații între 18 și 55 de ani." <Îndărătnicii săcui> vor fi trimiși să-și facă serviciul militar în Basarabia (de menționat că din jandarmeria română puteau face parte și maghiari, și evrei, secui însă nu).

"Misiunea franceză se pare că n-a avut noroc în Bihor, căci nu a găsit cai. În ianuarie au primit un număr de 247 care au fost duși la Szeghed. Cu această constatare s-au declarat mulțumiți, tot timpul petrecându-l în oraș, pe corso, unde a stârnit senzație mai ales pelerina de piele de focă a lui Lamotte, făcându-l să pară mai degrabă un excentric explorator polar decât maior într-o armată victorioasă.

Dar, să vedem cursul coroanei la zi, pe piața valutară.

- 1 dolar	- 22,5 coroane
- 1 liră sterlină	- 91 coroane
- 1 franc elvețian	- 412 coroane

Cea mai grozavă știre care a alarmat în ultimul timp Oradea a fost înregistrată ieri. După masă s-a aflat în oraș că dinspre Debrețin vin 500 de soldați români. Știrea nu-și găsea nicicum o explicație, părând de domeniul fabulațiilor, cele mai neverosimile. Nimeni nu-și putea închipui cum au ajuns soldații români la Debrețin, și cum pot apare pe neașteptate, apoi la Oradea. La gară marea veste a sosit sub forma unui anunț că un tren - spital a pornit dinspre Debrețin și-și continuă drumul spre Oradea" (*În realitate, era vorba de un tren german, care aducea răniți români spre București - S. V.*) (p. 90 - 91)

Joi, 27 martie. "Se poate vorbi pe bună dreptate despre < orașul roșu > la Oradea. < Steaguri roșii flutură pe fațada primăriei. Pe frontispiciul cu litere roșii, marele îndemn a lui Marx : proletari din toate țările uniți-vă ! Sus, într-un geam reproducerea uriașă a lucrării lui Biro Mihaly, reprezentând muncitorul roșu lovind cu ciocanul > Dar, pantofii se pot cumpăra numai pe repartiție.

Azi, la ora 9, în curtea școlii de cadeți se constituie armata roșie din Oradea.

Sfatul muncitorilor și soldaților se adresează Sfațurilor muncitorești, din comunele care au serviciu poștal, să preia controlul sever al acestora. În Oradea, convorbirile telefonice se pot efectua numai în limba maghiară, iar telegramele se pot expedia numai în această limbă.

Vicecolonelul Vyx răspunde lui Karoly Mihaly că linia demarcațională nu înseamnă încă frontieră politică. Tonul răspunsului este interpretat la Budapesta, ca o intenția a Antantei de a bate în retragere." (p. 158-159)

Vineri, 28 martie. " Ieri, în camera comunelor din Marea Britanie, un deputat pe nume *Winston Churchill*, a declarat că România este amenințată de două pericole, din două părți : a Ungariei și a bolșevicilor ruși. < Parisul este speriat de evenimentele din Ungaria > care înseamnă o extindere a plăcii bolșevismului." (p. 161)

Miercuri 2 aprilie. " Numărul militarilor a crescut enorm în Oradea. Nu poți ieși pe stradă, mai ales după ce se întunecă. Grupuri de militari sau, mă rog, de figuri sinistre îmbrăcate în haină militară, acostează pe oricine, bărbați sau femeie, în egală

măsură. Sunt vindicativi și răi, ca niște oameni ce nu au nimic comun cu acest oraș. I-a înrăit războiul, drama personală a fiecăruia. Deși nu se găsește băutură sânt mereu beți, și atunci își aduc aminte de război, de suferințe, de casă. Toată lumea încearcă să-i evite dar nu întotdeauna reușesc.

(...). Poliția obligă pe toți locuitorii să anunțe, printr-o carte poștală ce persoane refugiate găzduiesc." (p. 165-166)

Marți, 15 aprilie. Ne aflăm în săptămâna patimilor. "Luni, un avion românesc a aruncat foi volante la Salonta și Bratca. Un afiș mare, semnat de Iuliu Maniu, cheamă la oaste tineretul român, deoarece Ungaria mobilizează armata pentru a ține sub asuprire pe români. Sunt chemați la oaste toți cei născuți în anii 1888 - 1898, cu excepția maghiarilor. Încorporările au început la 9 aprilie la Brașov, Sibiu, Dej, Cluj. Se solicită și alimente care pot fi achiziționate la prețuri avansate. Aprovizionarea cu alimente a orașului Oradea este ca și inexistentă." (p. 188-189)

Miercuri, 16 aprilie : " În curând intră în vigoare mersul trenurilor pentru perioada de vară. Dumnezeu ! De la Ciucea pleacă de la ora 7,14, la Oradea ajunge la 10,34, deci ceva mai mult de 3 ore și ar putea fi aici (*armata română - S. V.*) dacă ar veni cu trenul". (p. 190)

Joi, 17 aprilie. "În sfârșit ! Titlu de pagină în *Szabadsag* : " Pe frontul de la Ciucea se întetesc luptele" Nu se cunosc intențiile dușmanului. Acolo unde atacurile au fost mai puternice < ostașii noștri au rezistat cu dârzenie și în rânduri strânse barează calea încercărilor imperialiste > (*românești - S. V.*) (...) la Ciucea frontul a fost dat peste cap, iar armata română și-a început înaintarea spre Oradea. Că nu sunt zvonuri, o dovadă concludentă este că fiecare tren ce vine din direcția aceia este plin de soldați răniți, care sunt debarcați în gara Velența pentru a nu vedea orașul ce se întâmplă.

(...) *Ordin : Cine nu intră în armata roșie este pasibil de Tribunalul Militar.*

Vineri, 18 aprilie : (...) "Deși tratativele privind încetarea focului sunt în curs de desfășurare, românii au pornit atacul pe un front larg. Întrucât, datorită aversiunilor de spionaj, pozițiile noastre au fost greu de ținut, am retras trupele pe o poziție mai puternică.

Pentru întărirea noilor linii, au fost luate toate măsurile, iar respingerea atacurilor dușmane, poate fi considerată ca sigură. Semnează : comandantul Brigăzii Roșii 39".

(...) Se interzice în Oradea orice fel de împușcătură fără rost. Pedeapsă cu moartea pentru cei care nu se conformează. La fel pentru cei ce-și părăsesc unitățile fără aprobare, fie că sunt din armata roșie fie din paza roșie.

(...) Conducerea comunistă a comitatului Bihor începe să se gândească la părăsirea orașului, și, de aceea, pe mâine, ora 9 dimineața, toate automobilele și căruțele, indiferent de proprietate, vor trebui să fie aduse în piața mare a orașului." (p. 191-192).

Viorel Faur și Ioan Fleisz, au publicat într-un număr al *Crisiei* : "Periodicele maghiare din Oradea - Despre momentele luptei românilor bihoreni pentru unire (oct. - dec. 1918)"

Este vorba de 19 materiale publicistice apărute în ziarele Nagyvárad Napló, în perioada dintre 19 octombrie și 29 decembrie 1918.

Iată câteva din aceste articole :

DRAPUL ROMÂNESC PE PREFECTURĂ

" Ieri, după masă - la prefectură - comitetele naționale maghiar și român, au ținut o consfătuire.

Dr. Aurel Lazăr a prezentat acea dorință a C.N.R., ca să se asigure folosirea nestingherită pe teritoriul comitatului, a insinelor, culorilor, și drapelului românesc și ca să fie arborat - pe prefectura comitatului Bihor - drapelul național românesc. *Comitetul Național (maghiar) a acceptat în unanimitate propunerea referitoare la folosirea insinelor și a drapelului.* Dar, despre arborarea pe prefectură a drapelului național românesc nu a putut hotărî fiindcă aceasta nu-i intră în competență. În schimb prefectul Agoston Peter, care a fost prezent la consfătuire a declarat că, după instalarea lui rezolvă imediat această problemă. C.N.R. a luat totul la cunoștință cu resignare." (*Nagyvárad*, 1918 Nr. 260 p.)

DELEGAȚII ORĂDENI LA MAREA ADUNARE NAȚIONALĂ DE LA ALBA IULIA

Ieri, la Oradea s-au ales delegații la Adunarea Națională română de duminică, de la Alba-Iulia.

Astfel, din Oradea sunt delegați la Adunarea Națională din oficiu: dr. Demetriu Radu - episcop, Romul Ciorogariu - vicar, Ioan Genț - protopop, pe care însă, datorită bolii, îl suplinește Petru Popescu, și Andrei Horvath - protopop.

Delegația C.N.R.: dr. Coriolan Pop - director, dr. Iustin Ardelean - avocat, dr. Sever Erdeli - avocat, Ioan Pogani - proprietar din Velența - Oradea și dr. Ioan Boroș.

Din partea A.S.T.R.A.: dr. Savu Marta - avocat, Augustin Maghiar - profesor; din partea "Hilariet", dr. Vasile Chirvai - profesor, dr. Valeriu Mărcuș - candidat de avocat; din partea capitolului catedral greco-catolic dr. Iacob Radu - canonic; de la seminarul dr. Gheorghe Miculaș - canonic; de la Institutul pedagogic Petru Tămăian; de la Consistoriul greco-catolic dr. Gregorie Papp; de la Consistoriul ortodox Gheorghe Tulbure; de la tinerimea universitară Nerva Iercan și Nerva Cosma pleacă la adunarea publică.

De la diferite instituții, din bărbații laici și clerici au provenit și delegații la Adunarea Națională. (*Idem*, nr. 267, p. 3)

DRAPHEL ROMÂNESC PE PREFECTURĂ

Ieri, dis de dimineață, vântul a fluturat pe clădirea prefecturii comitatului Bihor un drapel roșu-galben-albastru. Numai de câțiva, trecătorii au arătat unul altuia drapelul românesc de pe prefectură! Știrea apariției drapelului s-a răspândit cu mare repeziciune în tot orașul și peste tot s-a discutat despre acest nou câștig de teren, ca despre un mare eveniment. Am fi fariseici dacă am spune că publicul maghiar a privit noul drapel cu indiferență, ori mai ales cu bucurie.

Amărăciune și indignare se observa pe fețe și au considerat arborarea drapelului românesc ca o mare înfrângere. Alții, însă, au accentuat că în aceasta nu este nici o insultă și că toată lumea să se familiarizeze cu faptul că și națiunea română are dreptul să folosească culorile pe acea clădire în care se face și administrarea românilor. Arborarea drapelului s-a întâmplat într-un mod neașteptat. Înșuși oficiul viceprefecturii n-a știut nimic și așa numai de câțiva s-a răspândit zvonul, că românii au arborat drapelul românesc, fără ca cineva să-și fi dat asentimentul. Aceasta este însă fals, C.N.R. a înștiințat pe comisarul guvernului, Agoston Peter, că vrea să arboreze drapelul, pentru că acolo unde este reședința C.N.R. și a Gărzii românești, are loc și drapelul românesc. Comisarul guvernial a acceptat, pentru că, după părerea lui, toate națiunile din Ungaria au dreptul să folosească drapelul propriu. Natural, a fost foarte bătător la ochi că o vreme numai drapelul românesc a fluturat pe frontispiciul prefecturii. Dr. Agoston Peter a constatat caracterul grotesc al acestei situații și imediat a luat măsuri ca să fie

arborat și drapelul maghiar. Aceasta s-a și întâmplat și peste puțin timp cele două steaguri au fluturat unul lângă altul, în această cezoasă, friguroasă și tristă zi de noiembrie.

(*Nagyvárad*, 1918, nr. 271, p. 2)

REGRETUL SUBPREFECTULUI CU PRIVIRE LA INCIDENTUL REFERITOR LA DRAPHEL

Nagyvárad a dat șire amănunțită că C.N.R. din Bihor, cu asentimentul lui Dr. Agoston Peter, comisar guvernial, a arborat drapelul românesc pe prefectură. Drapelul a fluturat însă doar o zi pe frontispiciul prefecturii, pentru că în timpul nopții mîini necunoscute l-au îndepărtat. C.N.R. a raportat asta subprefectului Frater Barnabas și a cerut o anchetă în problema îndepărtării drapelului. Subprefectul a și pornit ancheta. Ancheta s-a derulat, în prezența avocatului dr. Egry Grigore, trimisul C.N.R. După interogarea martorilor s-a constatat că nici unul dintre oficialii care aparțin prefecturii nu s-au implicat în îndepărtarea drapelului, ci acesta a fost luat jos de militari (unguri - n.n.)

Subprefectul a înștiințat, printr-o adresă, C.N.R. despre rezultatul anchetei și a exprimat regretul său sincer pentru incident, cu atât mai mult cu cât a stat departe de el și aparenta că ar vrea să deranjeze relațiile bune, prietenești, cu românii. (*Nagyvárad*, 1918, nr. 283, p. 2)

DR. AUREL LAZĂR A FĂCUT O RECLAMAȚIE LA GUVERNUL UNGAR

Președintele C.N.R. din Bihor, dr. Aurel Lazăr, ministrul de justiție român, ieri a făcut - prin telegramă - o reclamație la guvernul ungar. În reclamație spune că la Oradea și Bihor zilnic sunt insultați acei militari și cetățeni care poartă cocarde naționale românești.

Mai ales în gări se desfășoară o ațătare nesăbuită împotriva inteligenței românești.

Dr. Aurel Lazăr cere ocrotire urgentă pentru că, dacă, remedierea nu sosește în curând, românii, vor fi nevoiți să caute rezolvarea în altă parte. Dr. Aurel Lazăr, încheie astfel telegrama: "- Regimul vechi nu a fost atgât de grav șovinist cum este cel de astăzi (...)"

(*Nagyváradi Naplo*, 1918, nr. 180, p. 4)

DRAPHELUL NAȚIONAL ROMÂN VA FI DIN NOU ARBORAT PE PREFECTURĂ

Am scris în acea vreme că C.N.R. cu asentimentul comisarului guvernial Agoston Peter, a arborat pe prefectură drapelul național român, care însă până ziua următoare a dispărut de pe clădire. În urma plângerii C.N.R. adjunctul subprefectului, Keszthelyi Zoltan, a pornit o anchetă severă în acest caz, însă în timpul anchetei nu s-a putut stabili cine a îndepărtat drapelul. Primnotarul a comunicat acest fapt C.N.R. și, concomitent, și-a exprimat regretul pentru incident. C.N.R. a trimis în această problemă o nouă adresă către subprefectul comitatului, în care a luat la cunoștință discutarea cazului. Cere concomitent transpunerea actelor, precum și ca subprefectul să ia măsuri în direcția arborării din nou a drapelului românesc, ceea ce ar fi o măsură democratică și cavalerescă din partea prefecturii.

Keszthelyi Zoltan, primnotar, a răspuns la adresa C.N.R. în felul următor:

Către

C N R din Oradea și Bihor

L O C O

(...) Am norocul să vă înștiințez, că în direcția arborării din nou a drapelului național român - cum am declarat verbal cu ocazia solicitării anchetei în fața domnului avocat dr. Mangra - nu o să iau măsuri, fiindcă drapelul n-a fost arborat de prefectură ... și că prefectura tolerează arborarea drapelului doar cu scopul de a asigura înțelegerea reciprocă și pacea generală.

În același timp, declar că după ce prefectura tolerează doar arborarea drapelului, pentru rămânerea acolo a acestuia nu-mi asum nici o răspundere. (...)

(Nagyvárad, 1918, nr. 187, p. 2)

Dar mărturia - de departe cea mai importantă - despre acele vremuri la Oradea a lăsat-o pentru totdeauna, Roman R. Ciorogariu în cartea sa "Zile trăite". De aceea, așteptăm cu nerăbdare retipărirea acestui important document, retipărire comentată de Viorel Faur.

OȘAND

* Devastări din partea secuilor și bolșevicilor, în comuna Oșand, nu s-au întâmplat. Petru Ardeleanu preot, Oșand la 24 ianuarie 1934" (Fl. F. doc. p. 84)

OȘORHEI

* 16 soldați maghiari înarmați cu bombe, conduși de un locotenent, s-au prezentat la 2 februarie 1919, în Oșorheiu la casa avocatului Dr. Dimitrie Mangra și sub pretextul că ar căuta arme, au răscolit locuința întreagă, au spart două dulapuri, care le-au devastat. În grajd au împuns un cal" (R.C. p. 208)

*1 Săcuii au spart și distrus aranjamentul locuinței parohului ort. rom. Pop D. Gheorghe el scăpându-și viața prin fugă împreună cu familia.

2. Săcuii și apoi comuniștii au rechiziționat alimentele numai de la români, bătându-i și amenințându-i cu moartea.

3. Comuniștii în zi de duminică au atacat locuința notarului Ioan Gherlan, pușcând din arme și mitraliere. Au percheziționat casa și pivnița, căutând arme și mitraliere, armamentul de rezervă a gărzilor naț. române din comuna Alparea, Cheriu și Felcheriu. Nu le-au găsit, s-au retras după ce Ion Gherlan jun. subl. și Adrian Gherlan iun. și subl. Adrian Gherlan subl. organizatorii și comandanții gărzilor naț. rom. din Oșorhei, Alparea, Cheriu și Felcheriu i-au amenințat cu atacuri contra gărzilor concentrate.

4. Comuniștii au deținut și dus pe subnotarul Bodo Ioan, român. A reușit să dezerteze de la gară. Notar cercual s.s. indescifrabil, Oșorheiu, la 24 februarie 1934" (Fl.F. doc. 70)

* Până acum atrocități s-au întâmplat în Oșorheiu, unde noaptea de la 13 ianuarie a.c. niște criminali spărgând ușa bisericii au scos steagul național sfințit la Crăciun și l-au bucățit, apoi în ușa bisericii s-au spurcat, ferestrele preotului le-au spart pe titlu că au fost duse la Alba Iulia. Andrei Horvat protopop Oradea Mare, la 23 ian. / 5 febr. 1919" (V. F. Documente, p. 56)

* În Oșorhei au pușcat pe fereastră, după preotul și preoteasă. Avem la mână gloanțele dum-dum care s-au oprit în perețele din odaie" (*Tribuna Bihorului", 1919, Nr. 7 p. 4 Cf. V. F. Documente, p. 80)

PEȘTIȘ

* Mult onoratului Consiliu Național român, Oradea Mare.

În ziua de 2/15 februarie 1919, la 1/2 la 12 seara, după terminarea sfintei liturghii, s-au prezentat la mine 5 săcui, dar fiindu-mi poarta încuiată n-au putut momentan străbate. Eu am gustat în 4 rânduri din vizitele lor, totdeauna m-au căutat să-mi facă sfârșitul, nu m-au găsit acasă, acum au stăbătut grădinița, am luat un om cu mine și am mers către Săcădat. Pe drum au dat în urma mea două detunături de pușcă. Am scăpat teafăr și am ajuns la casa părintelui Iosif Tărău, unde, de altfel, din alt caz precedent, am fost poftit cu toată bunăvoința și amabilitatea. Din Săcădat, auzind că în Tileagd' sunt sosiți or vor sosi 300 săcui, am venit aici în Oradea Mare și trezind Onoratului Consiliu starea precară în care mă găsesc. (...) După plecarea mea, au venit de trei ori să mă caute, dar neaflându-mă, au plecat, desigur în speranța că mă vor putea prinde și omorâ altădată. Până acum de 5 ori m-au căutat, după cum au declarat într-un sat, că ar avea mare sete să mă prindă pe mine și pe popa din Săcădat Iosif Tărău, ca să nă belească și ca să facă curele din spatele noastre. Cu deosebită stimă, Ales. Munteanu protopopul Peșteșului Oradea Mare la 4 / 17 februarie 1919". (V. F. Documente, p. 82).

PETID

* Arestat, batjocorit, chinuit ori ucis, nu a fost nimeni. Opriș Valeriu, notar, Cheșa 31 martie 1934" (Fl. F. doc. 36)

PETREU

Din Fl. F. doc. 71 și 72, sub semnătura Ales. C. Terdic preot administrator, reiese că în această localitate atrocități nu a avut loc.

POPEȘTI

* Pe preotul român, mai mulți țărani români din comuna Popești, apoi pe comandantul gardei române din Ciutelec, Ioan Mircea, soldații săcui i-au bătut și jefuit." (R.C. p. 211)

*În comuna Popești, au stat săcuii o săptămână, au bătut pe țărani, pe preot și au jefuit. Alexandru Mărcuțiu preot român, Eugeniu Drimba, învățător gr. ort. Vasile Lenghel mașinist" (V.F> Documente, p. 86)

REMEȚI

* La faur 1919, soldații săcui au dat trei focuri asupra țaranului Ioan Piț din Remeți. Glonțul a trecut pe sub coasta dreaptă. Zace grav bolnav în spitalul central." (R.C. p. 213)

* Din împrejurările împușcării numai atât mi s-a visat că Ioan Piț, seara, ar fi eșit din casă-i, pentru ispravă personală, și atunci l-or fi împușcat de a rămas după el : femeia și 6 băieți, toți mai tineri de 10 ani. Avere nu a avut, familia și-o susținut cu lucrul mâinilor ca muncitori. Rog să faceți dispoziție ca respectivul să fie ascultat în spital, până e în viață, și ca familia lui să fie ajutorată. Ion Sfurlea, preș. C.N. R din cercul Aleșd, Oradea Mare, 28 faur 1919. " (V.F.doc. p. 102)

RIENI

*Astfel de fapte (atrocități) aici nu s-au petrecut" (Notar cercual s.s. indescifrabil, Rieni, la 20 martie 1934" (Fl. F. doc. 73)

ROIT

În toamna anului 1918 Török Oliver administrator la capitlu rom. cat. a adunat pe toți conducătorii comunelor și alte persoane pentru că câțiva oameni și-au cerut alimente. Și neprimind au luat dâșii. Adminitatorul văzând acestea a adus "garda roșie", i-a adunat pe toți și i-a dus la moșie în Berechiu închinându-i într-un staul de oi, bătându-i și chinuindu-i nedându-le de mîncare zile mai multe, următorilor: Liț Toma, Rațiu Teodor, Luncan Flore, Lucaciu Gheorghe, Rob Petru, Oprea Todor, Moldovan Gheorghe, Mihuța Teodor, Mărcuț Ioan, S. Luncan Ioan, Șuteu Nicolae. Notar Gh. Costa, Roit, la 1 martie 1934." (Fl. F. doc. 74)

RONTĂU

Notar s.s indescifrabil, la data de 19 martie 1934, din Sânmărtin comunică lui Teodor Neș la întrebarea "Cine a fost arestat, barjocorit, chinuit, ucis în comună" (...): "Nimeni." (Fl. F. doc. 83)

ROȘIA

"Notariul Dr. Iosif Maiorescu și parohul locului, Teodor Ciuhandru, fiind condamnați la moarte, primul, arestat în Beiuș și evadat, s-a refugiat la pădure, unde a locuit în localul numit Coliba Mocârli. Primarul comunei Roșia, Petru Ușvath și primarul comunei Sohodol - Lazuri, Ioan Cluciu trimiși din oficiu la Administrația financiară pentru ridicarea unei sume de 300.000 coroane, penziunea văduvilor și orfanilor de război au fost atacați din partea soldaților roșii în fața gării, și maltratați numai din simplul motiv că erau români. După ce li s-au ridicat obiectele de valoare, primarii au plecat pe jos spre Beiuș deși era ger, fiind în timpul iernei, în luna decembrie; ca să nu fie maltratați și eventual omorâți au venit pe marginea pădurei de lângă șoseaua națională până la locuințele lor. Notar, Octavian Maiorescu, Roșia, la 30 ianuarie 1934." (Fl. F. doc. p. 92 - 93)

"Onor Consiliului național Oradea Mare.

Am onoare a vă raporta despre cazul următor: Juzii comunal din Roșia și Sohodol Lazuri, voind să călătorească azi după masă, la 2 oare, cu trenul către Beiuș, fură atacați din partea soldaților săcui și bătuți, pe lângă înjurăturile cele mai destrăbălate adresate la caracterul român al juzilor. Acest atac s-a comis în contra lui Petru Ușvath și Ioan Cluciu, juzi comunali din Roșia și Sohodol-Lazuri, la gara din Oradea Mare. Au năvălit asupra susnumiților o mulțime de soldați săcui, i-au bătut cu pușca și de la judele Ioan Cluciu au jefuit 130 coroane bani și o roată de tabac pentru comună. Scăpară cu fuga și plecară pe jos acasă. Cu profund respect I. Maiorescu notar, Oradea Mare la 28 I. 1919." (V. F. Documente, p. 32)

SALONTA

(...)"Gărzile maghiare staționau la fiecare intrare de drum în oraș, dar patrule aproape și până la hotarul comunelor românești pentru că erau informați că satele românești se pregătesc pentru o invazie în Salonta cu arme și mitraliere, dar poporul român înțelept și înțelegător nici prin gând nu i-a trecut așa ceva, cu atât mai puțin, pentru că nu se găsea numai în Ciumeghiu o singură mitralieră.

Așa au mers lucrurile în coînțelegere bună între consiliile naționale române din sate și (cel) maghiar din Salonta, până la declararea și înființarea dictaturii munitorească din Salonta, care a fost condusă de către fostul profesor slovac Paul Rehak azi senator în Cehoslovacia, ca președinte, Magori Ludovic vicepreședinte, acesta a fost croitor și azi are croitorie în Oradea, după aceea de curând decedatul Dr. Ludovic Ormay ca

procuror. Garda roșie a avut de președinte pe o haimana Francis Nemet, care afirmativ ar fi fost exceptat în Ungaria, refugiat de armata română; Vicepreședintele gărzii a fost un alt individ gabagios cu numele Olah Francis, azi proprietar de pământ în România Mare. Acest Olah Francis ne-a deținut pe mine și pe Ioan Bredău și ne-a dus în fața lui Rehak Paul, apoi ne-a trimis la Oradea în noaptea zilei de 19 martie 1919. În acea zi l-au deținut și pe dl. Marchiș Vasile spunându-i Paul Rehak: deja prietenii d-sale Coșiu și Bredeu spânzură (*Coșiu barátja és a Bredău már lógnak*). Având în vedere că, în câtă vreme am fost deținut la Oradea s-au mai întâmplat maltratări (ale) românilor din Salonta și jur ar putea să dea relații dl. Michiș și părintele Porumb din Tulca.

Cât am fost deținut, din 12 martie și până în 24 seara, ne-au devastat casa făcându-mi mari prejudicii, masa mea de scris americană și mașina de scris mi-au ridicat-o și au transportat-o la primărie zicând către dactilografa mea, pe acea vreme Szanto Sofie, stăpânul d-tale nu va mai avea nevoie de aceste obiecte. Tocmai în această vreme am fost fidanțat și în masă aveam un inel și un cerceț de briliant cumpărat cadou miresei mele, soția de azi, care obiecte au dispărut din masă, și numai după ce am pășit energic, amenințând conducerea roșie cu denunț la *Katz elvtars*, în acea zi mi-a predat aceste obiecte Kenesz Francis, președintele gardei roșie. Alte obiecte dispărute nu s-au mai găsit, nici mașina de scris, și diferite haine și alimente și tutunul primit în ziua de 19 martie pentru gărzile naționale. Când am sosit acasă în seara zilei de 24 martie, ne-a luat în primire pe mine și dl. Bredău, Paul Rehak făcându-ne atenți ca să avem grijă, pentru că la fiecare pas suntem urmăriți pentru că să știți - tovarăși Coșiu - cine este prietenul lui Aurel Lazăr și a lui Ciordaș Ioan nu poate să fie decât imperialist, zise dictatorul local Rehak Paul. În câteva zile după aceasta m-am refugiat și eu la Chișineu Criș unde mi-a fost logodnica la avocat Dr. Alexandru Lazăr și împreună ne-am dus la Tăut (Jud. Arad), la părinții ei, preot Ana, și după intrarea armatei române, ne-am cununat și am venit împreună la Salonta. Moise Coșiu avocat" (Fl. F. doc. 77)

"În ziua de 22 martie am fost arestați de către bolșevici în orașul Salonta, împreună cu avocatul Dr. Coș Moisă, aduși și depuși la închisoarea poliției din Oradea, de unde am fost eliberați la 31 martie 1919, cu condiția că vom fi judecați de Consiliul revoluționar bolșevic. După subsemnatul au mai fost arestați și aduși tot la închisoarea din Oradea, căpitanul Guiaș Alexandru, domnii profesori Neș Teodor și preot Popovici Traian.

Din comuna Tulca a fost arestat venerabilul preot Nestor Porumb și depus la închisoarea judecătorei de ocol din Salonta Mare. Căpitan Bredău Ioan de la Comenduirea Pieței Oradea" (Fl. F. doc. 78)

SANTĂUL MARE

"Arestat, batjocorit, etc. n-a fost nimeni. Notar s.s indescifrabil". (Fl. F. doc. 79)

SATU BARBĂ

"În Satubarb iarăși au jefuit oamenii de albituri și mâncare." Andreiu Horvath protopop, Oradea Mare la 12 februarie 1919" (V.F. doc. p. 67)

SĂCĂDAT

"În 3 martie s-a prezentat în comuna Săcădat o ceată de săcui și a recvirat de la cetățeanul Pavel Iovan, un bou în preț de 3600 coroane, lăsând pentru el 1200 coroane. De la Nicolae Stoie un bou în preț de 3600 coroane, răscumpărându-l cu 1200 coroane. De la Nuț Musca a Dochii o vacă în preț de 2800 coroane, plătind-o cu 1200 coroane, iar de la preotul Teodor Tărău un bou cu preț de 4400 coroane, lăsând pentru

el 1700 coroane." (R. C. p. 212)

* În ziua de 18 faur (1 martie) 1919, a.m. din nou au venit o ceată de săcui în comuna noastră Săcădat, din regimentul 21, și au venit la casa noastră unde au intrat în casa părintelui meu, care nu se găsea acasă, fiind refugiat din 27 faur a.c. pe păduri. Intrând în casă au scotocit pe tot locul și au luat albiturile care au mai rămas din jaful de la 27 faur, au mai dus o halcă de clisă ce a mai rămas, cârnații dintr-un porc, au dus orologiul de buzunar al tatălui meu. Au bătut pe servitorul nostru Vasile Monenciu forțându-l să spună unde sunt popii. Astfel că bietul servitor, bătut și maltrat acum în două rânduri a declarat că nu mai stă în slujba noastră, așa că vitele ne rămân fără păzitor. De acum toate vitele ni le-au pus sub sechestru, 16 vite cornute și opt cai și au declarat că acelea le conzideră ale lor și au dat strașnică poruncă servitorului nu cumva să lipsească vreo una din ele. (...) Aci țin să fixez faptul că soldații săcui din acest regiment au dat de știre sătenilor că cine le va da de veste despre reîntoarcerea și prezența mea în sat, acela primește un premiu de 2000 coroane. Martori sunt Simion Meșter, Florian Cuc și alții. Iosif Tărău, preot ort. rom. Oradea Mare, 20 faur/3 martie 1919." (V.F. Documente, p. 107)

* Onorat conziliu, din nou sunt nevoit a aduce la cunoștința On. Conziliu cea mai recentă faptă vitejească a soldaților săcui. În 3 martie st.n venind - nu știu a câta oară - în comuna noastră Săcădat săcuii din reg. 21 au intrat în sala de învățământ a școlii noastre confesionale *au rupt tablele de pe perete, icoanele, inscripțiile, au strâns toate cărțile românești și acolo, în sala de învățământ le-au ars pe toate și au stricat băncile (subl. - S.V.).* Iosif Tărău, preot ort. rom. Oradea Mare, 5 martie st. n. 1919." (Idem p. 109-110)

SĂCAL

* În Săcal, un gardist roșu, a străpuns pe preotul Vasile Bodor, în calea de la filiala Homorogului ungurescu, unde a săvârșit funcțiuni bisericesti. Probabil nu va mai putea vorbi, pierzându-și puterea de a-și mișca limba". (V.F. Documente p. 69).

SĂCUIENI

(...) * Venind spre Oradea Mare în gara Săcuieni *am văzut 15 români legați deolaltă cu funii, pe cari săcuii bătându-i i-au dus spre Debrecin cu toții erau cu capurile sparte, sângeroși și dezbrăcați.* Hainele le-au furat soldații de la regimentului nr. 24. Și eu numai cu fuga am scăpat de ei, iară de la casă, de la locuința mea mi-au furat toate vesmintele și albiturile familiei, precum și toate articolele de alimente, și acum sunt silit să-mi părăsesc casa, ca să nu mă omoare fiindcă până acum de două ori am fost bătut de moarte de soldații și gendarmii maghiari. La protopopul din Popești i-au furat caii, iar dânsul nu se știe nici aceea că unde este. Soldații strigă cu gura mare că nu se vor alina până ce nu vor prăpădi întreaga inteligență română ce mai există sub domnirea lor. Kiss Vasiliu," (V. F. Documente, p. 38)

* Domnule director (Teodor Neș - S.V.). Cu referire la ordinul prefecturei Nr. 640 / 1934, cu onoare comunicăm că în comunele din plasa Săcuieni, fapte mai însemnate cerute de Dvs. pentru întocmirea monografiei revoluției din anul 1918 / 1919, nu sunt. Primpretor, s.s. indescifrabil, Săcuieni, la 13 februarie 1934. (Fl.F. doc. 81)

SĂUD

* Din încredințarea Consiliului român din loc vă raportăm următoarele : Dl. Teodor Neș, medic de spital, în ședința din 27 ianuarie aduce la cunoștința consiliului că în 25 ianuarie, seara, i s-a prezentat Petru Toma din Săud, cu rugarea să-l bandajeze

la cap, dimpreună cu el a fost și fratele său, Ioan Toma, locuitor tot în comuna Săud. Întrebat fiind de cauza venirii, a spus că a fost prin părțile Ceabei, după bucate. Sosit în Orade, în 25, a voit să ia trenul de către Binș, când dintr-un tren învecinat de soldați bolșevici s-au coborât 6 soldați înarmați și au voit să-i jefuiască pe ei și încă un grup de 20 de țărani ce erau lângă trenul spre Beiuș. Au sărit la ei, i-au înjurat, i-au schingiuit și i-au bătut, fără nicio pricină, cu dosul armei, iar amintitului Petru Toma, i-au crepat capul. Mai mult ca sigur că acest atac se isprăvea catastrofal cu un caz de moarte, dacă garda din gară nu i-ar fi scăpat pe acești bieți nenorociți din ghearele acestor elemente bolșevice, furibunde. Ceilalți au călătorit, care pe unde, Petru Toma, a fost necesitat să ia intervenția medicului. Domnul Dr. Neș alătură astfel certificatul medical despre leziunea suferită. Alăturăm și 2 procese verbale luate cu doi martori oculari. (...) Dr. Ciurdariu, m.p. presidentul consiliului (Ioan Ciordaș - S.V.) Binș, la 29 ianuarie, 1919." (V.F. Documente. p. 35-36)

SÎNANDREI

* N-a fost nimeni * (arestat, schingiuit - S.V.) Garda s-a desființat prin venirea bolșevismului la putere. Notar, s.s. indescifrabil, Sîntandrei la 8 februarie 1934" (Fl. F. doc. 86)

SÎNMARTIN

* Nimeni * (nu a fost bătut, schingiuit - S.V.), Notar s.s. indescifrabil, Sînmărtin la 19 martie 1934. (Fl. F. doc. 87)

SÎNICOLAU

* Arestat, batjocorit, chinuit ori ucis din această comună n-a fost nimeni. Garda națională a fost desarmată de către un ofițer ungar și plot. major Pelle Ioan din jandarmerie, actualmente domiciliat în comuna Giriș Județul Bihor. Notar s.s. indescifrabil, Sînicolau la 8 februarie 1934" (Fl. F. doc. 84)

SĂRBEȘTI

* Bărbuț Nicolae a fost bătut și arestat de către săcui" (Garda a fost desființată - S.V.) de săcui, prin febr. 1919" Notar s.s. indescifrabil, Lunca la 19 februarie 1934" (Fl. F. doc. 64)

* Românii născuți după 1898 sunt supuși presiunilor de a se înrola la Oradea, în armata maghiară" (Cf. "Crisia", 1983 p. 26)

SĂRSIG

* La 28 ianuarie 1919, soldați săcui au jefuit încălțăminte, haine și alte lucruri de la românii din Sărsig" (R. C. p. 210)

* Proces verbal luat în 30 ianuarie 1919, s.n. în loc of. C.N.R. din Oradea Mare și Bihor. Se prezintă Florian Furtosz, Ioan Demian, Ioan Kovari, Dimitrie Baicu domiciliați în Sărsig, și predau următoarele: În 28 l.c. d.a. la orele 4, au intrat în comuna noastră 15 săcui înarmați sub conducerea unui locotenent și stegar și umblând din casă în casă ne-au jefuit (...) Sânt însă și mai mulți pe care i-au jefuit, însă locuiesc mai departe de noi. Nu știu de la cine ce lucruri au furat. Săcuii aveau "dandtgranate" pe lângă brău, iar în capătul satului au așezat o mitralieră, cu țeava îndreptată spre stradă, din șosea. Ostașii numiți ne-au provocat să nu vorbim românește, că va fi rău de noi și să nu cutezăm a rezista, că ne împușcă. Furtosz Lorincz, Ioan Demian, Ioan Kovari, Diumitrie Baicu." (V. F. Documente, p. 41)

SEBIȘ

* Jefuit de armata ungară a fost Petru Ciupa, la casa căruia au venit 2 soldați unguri, care cu forța au luat bani din lada lui Petru, cam 1000 coroane, alt caz Ioan Popa a lui Oșel, venind să meargă la moară, la Negru, în comuna Drăgănești s-a întâlnit cu armata ungară, a fost împușcat și a doua zi a murit." (Fl. F. doc. 94)

SEGHISȚE

* Garda națională a fost dezarmată de cătră săcui, prin febr. 1919. Arestat, batjocorit, chinuit sau ucis n-a fost nimeni. Notar s. s. indescifrabil, Lunca, la 19 februarie 1934." (Fl. F. doc. 61)

SIGHISȚEL

(vezi Lunca)

SOHODOL-LAZURI (azi IZBUC)

(Vezi Roșia)

SPINUȘ

(Vezi Brusturi)

SPURCANI

* Arestat a fost Bulă Florian a Lazari, de către săcui : 1. pentru a preda armele gardiștilor; 2. să dea relații asupra lui Mere Ioan, din Ciutelec, ce a căutat în comună. Acesta înființase garda și era arestat și bătut; 3. strângând bani de la locuitori, pentru a cumpăra steag pe care-l căutau secuii, însă negăsindu-l și neputînd afla de la nimeni date precise, a fost eliberat. Ioan Dan, învățător, Spurcani". (Fl. F. doc. 90)

SUDRIGIU

* Bolșevicii au venit din Oradea trecînd peste Dealul Mare. În sat ei n-au omorât pe nimeni căci sudrăjenii sunt oameni pașnici și garda a încetat de a mai funcționa (odată) cu venirea bolșevicilor. Ei au întrebat în sat pe oameni ca să le spuie cine au fost gardiști dar nimeni n-au spus pe nimeni. Pe mulți i-au lăsat săraci, luându-le slănină, găinile și alte lucruri de mâncare.

Bolșevicii au bătut pe mai mulți locuitori dar mai rău pe Luncan Gheorghe că nu le-a dat bună ziua pe ungurește și pe Traian Bocșa că i-a vorbit de rău pe bolșevici. De la locuitorul Blăgu Vasile au luat cu silă un cal, dar care era tare năvălaș și, după trei zile calul s-a întors acasă, fiindcă zvrălise probabil pe călăreț și s-a reântors la vechiul stăpîn. Pe locuitorul Popa Mihai l-au luat bolșevicii cu căruța și l-au dus până la Ceica, de acolo a fugit într-o noapte și a stat ascuns până au venit românii. Mărăscu Toma, învățător." (Fl. F. doc. 91)

SUIUG

(...) "În Suiug au spurcat steagul român". (R.C. p. 211)

* Fostul învățător Bugariu a adus și steagul național și l-a ascuns la școală, dar, cu ocazia venirii armatei secuiești a fost ridicat din podul școlii și așezat la un locuitor din comună, Cearnău, care a fost vîndut secuilor, că are steagul la el ascuns și astfel, fiul său Nicolae cu sânge rece și cu gândul la moarte l-a prezentat (steagul) comandantului trupei, a cărui nume nu se cunoaște, cine în fața comunei, care era adunată, l-a rupt,

și și-a făcut obdele și s-a încălțat cu el.

Populația, la auzul că va face percheziții din casă în casă, și mai ales că, cu puțin înainte, a fost ucis părintele din Digir, numai așa s-a predat steagul. Notar, s. s. indescifrabil, Suiug, la 9 martie 1934." (Fl. F. doc. 92)

"Proces verbal luat în localitatea C.N. R Oradea Mare.

Se prezintă Flore Cearnău din comuna Suiug și predă următoarele : În 28 dec. 1918/15 ianuarie 1919 s-a prezentat în comună vreo trupă de 80 de săcui înarmați cu puști și cu grenade și au pretins să le predea steagul național. Văzînd că sunt înclinați să se folosească de armă, de silă l-au predat. Flore Cearnău, Oradea Mare la 10 februarie 1919. (V.F. Documente, p. 61)

SUPLACUL DE BARCĂU

* P.V. preot gr. cat. al comunei, Sabău Nicolae, în prezent preot gr. cat. în comuna Portelec, a fost amenințat cu moartea din partea bolșevicilor din comună și l-au căutat și soldații săcui dar dînsul s-a ascuns, nu l-au găsit și astfel s-a scăpat de la pericol. Alți indivizi n-au fost arestați, chinuiți, uciși ori amenințați. Gardă națională neexistînd, n-a fost dezarmată. Notar, s. s. indescifrabil, Suplacul de Barcău, la 15 februarie 1934." (Fl. F. doc. 93)

SOHODOL - LAZURI

(Vezi Roșia)

ȘIAD

(...) "După aceasta a atacat satul Șiad (*gardiști unguri* - S.V.) împușcînd cu mitralierele (pe străzile așezării, căzînd victime mai mulți țărani ; unul a murit iar ceilalți au fost răniți). Nu s-au mulțumit cu atît, ci " au aprins patele și fînul a mai multora din comună, și la lumina focului, au dat ca să nu fie iertat să iasă nimeni din casă " dacă vor încerca să fie împușcați pe loc. Au trecut apoi, la jefuirea locuitorilor, luîndu-le suma de 30 - 40.000 de coroane." (Aurel Gogiman, *România și revizionismul maghiar*, p. 268, Cf. V. F. "Viața politică ... p. 90 și 94).

SPINUȘ

(Vezi Brusturi)

ȘTEIU

* Arestat, batjocorit, chinuit sau ucis n-a fost nimeni" Notar s. s. indescifrabil Lunca, la 19 februarie 1934." (Fl. F. doc. 61)

ȘUNCUIUȘ

* Venerat consistoriu. În anul trecut, luna dechemvrie, pe la mijloc, la 1/2 12 ore noaptea, au venit la locuința mea din Șuncuiuș 4 săcui ; fiind întrebați ce doresc, mi s-a răspuns că le trebuie cină și locuință. Le-am dat. Intrînd în chilie au scos 2 bombe și le-au așezat pe scaun și puștile încărcate lângă perete. Toată noaptea am stat strajă și la cea mai mică întorsătură a lor tremuram. Dimineața, fără niciun incident s-au depărtat; la trei patru zile au venit seara, la 8 ore șapte inși înarmați, au cerut mâncare, le-am dat jumere de porc și prescuri pe cari le-au înfipt în vârful baionetei și s-au dus! În ziua următoare au venit 4 inși, care aveau pantlică albă la chipiu. Acestora le-am dat de mâncare și tot aceștia au venit a doua oară dimineața, plîngîndu-se că nu le-a sosit

mâncare din Oradea și că dâșii vor merge în comună să-și caute: știind eu sărăcia poporului, nu i-am lăsat să meargă, ci i-am rugat să meargă că le vom procura noi. Le-am cumpărat eu și judele o oaie, cu 160 coroane, le-am dat, eu și judele, una vică de croampe și s-au dus, lăsându-ne o adeverință că prețul oaiei să-l căpătăm de la Consiliul Național Maghiar de la Oradea Mare. Acolo m-am prezentat cu cvita, în două locuri dar mi s-a spus să merg la comanda lor: acolo temându-mă de inzulță nu m-am dus. Adeverința din chestiune o aclud.

În dimineața zilei de 11/24 ianuarie 1919, după ce am suferit torturile mai sus scrise, a venit în comuna noastră o bandă de săcui, constătătoare din 7 inși, sub pretextul că fac percheziție de arme, deși 5 nopți de-a rândul nu am dormit, nici că m-am dezbrăcat, am fugit în pădurea din apropiere. Prima dată m-au cercetat pe mine și au dus armele ce le aveam în chilie. Între înjurături și împușcături grozave, au mai cercetat și alte case ducând de la Bodea Flore trei părechi cizme și haine militare. Au mers apoi la fostul jude, Gavril Brândaș, aici au fost bine primiți, și îmbățați, li s-au spus că subscrisul și antistia nouă comunală sântem contrari maghiarilor, am colectat bani și alimente pentru oastea română, și pentru aceea l-au suspendat pe susnumitul de la oficiu, pentru că el este maghiar bun. După ce s-au depărtat din comună, eu am venit acasă, în acel moment mi s-a comunicat prin Laza Teodor și soția judei Danc Gavril, că săcuii, la ei, au citit după o hârtie numele Ioan Boțoc, Gavril Danc, jude, Gavril Șvab, Teodor Groze, Gavril Goboc și Dimitrie Petruș, jurați, și Teodor Laza membru în C.N.R. zicând "cunoașteți-i pe aceștia? unde e popa? unde sunt aceștia? Pe aceștia îi vom pușca" și m-au rugat cei doi de sus ca la moment să părăsesc comuna, pentru că și ei se duc și că suntem în pericol cu viața. Auzind eu acestea amenințări, în hainele de casă, neavând nici să mă îmbrac, am luat drumul peste munți lăsându-mi familia în groaza disperării, și avutul în pierire.

(...) eu trăiesc între împrejurările cele mai critice. În comuna Aușeu mi-am luat împrumut bani de drum și cu aceia trăiesc în prezent, sunt om sărac, nu am puțința să pot rezista mult. Poporul mă iubește și, în două rânduri, a fost aici și m-a chemat acasă, având lucruri oficioase dar nu cutez să merg nefiindu-mi viața asigurată. (...) Supus serv, Ioan Boțoc preot ort. român, Oradea Mare, la 18/31 ianuarie 1919" (V. F. Documente, p. 49)

ȘUȘTIU

"Arestat, batjocorit, chinuit, n-a fost nimeni. Secuii au dezarmat garda națională prin februarie 1919." Notar s.s. indescifrabil, Lunca, la 19 februarie 1934." (Fl. F. doc. 61)

TALPOȘ

"N-a fost cazul" (arestări, schingiuri, etc. - S.V.)

Garda națională s-a dizolvat de la sine, imediat ce s-a înființat garda roșie. Notar s.s. indescifrabil." (Fl. F. doc. 96)

TĂMAȘDA

"Nimeni n-a fost arestat, batjocorit, chinuit și ucis în comună. Notar Gențiu, Tămașda, la 18 februarie, 1934." (Fl. F. doc. 97)

TĂMĂȘEU

"Arestat, batjocorit, chinuit ori ucis n-a fost nime. Notar s.s. indescifrabil, Tămășeu la 15 februarie 1934." (Fl. F. doc. 98)

TĂRCAIA

"Din vol. II al lucrării lui C. Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania* (București, 1967) p. 183 știm că prima atestare documentară a localității Târcaia datează din anul 1332. Cum au pătruns ungurii în acest perimetru pur românesc al Țării Bihariei, nu putem documenta aici, lipsindu-ne materialul necesar. Dar din cele 132 sate, presărate în bazinul Beiușului, 125 sunt românești, unul singur, Târcaia, este unguresc și șase cu populație mixtă româno-maghiară. Până în veacul XIX Târcaia a avut și populație românească (C.M. p. 13). Se pare că Târcaia s-a voit cel mai avansat post unguresc spre văile care străpung munții noștri.

Nu greșim însă afirmând că în perioada 1918-1919 aici, la Târcaia, a fost cel mai puternic centru antiromânesc de pe Valea Crișului Negru, ba chiar din întregul fost comitat Bihor. De aici, individual sau strânși în bande de jefuitori și ucigași, plecau cei ce au terorizat, vreme de cinci luni, întregul ținut românesc ce se în tinde de la Beiuș la Vașcău. Vom da în continuare mai multe documente din anii 1918-1919 și 1934 care susțin afirmația noastră. *Nicăieri în Bihor numărul celor ce au colaborat cu trupele secuiești ale lui Verbóczy și mai apoi, cu bolșevici unguri, nu a fost atât de mare ca la Târcaia.* (vezi și **Beiuș**)

Dar pentru a înțelege mai bine cele petrecute la Târcaia și/sau cu târcăienii plecați în alte locuri pentru a acționa să ne întoarcem cu 11 ani în urmă, în august 1907 când la Beiuș, marele luptător român Vasile Lucaciu a câștigat alegerile dietale, învingându-l, zdrobitor, pe adversarul său ungurul Kardoș, cu un scor de 1718 voturi la 914 voturi. Victoria aceasta asupra unui candidat propus la Tisza (care mai târziu a venit la Beiuș ca să-l cunoască personal pe Ioan Ciordaș cel care conduseseră, într-un mod exemplar, campania electorală pentru Lucaciu) a dus la cucerirea primului cerc din Bihor pentru steagul românesc (P.P. p. 77). În volumul meu, *Publiciști, precursori ai Marii Uniri*, apărut în 1988, m-am ocupat, în mai multe pagini, în cadrul capitolului închinat lui *Onisifor Ghibu*, despre evenimentele din 1907, de la Beiuș - Târcaia. Reiau aici fragmente din cele scrise la paginile 257/258. Iată-le: (...) "În 1907, tânărul Ghibu (*Onisifor*), care îl însoțea pe Lucaciu în calitate de trimis al organului partidului (P.N.R.) "Lupta", a trecut pe lângă moarte. "Bătălia de la Beiuș" s-a terminat cu biruința românească, o biruință curată, dreaptă (care) a stârnit în tabăra adversă o și mai mare îngrijorare și o mai acerbă pornire șovină". Această pornire a fost înregistrată la ungurii din Târcaia, care în timpul campaniei electorale, venind în sprijinul candidatului partidului kosuthist, i-au bătut pe români și au dat foc unor clădiri, de la marginea Beiușului. "Atunci un poet maghiar din Debrețin a publicat o odă pe care a dedicat-o locuitorilor din Târcaia: "Va veni vremea - scria autorul odei șovine - în care însuși Dumnezeu va zice: "Nu-i nici un păcat ca flăcării din Târcaia să-i taie în bucăți pe valahi (vezi vol. O. Ghibu, *Pe baricade*, p. 161). De data aceasta a câștigat valahul. Dar vor mai fi alegeri. "Și-atunci "poetul" dă sfaturi în versuri: "Pună-se acum flinta în pod
Să vedeți că o să mai avem nevoie de ea,
Atunci când poporul maghiar le va striga celor ce-i sug`sângele
Că "ajunge" și se va cutremura și cerul și pământul.
Dacă voi trăi până atunci, voi fi și eu acolo,
Atunci ne vom face chef, noi flăcării din Târcaia" (idem. p. 167)

Niciodată un român nu și-a îndemnat astfel poporul la "luptă". Niciodată o asemenea pagină rușinoasă de șovinism nu a fost scrisă în publicistica și în literatura română, în istoria noastră" (S.V. p. 258)

Nu știu dacă în lunile de iarnă ale lui 1919 poetul șovin din Debrețin a fost la

Beiuș. Dar târcăienii au fost la Beiuș și până la Vașcău. Iată dovezile acestei prezențe.

1. Când au venit la ședința în care s-a hotărât uciderea lui Ciordaș și a lui Bolcaș căpitanul Verbóczy, principalul vinovat pentru crima comisă, era beat, chefise la Târcaia. Era beat și adjunctul său Urmosi. (P.P. p. 252) 2. "O misiune destul de grea a avut garda (C.N.R. din Beiuș) trebuind să potolească continuu zelul țărănilor unguri din Târcaia (...) puși în coasta românilor. Acești copii desmierdați ai autorităților ungurești, nu se puteau împăca cu gândul că nu vor mai putea profita de avantajele nesfârșite pe care autoritățile maghiare le dădeau, în dauna românilor" (Fl. F. doc.p. 25); "(...) O patrulă puternică a desarmat pe ungurii din Târcaia, punându-i la respect, prin deținere și transportare la Beiuș a celor suspectați și a răufăcătorilor notorii pentru a-și lua sancțiuni exemplare." (idem) 3. În seara de Joia Mare au fost închiși locuitorii Staniș Andrei, Perțe Melentie, Roșca Vasile, Jurca Vasile, locuitori din comuna Totoreni. Aceștia au fost închiși din partea locuitorilor comunei Târcaia. Bolșevicii, în comuna Târcaia, au avut ca comandant pe Szatmary Ioan și pe fiul lui, tot Ioan. În Vinerea mare, aceștia au încercat să pună foc comunei Totoreni, însă au fost descoperiți de locuitorul Perțe Nicolae. În urmă locuitorii din Totoreni au fost obligați la săparea tranșeelor (*de către cei din Târcaia*) (...) au obligat pe locuitori a le da pâine și slănină (idem. p. 113/114). 4. Asemenea fapte (*jafuri și schingiuri*) s-au petrecut și în alte sate ca de ex. Băița, Poieni, Câmpanii de Jos și în Finișul Beiușului, unde locuitori din Târcaia au omorât pe primarul român Pavel Pălcuț. (idem p. 22). 5. Dr. Ioan Ciordaș raportează că ieri d.a (30 ian. 1919) o grupă de târcăieni s-au pregătit la un atentat contra vieții d-sale*. Nereușind atentatul târcăienii (cel mai agresiv era Szatmari Istvan) l-au insultat pe dr. Ciordaș, acasă, în stradă, au postat pază în fața locuinței sale (...) "iar Szatmari a amenințat pe dr. Ciordaș că *pe un astfel de trădător îl va extermina și ori câtă trudă să-l coste, viu nu va scăpa*", este expusă pe larg, starea de fapte, reținerea lui Ciordaș vreme de peste un ceas sub amenințări, într-un local (cârciumă). Până la urmă târcăienii au amânat planul : "Vino că putem face treaba asta și de altă dată și pe altă cale". (V.F. Doc. pe larg la p. 44 și 48) Ceea ce s-a și întâmplat, la 4 aprilie 1919. (când scriu aceste rânduri se împlinesc exact 75 de ani de la crimă - S.V.) Un alt ungur, Illeș Bela, a cerut scuze dr. Ciordaș pentru cele întâmplate, în numele autorităților maghiare din Beiuș. Dar secuii și târcăuanii făcuseră de-acum planul lichidării mafelui luptător patriot român. Până la urmă l-au executat alții. 6. Tot târcăuanii au dat foc, în preajma sosirii trupelor armatei române, unor case din satul Drăgănești (vezi alte cazuri în acest capitol al cărții).

TĂRIAN

"Tifor Petru a fost palmuit, pentru că n-a voit să predea armele. Garda națională a dezarmat-o locotenentul Turi în luna martie 1919" (Fl. F. doc. 100).

TILEAGD

"Din cauza naționalismului nu era nimeni arestat, dar în schimb au fost huiduiți și persecutați mai mulți români în frunte cu răposatul protopop ortodox român Alexandru Munteanu " (...) după refugiului părintelui protopop a fost amenințat cu moartea de mai multe ori și batjocorit cantorul bisericii ortodoxe române Morar Ioan, un moșneag bătrân care (de) mai mult de 30 de ani este în serviciul bisericii (...) aceste fapte au fost săvârșite tot de soldații regimentului 21 honvezi, care aveau în comună un batalion sub comanda locotenent colonelului Nagy Pál.

(...) În ziua de vineri 11 aprilie 1919, târgul săptămânal era în toi când un grup de soldați săcui au apărut în șirul femeilor române, care vindeau, ca de obicei, produsele casnice, lapte, unt, brânză, etc. (neștiind să vorbească ungurește - S.V.) " un alt grup de soldați

cari staționau pîn-acest timp afară din piață, pe marginea drumului de țară, și parcă la un semn toți odată s-au năpustit asupra româncelor și copiilor nevinovați, (deodată s-au trezit loviți, ori trântiți la pământ, bătuți cu patul armei, până ce și-au dat seama că într-adevăr, ce se întâmplă cu ei. Secuii n-aveau milă de nimeni care avea înfățișare românească, iar gardiștii roșii priveau nepăsători această "bravură vitejească" deși au stat înarmați la o depărtare de 50 m. Româncele au fost gonite de pe piață iar mărfurile lor au rămas pradă secuilor aflați pe piață" Ioan Mierluțiu, la Oradea luna decembrie 1933. " (Fl. F. doc. 102)

* În Tileagd la 3 februarie, între ceasurile 5 - 6 d.a. 2 secuii înarmați sosiți cu automobilul intră în casa protopresbiterului Alexandru Muntean, după ce în 29 ianuarie încă încercară alți 3 secuii să-l prindă, unde ei luară soția și copila la interogator, că unde este protopopul. Familiei i-a succes a aviza pe protopopul care era la casa comunală, de unde a venit cu notarul și garda națională locală. Aceștia au aflat pe secuii cu revolverele pe masă, cu grantele la brâu și cu puștile răzimate de masă. Garda i-a dus pe secuii la primărie. Protopopul nu mai știe cum au fost dimiși de la primărie (...) Protopopul stă ca rob închis în casa sa, cerând permisiunea a-i dat voie să se mute la Oradea, altminterea trebuie să pribegească (dintr-o adresă către ambasada română Budapesta, a C.N.R comitatens din Oradea Mare, Oradea Mare la 26 ianuarie / 8 februarie 1919 (Cf. V. F. Documente p. 69).

TILECUȘ

La sfârșitul lunei februarie săcui din regimentul 21 au recvirat (*rechiziționat*) în comuna Tilecuș fân, găini, porci, vaci rescumpărându-le la prețuri bagatele " (R.C. p. 212.)

TINCA

"În 1919, ianuarie - februarie - martie, toți românii intelectuali din Tinca da și după sate, preoți și învățători, erau toți ascunși pentru că erau primejduiți chiar și de români care o dădeau de mare iubitori față de maghiari. În comuna Tinca, doctor Andrei Ille, avocat în ziua de Florii a fost raportat la Oradea de secuii, fiind pus în lista neagră a morții. Laudă lui Dumnezeu că se auzea bubuitul tunurilor dinspre Vașcău, căci altcum eram cu toți morți, intelectualii din Tinca și comunele dimprejur. Domnul Dr. Pințea Aurel, avocat, pe dânsul nu l-a putut duce săcuii, că era grav bolnav. Preotul Gheorghe Roxin, învățătorul Gheorghe Achimaș, în sâmbăta Paștilor, dimineața, de la serviciul divin, au fost ridicați și duși la Batăr, și acolo în trei rânduri i-au judecat la moarte, însă au scăpat că se auzeau tunurile de către Beiuș - Beliu și săcuii au fugit fără cap din comuna Batăr. Căutau în ruptul capului săcuii, pe dl. Teuca Vasile, care au simțit-o mai înainte și, cu câteva săptămâni a mers înaintea armatei române la Gurahonț. Gavril Hașașiu, preot din Râpa, în sâmbăta mare noaptea, după miezul nopții a sosit la Tinca, din satele administrate Valea Mare și Miheleu. Doamna nu era mutată în Tinca, preotul era mai mult prin pădure dar era înarmat și prevăzut cu munițiuni, pentru că săcuii cutreierau și pădurile din jurul Tinței, după preoți și învățători români. " Hașașiu prim notar, Spinuș, la 29 ianuarie 1934." (Fl. F. doc. 103)

TOTORENI

* Mlendea Nicolae a Petrii, a fost arestat de către bolșevici.

În seara de Joia mare au fost închiși locuitorii Staniș Andrei, Perțe Melentie, Roșca Vasile și Jurca Vasile, locuitori în comuna Totoreni. Aceștia au fost închiși din partea locuitorilor comunei Târcaia. Bolșevicii, în comuna Târcaia, au avut ca comandant

Ciurdariu, Mihail Popa, locot. Petru Popovici, Vasile Sala și cad. asp. Petru Băruța sculându-i din pat soldații săcui, i-au deținut și transportat la Oradea, unde comandantul i-a eliberat cu mângâierea că nu dă garanță pentru viața lor dacă se reântorc la Vașcău. Din casa lui Popa Mihaiu au furat tot ce le-a căzut în mână în preț de 70-80.000 coroane.

Pe protopopul Adrian Desean numai pentru aceea nu l-au escortat, pentru că era grav bolnav, însă l-au declarat de deținut." (R.C. p. 211.)

" Depeșă telefonică dată de dl. dr. Ioan Ciordaș, avocat în Beiuș către C.N.R. din Oradea - Mare și Bihor, în 17 februarie 1919, st.n. Aduc la cunoștință că, după informațiunile primite de la un locuitor din Vașcău, și anume azi dimineață o companie de soldați săcui unguri, cari purtau la chipiu inscripția "Erdelyert", a pătruns simbătă noaptea spre duminică în Vașcău și a desarmat garda națională română de acolo, pe care a surprins-o în decursul nopții, a efectuat mai multe arestări, ridicând din pat pe protopopul ort. român Adrian Desean, avocatul dr. Augustin Ciurdariu, gardistul V. Sala, comandantul gardei române locotenent Petru Popoviciu și alții. Iancu Cerbu, m.p.

Continuativ și la 10 și 2 ore a.c. comunică încă, că, după spusele judeului cercual din Vașcău Janko Janos cu care a vorbit pe telefon, comandantul trupei maghiare a mers la Vașcău cu o listă gata pentru că judecătorul Janko a declarat că n-a avut divergență personală cu dânsul și că nu are nimic în contra dacă susnumitul preot, fiind bolnav, rămâne nedetținut în Vașcău.

Pe ceilalți i-au dus, afirmative, ori la Oradea, ori la Debrețin. I. Cerbu, m.p. Oradea Mare, la 24 februarie 1919" (V. F. Documente, p. 81)

VĂRZARII DE SUS, VĂRZARI DE JOS

Vezi **Sârbești**, V.F. Viața politică, p. 91

VÂRCIOROG

Arestat a fost domnul Popovici T. Teodor, comandantul gărzii naționale și, fiind bătrân l-au eliberat.

A fost arestat domnul Popovici F. Florjan și Dl. Popovici T. Simion (fii d-lui Popovici T. Teodor) și au fost duși spre cercetare de bolșevici spre Tileagd. Garda națională au dezarmat-o bolșevici, când au intrat în comună fiind vândută de fostul învățător Tonț Șerban. Domnii Popovici Florian, medic Cluj și Popovici Simion, avocat Aleșd, au fost închiși și au fost condamnați la moarte, dar au fost scăpați."C. Doniga, 22.02.1934. (Fl. F. doc. 112.)

CAPITOLUL II MARTIRII BIHORULUI

MOTTO :

" Poate nici unul dintre sutele de morți n-a fost executat direct, ci prin cruzimi, una mai înfiorătoare decât alta"

ROMAN CIOROGARIU

"Lung pomelnic scris cu belșug de sânge românesc"

TEODOR NEȘ

" E un gest de bunăvoință față de maghiari să le amintești de greaua răspundere cu care s-au încărcat prin abuzurile săvârșite secole de-a rândul"

M.H. BIEDERMANN

Die ungarischen Rothenen, Innsbruck,
1887, t. II, p. IV.

Adunăm în acest capitol mărturii lăsate de participanții la evenimentele din octombrie 1919 - aprilie 1919 și din pagini de memorialistică, dovezi despre felul cum au ucis jandarmii maghiari, trupele înarmate de secui și bolșevicii, zeci și zeci de români din fostul comitat Bihor.

Se știe astăzi că vinovatul principal pentru omorurile comise în satele din părțile Beiușului și Vașcăului a fost criminalul, comandant de soldați secui, Verbóczy. Despre ceea ce făceau subalternii săi, în multe cazuri ajutați de ungurii din Târcaia, am vorbit și vom mai vorbi în această carte. Reținem aici însă o declarație a dr. Popovici Petru "Fost comandant al gardelor naționale din plasa Vașcău", care se găsește într-un fond documentar la A.S. Oradea, publicată de Flamina Faur în nr. 3 / 1993 p. 3 al revistei orădene *Cetatea Bihariei*, retipărită în volumul său "Mărturie" p. 126 - 129.

* După preluarea comenzii plășii, și după desemnarea comandanților de sector, primul lucru mi-a fost să mă deplasez în satele Cămpanii de Jos, Cămpanii de Sus și Sighiștel, să constat ce s-a făcut acolo.

Pe când am sosit eu acolo, sublocotenentul Karácsony, ca unul care și-a împlinit misiunea, era plecat cu detașamentul său la Oradea.

Pe drumul ce duce de la Luncă la Cămpanii de Jos, înainte de a intra în Cămpanii de Jos, am găsit cele 4 morminte proaspete, ale celor 4 oameni împușcați din comunele Cămpanii de Jos și Cămpanii de Sus, și în șanțul drumului din apropierea mormintelor se vedea încă sângele curs din corpul celor împușcați.

Am anchetat, în mod amănunțit samavolniciile acestui detașament, am constatat, în sarcina lor, o mulțime de atrocități, dar felul și persoana care a desemnat pe cei care au fost împușcați nu l-am putut stabili, numai bănuî.

Îmi amintesc și acum, de văduva celui din Cămpanii de Sus. Am stabilit că acel om sta de vorbă liniștit cu doi vecini ai lui, fără să bănuiască că peste o oră va fi împușcat, și la un moment dat s-a trezit că, curtea i s-a umplut de soldați din acel detașament, cari

il căutau chiar pe el. El văzând că este înconjurat de soldații maghiari și știind ce s-a întâmplat în Sighiștel, a declarat, în auzul tuturor : " Văd că soldații mă duc să mă împuște, deci să știți că las toată averea soției mele. "

(...) Jertfa celor 8 oameni împușcați de detașamentul Karácsony a avut ca urmare că toți cărciumarii evrei din plasa Vașcău au dispărut și cu ei deodată și cele două ocoale silvice."

(...) După ocuparea Vașcăului (de către trupele săcuiești - S. V.) asupra acestei plăși s-a năpăstuit o teroare nemaipomenită. Aici erau împușcați bărbați, femei și copii, după bunul plac al hoardelor de săcui: aici și-au stabilit aceste hoarde cartierul general.

Subteranele întreprinderii La Roche și Darvas, din comuna Lunca, a fost locul unde au fost chinuți și apoi omorâți mulți români între cari dr. Ioan Ciordaș, dr. Nicolae Bolcaș și Nicolae Bogdan. (4, p. 127-129)

Dar, ca și în capitolele anterioare să lăsăm DOCUMENTUL să vorbească, sau cum zicea Roman Ciorogariu în 1919, adresându-se celor ce trebuia să facă dreptate la Conferința de pace de la Paris : < Vorbesc de la sine aceste cazuri >

Noi avem convingerea, urmărind documentele care ne-au stat la îndemână, că au fost uciși mult mai mulți români decât cei al căror nume îl dăm în aceste pagini. Pentru că în unele dovezi scrise se vorbește de 4 oameni uciși odată, 12 oameni uciși altădată, despre care nu se știe nici cum se numeau, nici unde aveau domiciliul.

BĂLNACA

Țăranii GHEORGHE GROZA și MITRU UNGUR au fost puși să-și sape gropile, apoi i-au împușcat. Călău : locot. Molnar Ernó. (1/pag. 579); "În Bălnaca șase țărani au fost puși să-și sape groapa și împușcați deasupra ei (7, pag. 209). " În noiembrie 1918, Garda maghiară sub conducerea locotenentului Molnar Jénó, a prins mai mulți țărani români, i-a silit să-și sape groapa și postându-i lângă groapă i-a împușcat " (2, pag. 206).

BEIUȘ

Dr. IOAN CIORDAȘ și Dr. NICOLAE BOLCAȘ

"În noaptea de 3/4 aprilie 1919, fură ridicați de la casele lor, și cu un tren special, format numai pentru ei, au fost duși în satul Lunca, la 19 km depărtare de Beiuș, și în cursul acelei nopți, mutilați în modul cel mai neomenesc, cu ochii scoși și capetele zdrobite; încă vii fură aruncați pesteolaltă, într-o groapă săpată în albia pârâului Vârzarilor, ce curge sub grădinile gospodarilor din Lunca " (3, p. 11) "Dezgropați după sosirea armatei române, erau înfiorător maltratați. Ceafa și aproape corpul întreg a fost zdrobit într-un mod bestial. Creer, oase, păr și sânge, erau amestecate. Mâna dreaptă (a lui Ciordaș) era frântă în mai multe locuri, iar ochii erau scoși" (1, pag. 579). În alt loc

Am folosit ca bibliografie : 1. Teodor Neș, "Oameni din Bihor" (Oradea, 1937); 2. Roman Ciorogariu, "Zile trăite" (Oradea, 1926); 3. Corneliu Mezea, "Martiri din Valea Beiuș - Vașcăului" (extras din broșura "Românii din Valea Beiuș - Vașcăului" din vol. "Bihorul - Strajă la Hotare" (Oradea, 1933); 4. Flamina Faur, "Mărturi despre evenimentele din Bihor" (noiembrie 1918 - aprilie 1919); 5. Viorel Faur, "Evenimentele din Bihor (decembrie 1918 - aprilie 1919) Documente" (Oradea, 1993); 6. Viorel Faur, "Viața politică a românilor bihoreni, 1849 - 1919" (Oradea 1992); 7. Pr. Dr. Mircea Păcurariu, "Politica statului ungar față de biserică românească din Transilvania în perioada dualismului 1867 - 1918". 8. Ioan Popovici, Veronica Covaci, Gheorghe Mudura, Iudita Călușer, Mihai Apan, Ana Ilea, Andrei Caciora, " 1918. Bihorul în epopeea Unirii. Documente ", (Oradea, 1978)

(am prescurtat: pentru T. Neș - 1; pentru Ciorogariu - 2 s.a.m.d.).

din lucrare am dat în întregime Raportul C.N.R Beiuș în legătură cu crimele de la Lunca și Vașcău, din aprilie 1919. De asemeni am citat și fragmente din documentul care vorbește despre uciderea, într-o zi de târg, la Beiuș, a 12 români. (vezi 4, pag. 21). Pentru I. Ciordaș vezi pe larg Teodor Neș, "Oameni din Bihor" p. 508-535, iar pentru Nicolae Bolcaș vezi, în același volum, p. 525-528.

BELIU

"În ziua de 4 noiembrie 1918, locuitorul MATEOC NICOLAIE, tată a 3 copii, a fost împușcat pe podul din mijlocul comunei, de către comandantul gardei maghiare, Mezei Silard (român unгурizat, învățător din sat), Beliu la 2 februarie 1934" (4, p. doc. 18)

BEZNEA

"A fost ucis BRÂNDUȘ MIHAI, țăran, în etate de 45 de ani, pentru că nu a " voit să dea căruța bolșevicilor" (4, doc. 23).

BIRTIN

A fost împușcat judele comunal (primarul), DUMITRU BOLOJAN. Vina : " se împotrivesc soldaților bolșevizați care rechizitoriu tot ce găseau în sat" (1, p. 579).

A fost împușcat de soldați secui din Vad, la 19 ian. 1919 (5, doc. 13). (Vezi și 6, p. 167; 4, doc. 25)."

"În 19 ianuarie 1919, st. n. soldați săcui din regimentul 21. Div. II, au împușcat pe judele comunal Dimitrie Bolojan care a murit momentan. Cazul s-a întâmplat în următorul mod : s-au prezentat în comuna Birtin în ziua susnumită soldați maghiari pentru paie și i-au găsit pe judele în curtea lui Teodor Sala. Judele a răspuns că el îi va conduce într-un loc unde-și vor căpăta. Ei nu s-au mulțămît cu acest răspuns, ci au încărcat din paiele lui Teodor Sala și s-au îndepărtat. Peste puțin timp au venit mai mulți soldați înarmați sub conducerea unui sergent major și au pretins de la jude arme. Judele nici nu a avut timp să răspundă pentru că unul dintre soldați și-a ridicat arma la umăr și i-a împușcat, judele momentan a murit. " (2, pag. 207)

BOJEI

"La 8 februarie 1919, baionetele călăilor au însulițat trupul învățătorului și teologului VASILE FILIP. Patul puștii îi sfărâmă oasele. Schingiutorii îl batjocoreau: Strigă "Trăiască România - Mare". Glasul stins al martirului șoptea "Trăiască România Mare !" (1, pag. 579) "A fost ucis, în comuna Marghita, la restaurantul Margareta, învățătorul Vasile Filip, de către bandele săcuiești, deoarece acesta a avut curajul să afirme, în prezența mai multor ofițeri secui, că vine armata română și face ordine " (4, doc. 63). " Datele biografice ce le avem la dispoziție : născut în comuna Lazuri de Beiuș, absolvent al Preparandiei din Arad, absolvent al teologiei din Arad, a fost student în drept, iar în timpul revoluției învățător confesional în comuna Bojei, din plasa Marghita. " (4, Doc. 63) "La 8 febr. 1919, soldații săcui pe învățătorul și absolventul de teologie Vasile Filip din comuna Bojeiu în Marghita l-au deținut, l-au dus cu forța în localul lor de vatră, unde l-au chinuit, bătut și maltratată până ce a murit sângerând intern. Autopsia medicală constată omorul. " (2, p. 209-210).

BRATCA

"Țăranii fruntași DAVID TEPELE și DUMITRU TEPELE săpau o groapă în care gândeau să-și ascundă averea lor agonisită cu trudă. Surprinși de soldații unguri,

li s-au tăiat urechile și nasul. Coșul pieptului a fost străpuns cu baioneta și au fost îngropați pe jumătate vii". (1, p. 579); "Au fost acuzați că sapă tranșee pentru români, au fost îngropați într-o groapă de nisip cu picioarele afară" (2, p. 206). "Ni se raportează nouă, din Bratca, că săcuii au ieșit din tren și au jefuit în sat omorând un om. Fapt e că săcuii alungați din Cluj au căutat să se răzbune pe românii aflați în calea lor iar aceștia le-au răspuns cu focul. De acestea focuri, au fost răniți cei 57 de săcui." (2, p. 196)

CÂMP

"Fruntașul VASILE RADAC A LUI IONUȚ, întorcându-se acasă de la târgul din Vașcău, fu împușcat de unguri" (1, p. 580); "Omul cel mai distins din sat, era supravegheat și pândit când se reîntorcea de la târg de la Vașcău, în ziua de sâmbătă, 5 aprilie, 1919, fu împușcat". (3, p.5)

CÂMPANII DE JOS

"Au fost împușcați țărani TĂNASE PELE - PUIU și TĂNASE PELE - BIBU la 11 noiembrie 1918; "după ce au fost batjocoriți, au fost duși pe hotar și împușcați ca niște cîini (4, doc. 11).

CÂMPANII DE SUS

Au fost împușcați, ca și cei din Câmpanii de jos (și odată cu ei) IOAN PELE A NEAMȚULUI și ILIE CISMAȘ A LII NOȘULUI (4, doc. 11 și 3, p.4).

Profesorul beiușan Cornel Mezea (vezi 3, p. 4/5) îi consideră "cei dintâi martiri ai Bihorului" și zice: "Mai sus de Lunca, pe Dumbravă, deasupra Câmpanilor, la Ogrăzi, în dreapta șoselei, te oprești la întâia cruce ce-ți iese în cale și descifrezi slova crestată cu cuțitul; "Sub aceasta sfântă cruce își dorm somnul veșniciei, robii lui Dumnezeu, Ioan Pele, Ilie Cismaș din Câmpanii de Sus și Anastasie Pele din Câmpanii de Jos, uciși mișelește la 11 Nov. 1918, de bandele înarmate ungurești, pentru că și-au iubit neamul și limba. Din cenușa martirilor noștri va răsări floarea dalbă a României Mari". "Din Câmpanii de Sus, au fost împușcați doi țărani, din Câmpanii de Jos, unul numai. Aceștia < au fost duși afară din sat și acolo împușcați, iar cadavrele lor, au fost lăsate timp de 24 de ore neînmormântate și în comuna aceasta cine a fost întâlnit de soldații maghiari, au fost bătuți până la sânge, apoi legați cu sârmă de telefon, au fost aruncați în trăsura unul peste altul și închiși în subteranele firmei Laroche și Darvaș din Lunca, unde au fost iar bătuți. În satele de pe valea Băiței - se menționa în raportul din care cităm - abia există om ca să nu fi fost maltrat în modul cel mai îngrozitor de acești soldați." (6, p. 89-90)

CEICA

"În gară, licențiatul în litere SEVER ALEXANDRU PELE, locotenent în rezervă, cu care organizasem garda națională la Tinca, a fost crunt bătut de secui. Trupul ciuntit n-a rezistat. A murit, după puțin timp, în clinica din Cluj (1, p. 580). Era originar, ca și martirul Vasile Filip, din Lazuri de Beiuș (3, pag. 6)

CIUTELEC

"Au fost asasinați de garda maghiară (care) se desfătau prin desfrâu și violență față de tot ce era românesc "TEODOR MAGDACIU, ucis în curte la jupân Ițic, și IOAN SORCA, împușcat sub ochii familiei" (1, p. 580). "Pe timpul acesta s-a constituit, în reședința de plasă Marghita, o gardă judeo-maghiară din niște bandiți, cari au venit și pe la noi, desfătându-se prin desfăru contra a tot ce era român. Acești gradiști, sub

conducerea lui Pêrge Emeric, fost magistrul poștal din dispreț și batere de joc au împușcat 2 români, pe Teodor Magdaciuc și pe Sorca Ion. Pe Magdaciuc l-au împușcat la iudeul Ițic în curte, pe Sorca l-au împușcat în casa lui proprie, în curte. Opiniunea publică spune că Pêrge, fost magistrul poștal s-a împușcat. Dovezi nu știe nimeni. Am făcut, pe atuncea desmințiri la parchet, la jendarmerie, însă nu s-a făcut nicio urmărire în chestie, *Mierea A. Ion* pensionar, fost plutonier de jendarmi, Ciutelec, la 27 februarie 1934" (4, doc. 41)

CRISTIORUL DE JOS

"Au murit, bătuți fiind de secui : FILIMON DOLOG A CREȚULUI și MIHAI DOLOG (1, pag. 580): "Au fost transportați la Oradea, unde au fost chinuți și bătuți, iar pe urmă băgați la închisoare. Au stat în închisoare până la intrarea armatei române în Oradea, când au fost puși în libertate. Susnumiții erau oameni în vârstă de la 60-70 ani. Erau agricultori (...) au murit în urma bătăilor și chinurilor îndurate din partea secuilor" (4, doc. 43).

CRISTIORUL DE SUS

"Fetița ELENA TOMȘA A IONUȚULUI - HUNDROAIE, de 14 ani, a fost împușcată pentru că își apărase cinstea" (1, pag. 580), "Ducându-se la moară fu surprinsă în drum de secui, în Vinerea florilor, din anul 1919. Româncea știu să-și apere cinstea cu un adevărat eroism și scăpând din mâinile lor fu luată la țintă și doborâtă. (3, p. 6).

DIJIR

"La 1 /14 faur 1919, soldații săcui sub conducerea ofițerilor l-au bătut și împușcat pe preotul gr. catolic din Dijir : MIHAIU DĂNILĂ și după aceea i-au devastat casa" (2, pag. 210)

"Preotul MIHAI DĂNILĂ fu bătut crunt și apoi dus pe jos din Dijir la Marghita. Istovit căzu pe drum. Escorta de soldați au tras cinci focuri de armă în trupul lui. Acolo a rămas până noaptea când corpul său neînsuflit a fost furat de către credincioșii săi care l-au înmormântat în ziua de 16 feb. 1919" (1, pag. 580). Iată o mărturie din 1934 : "Părintele "Erou Național", Dănilă Mihai, (...) era căutat de secui, știindu-se că a luat parte la Adunarea de la Alba Iulia și că a adus steagul național, nu a părăsit comuna, ci a așteptat, și mai ales a îmbărbătat locuitorii să nu dispereze, căci izbânda și viitorul românilor este asigurat. Astfel că preotul Dănilă Mihai, în luna februarie 1919 a fost prins de o bandă de secui și dus la primărie (...). Părintele în primărie a fost bătut peste față și scuipat și întrebat că unde este steagul; le-a răspuns că e la el, dar nu-l predă. A doua zi a fost invitat, respectiv forțat de bandele secuiești să-i urmeze la Marghita, dar în drum, între comuna Dijir și Iteu a fost poftit să meargă cu câțiva pași mai înaintea lor și l-au împușcat, și imediat au tăbărât asupra lui toți și au început să joace pe trupul său. Dar el dându-și sfârșitul a strigat : "Trăiască România !" (4, doc. 92) Vezi și articolul lui Ioan Chișiu cuprins în volumul "Bihorul strajă la hotare", pag. 16-19).

FINIȘ

GHEORGHE PALCUȚ fost delegat al sătenilor din Finiș la Alba Iulia, primarul comunei a fost omorât de unguri (cf. 4, doc. 13). "Om de carte, rătăcit speriat prin codri, urmărit ca o fiară sălbatică (...). Bolșevicii l-au desemnat în sat sub cuvântul de onoare că nu i se va întâmpla nimic. L-a adus, desigur, și dorul celor trei copii mici. Dar în ziua de 17 aprilie, fu împușcat pe loc, imediat după prezentare. (1, p. 580). "Mergea cu soția

la a face târguieli de Paști, la Beiuș (...) prin înscenarea unui târcăian cu numele Ioan Gyulai, este prins de soldații secui - bolșevici, dus la casa orașului (...) între baionetele soldaților este dus, la văzul tuturor trecătorilor, către linia de front, către comuna Negru, în apropierea acestei comune este ucis mișelește prin împunsături cu baioneta și urmă de gloanțe. Se înhumează la marginea comunei, la porunca soldaților călăi, de către Jako Gabor și aici rămâne trupul lui G. Pălcuțiu până la 19 aprilie, sâmbăta, înainte de Paști, când (...) dl. colonel Rasoviceanu dă voie ca trupul lui G.P. să se eshumeze și să se transporte la comuna Finiș, unde la 19 aprilie, cu asistența tuturor românilor din loc, să face înmormântarea bisericească (...) născut la 12 aprilie 1875, în comuna Finiș" (4, doc. 47 Vezi și 3, pag. 13/14 cu foto)

HAIEU

"În acest sat a fost asasinată MARIA BARA (1, pag. 580) "Femeia Maria Bara din Haieu, venind cu un car cu lemne la Oradea Mare în societatea unui băiat de 8 ani, a fost împușcată din partea a lor 4 soldați maghiari, numai pentru aceea că a fost româncă și a vorbit românește. Comandant căp. D. Munteanu" (5, Documente, p. 50)

HOTAR

"În comuna Hotar, morarul MOISE GRECALUI DINUȚ, originar din Seghiște, om cu vază, știutor de carte, sfătuitorul și îndrumătorul sătenilor, fu ridicat în ziua de 10 nov. 1918 de la casa sa, dus lângă Criș și împușcat" (3, p. 4.)

LUGAȘUL DE JOS

"Garda maghiară s-a răzbunat asupra familiei ILEA, care trimisese un delegat la Alba Iulia. Într-o noapte întreaga familie fu surprinsă de călăii gărzii maghiare. Fură batjocoriți și împinși cu baionetele. Bătrânul TEODOR ILEA muri după o lună de chinuri" (1, pag. 580). "În luna decembrie 1918, Garda națională ungurească din Oradea (...) urmând să se răzbune pentru faptele harnicului student român Ilea Teodor (...) care s-a întors de la Alba Iulia (...) O ceată de gardiști s-a repezit asupra casei sale părintești, a legat pe tatăl lui Ilea Teodor, pe toți frații Ilea-Gavril, Dumitru și Florian - i-au ținut legați toată noaptea în casă, batjocorindu-i, lovindu-i cu baionetele pe toți, așa că tatăl, în urma chinurilor ce le-a suferit, la o lună de zile a încetat din viață" (5, pag. 157).

"În ziua de 18 aprilie 1919, tânărul fruntaș BICA FLORIAN, de 34 de ani, a fost pus la țarină de bolșevicii aflați în retragere, aceștia au voit să ia caii omului, tânărul s-a opus, din cauza aceasta bolșevicii s-au revoltat și prin lovituri de baionete și împușcare au ucis pe bunul om și caii lui" (4, doc. 60).

MĂDĂRAS

"Fu împușcat în căruța sa cu care ducea lemne de foc acasă, IOSIF SILAGHI OARGĂ" (1, pag. 580).

NIMĂIEȘTI

(...) Jandarmeria ungurească prinzând (la Beiuș în târg) pe vreo 10 inși la magazinele atacate, s-a răzbunat în seara zilei aceleia, fără milă, executând în grădina cazărnilor pe flăcăul din Nimăiești, CONSTANTIN CUCU, pe motivul că i-a găsit o sticlă de bere furată din prăvălia lui Marc Weinstein. Dr. Valeriu Hetcu protopop român unit, Beiuș, la 23 februarie 1934" (4, doc. 13)

OLCEA

(la 11 nov. 1918) * În comuna Olcea, au intrat 50 - 60 gradiști unguri cu mitraliere sub conducerea a doi locotenenți sub pretextul că ei au venit să facă ordine în comună au împușcat un om nevinovat. " (Aurel Gociman, "România și revizionismul maghiar", 1934, p. 267/268, Cf. 6, p. 90)

Dintr-un Proces Verbal încheiat la Oradea, la 12 nov. 1918, la sediul comitetului executiv ales al C.N. Maghiar și Român, din comitatul Bihor semnat de dr. Aurel Lazăr președinte reiese : " Dr. Sever Erdely declară în numele Consiliul Militar Român că directorul întreprinderii de prelucrare a lemnului din Boftei, locotenentul Halasz, locotenentul Gorombey, au intrat în satele Ucuriș și Olcea cu o așa zisă Gardă Națională Maghiară, de aproximativ de 50-60 de persoane, unde au tras în populația românească. Până acum sunt DOI MORTI și mai mulți răniți" (8, p. 186)

PĂNTĂȘEȘTI

Ungurii din Târcaia, oameni de încredere ai soldaților secui stabiliți în regiune, au dat foc comunei Drăgănești, au încercat să facă același lucru și la Totoreni, iar cu puțin timp înainte de intrarea armatei române în zonă au pătruns în localitatea Pântășești unde "au tăiat sânii femeii IOVAN ANA, care în urmă a fost ucisă prin plumb" (4, doc. 99)

POCEI

" La 3 martie 1919, pe trenul care pleca din Pocei spre Oradea, MIHAIU FERUȚ, locuitor în Pocei a vorbit cu un român în tren românește. Soldații maghiari înțelegând că el vorbește românește, l-au atacat și bătut cu patul pușii, în urmă au deschis fereastra și la comandă l-au dat pe fereastră afară din tren când mergea trenul cu cea mai mare celeritate. Nu se știe ce s-a întâmplat cu el. " (2, p. 213).

POIANA

"MICULA PĂTRUȚ A POPI ZIS HOPA, fu împușcat. Vitele i s-au furat și tăiate pentru bolșevici" (1, pag. 580). "Fu luat cu vite cu tot, căci era om bogat, dus la Băița, unde fu împușcat, iar vitele fură tăiate de hrană armatei ungurești" (3, pag. 7). " În comuna Băița a fost găsit cadavrul unuia din comuna Poiana, care a fost grozav mutilat, numai bucăți s-a găsit din el. Numele nu-mi este cunoscut, decât porecla i-a fost : Hepu din Poiana. "(4, doc. 11)

POIENI

"Țăranul GHEORGHE TĂMAȘ, numai cu o mână (era invalid de război) a fost îngropat în pământ până la gât și împuns cu baionetele, iar când mai era o slabă licărire de viață în trupul său i-au adus părinții ca să fie împușcat înaintea lor " (cf. Tribuna Bihorului: 1919, nr. 7, pag. 4)

SATU BARBĂ

În acest caz lucrurile sunt neclare : au fost uciși sau doar schingiuți românii FARCAȘ IOAN și CHEREGI IOAN ? Poate următoare cercetări vor lămurii lucrurile. Personal cred că cei doi au fost omorâți. Dau tiparului, în întregime, scrisoarea pe care învățătorul Gavril Floruțiu, din Tria, a trimis-o lui Teodor Neș, directorul Casei Naționale Oradea, la 18 mai 1934, ca răspuns la un Apel al profesorului - publicist orădean. Voi sublinia textul care cred că ne îndreptățește să socotim că este vorba de moartea celor doi nu doar de schinguirea lor.

"Mult stimate domnule președinte,

Înaltele dvs. învățăminte patriotice, oarecum și sfințenia ce țineți să o dăm amintirii fraților noștri mucenici, care și-au dat, CA SUPREMĂ JERTFĂ, pe altarul Patriei, sângele trupului lor, mă fac să-mi cer îngăduința de a vă face următoarea întâmpinare :

Am citit cu înfrigurare pomelnicul : slovă de evanghelie, parcă înseilat la timpul său, în coloanele "Gazetei de Vest", de către admirabilul și neîntrecutul Dvs. condei, și am trăit, pot să spun, clipe de groază, la evocarea acelor vremi de sfâșietoare realitate, ce ni le-au procurat odioasele bande secuiești, în primăvara furtunosului an 1919.

Din rândul celor pomeniți, care și-au dat tributul lor de sânge, și pe care ne incubă, la toți deopotrivă, ca o măreață și semnificativă datorie patriotică și creștină să-i proslăvim lipsesc 2 nume de mucenici : FARCAȘ IOAN și CHEREJI IOAN DIN Satu Barbă, sfârtecați mișelește de către teroristele bande secuiești, în ziua de 18 aprilie 1919. Au fost luați pe ascuns de la casele lor, trădați fiind de o persoană a cărui nume e păcat să-l pomenim, și duși într-o vale prăpăstioasă din hotarul comunei, unde, în văzul copiilor și mamelor, ce lăcrămau din adânc și cu amar, implorând scăpare, nu iertare, căci nu aveau altă vină decât că și-au iubit neamul și tricolorul românesc, au fost culcați la pământ de gloanțele NEMERNICILOR UCIGAȘI ȘI APOI SPINTECAȚI de baionetele aceluiași nemernici fără căpătâi, însetați de sânge românesc. SATUL ÎNTREG VUIA DE UN PLÎNS AMAR ȘI JALNIC DAR ÎN ZADAR: PRIMARUL FARCAȘ IOAN ȘI FRUNTAȘUL CHEREJI IOAN ȘI-AU DAT TRIBUTUL DE SÂNGE SFINȚIND GLIA ȚĂRII CU SÂNGELE LOR.

Am amintit, ce e drept, cam tardiv, despre cruda suferință a acestor bravi români. Am fost chemați mai de mult s-o facem. Dar cum Satubarbă are învățător și preot, am crezut să nu le ies înainte, să amintească dânșii despre sângele vărsat. Cum acest lucru nu s-a întâmplat, îmi fac o datorie de conștiință (mai bine mai târziu decât niciodată) de a-i semna, ca numele lor să fie încrustat pe răbojul vieții neamului românesc, iar JERFA LOR să fie pomenită la loc de onoare, dimpreună cu a celorlalți mucenici".

Tria, 18 maiu, 1935

Cu cele mai alese sentimente de înaltă considerație și profund respect.

Gavril Floruțiu
învățător

(Arhivele Statului Oradea, fond *Colecția de documente*, dos. 191, f. 168, cf. Flamina Faur, vol. "Mărturi despre evenimentele din Bihor, noiembrie 1918 aprilie 1919", doc. 105, pag. 121).

SĂLIȘTE DE VAȘCĂU

Au fost împușcați olarii TOMA PETRIȘOR A HUCULUI și GHEORGHE TUHAN A DIGHII (1, 580); "Fiind duși la târg cu cale, au fost prinși și împușcați lângă Lazuri de Hălmagiu, unde mai târziu au fost găsiți de păstori și îngropați" (3, p. 7).

SANLAZĂR

"Fruntașul sătean FLORIAN POPOVICI, a fost asasinat în modul cel mai odios de către garda ungurească - bolșevică. I s-au implantat baionete în umeri și coaste și a fost hărțuit și purtat pe uliți până la nesimțire, apoi împușcat în curtea sa, în fața soției și a copiilor micuți, pentru faptul că a crezut în venirea românilor pe plaiurile lui, încingând la brâu tricolorul românesc".
(1, pag. 581).

(...)" Notăm că jandarmeria a făcut brutalități mari și față de cei nevinovați, iar în comuna Sânlazăr, au împușcat pe un român care se silea să susțină ordinea și a fost și un rănit. S.s. indescifrabil, preot militar, Gavril Bejan, sublocotenent, Oradea-Mare, la 15 noiembrie 1918" (8, p. 189)

SEBIȘ (de Beiuș)

"Familia înfometată a lui POPA IOAN A LUI OSEL în zadar aștepta întoarcerea tatălui care dăduse la moară din Negru un pumn de grăunte. El fu împușcat pe drum în comuna Drăgănești (1, 581); IOAN POP A LUI OSEL, venind să meargă la moară, la Negru. În comuna Drăgănești, s-a întâlnit cu armata ungară, a fost împușcat și a doua zi a murit" (4, doc. 94).

SIGHIȘTEL

Această localitate, aparținând comunei Câmpani, cu prima atestare documentară din anul 1600, a dat cel mai mare număr de mucenici din Bihor, în 1918/1919.

Corneliu Mezea scria, în 1933, despre primii patru români de aici, uciși : SOFRON BAICU, TEODOR PELE, MACSIN ZOICA și SANDRE ZOICA. În Valea Lupului, pe drumul spre Sighiștel, ne spune Corneliu Mezea, " de cele două părți ale șoselei, alte două cruci, cu aceiași inscripție (ca și pe troița a trei martiri din Câmpanii de jos și Câmpanii de sus, despre care am scris mai sus) îți arată locul de execuție și veșnică odihnă a lui Sofron Baicu și Teodor Pele, de o parte, iar peste drum, în dreapta, a lui Mocsin Zoica și Sandre Zoica (3, p. 4).

Și în volumul cu documente apărut sub îngrijirea cercetătoarei Flamina Faur, la pagina 127 găsim relatări în legătură cu acești patru martiri. Ei au fost uciși de soldați unguri din detașamentul de sub comanda locotenentului Karacsony Eugen, cu sediul la Lunca : "Acest detașament a început maltratările populației. De la Lunca s-au deplasat la Sighiștel, unde, după investigațiile făcute, au luat 4 oameni, i-au scos din comună și i-au dus vre-un km spre Câmpanii de Sus, apoi, fără nici o judecată, fără nici un interogatoriu, i-au executat. Între cei executați era și Baic Sofron pe care l-am cunoscut și înainte de război și în timpul războiului l-am întâlnit de câteva ori, prin tranșee și era cunoscut de toată lumea ca un om pașnic și cinstit și nu știu cine i-a făcut recomandarea să fie împușcat și el, cu atât mai vartos, cu cât părerea bună ce o aveam despre el mi-a fost confirmată și de alții, după executarea lui (...)"

(Dr. Popoviciu Pătru, fost comandant al gardelor naționale din plasa Vașcău) (4, doc. 111).

O altă "acțiune" a armatei maghiare la Sighiștel a dus la un adevărat masacru. Vom prezenta evenimentul folosindu-ne de mai multe surse.

Corneliu Mezea scrie : "Jafurile se țineau lanț. Înarmați până în dinți, descindeau aproape zilnic prin satele românești, intrau prin ogrăzi, prin grăjduri, prin casele oamenilor și luau tot ce găseau bun de întrebuințat sau păstrat.

Așa apărură într-o zi de luni dimineață, la 3 martie 1919, în prima zi din postul mare, la capătul din jos al satului Sighiștel. O căruță a unui român din Băița, ȘTEFAN A LUI SIMION, luat cu forța de cinci secui, veniți cu intențiunea să facă în ziua aceea percheziție prin sat.

Un român Haneș Traian a Pavelii, îi urmărea de aproape. Cum au ajuns în dreptul casei celui înstărit gospodar, Atanasie Toader, bănuind că ar fi adus arme de la Sibiu, unde își dusesese familia, îmi declară Haneș Traian, îi văzu că sunt beți și văzându-i înarmați și cu grenade, presimți că are să se întâmple ceva groaznic. Oamenii aproape

nu găseai în sat. Ici colo câte un bătrân neputincios sau bolnav, care nu putu lua drumul munților.

Mă trăsei puțin la o parte cu intenția de a-i urmări când o detunătură puternică mă făcu să tresar. Adecă ce era ? Unul dintre ei coborând de pe șireglă, fiind beat, nu observă că șnurul de la focosul unui granat se agăță de un cui și luă foc, omorându-l pe loc. Ceilalți, pentru moment nu-și deteră seama de ce se întrâmplase și crezură că sunt atacați de săteni. Începură să alerge prin toate părțile, împușcând prin case și aruncând granate prin curțile oamenilor. Când terminară cartușele și granatele, unul din ei trecu la Băița unde le era detașamentul și ceru ajutor, spunând că au fost atacați de valahii răsculați.

La două ceasuri după amiază, un pluton de săcui și bolșevici, cu o grupă de mitraliere, sub conducerea jidanului Szanto din Băița, a sublocotenentului Ponsicki și majorului Debreczi, veni spre Fânață, se opri deasupra satului, luându-l sub foc, apoi intrară cu asalt în sat, dând foc la tot ce nu putea fi jefuit și dus cu ei.

A doua zi au fost găsiți :

ȘTEFAN A LUI SIMION, din Băița, omorât de o schijă de granat.

GHERGAR VASILE, tot din Băița, împușcat.

PAȘCA ILIE A CIONTULUI, în vârstă de 60 de ani, omorât de gloanțe de mitralieră, lângă gospodăria-i prefăcută scrum.

TUDUC COSTAN A LICUȚII, de 73 ani, împușcat și ars cu casă cu tot.

BOLDOR VASILE A ANEI, ars de viu cu casă cu tot.

BOLDOR MĂRIUCA, arsă de vie.

ROMAN MĂRIUCA, arsă, i s-a găsit numai cenușa și câteva oase.

HANEȘ ILEANA, de 60 ani, împunsă cu baioneta și arsă.

PAȘCA ANISIE A LII COSTI, împunsă cu baioneta și arsă.

Pașca Mărie, voind să se refugieze, a fost împușcată în piept și trăiește.

Cenușa și rămășițele celor arși, a doua zi după masacru au fost adunate într-un coșciug, duse și înmormântate în cimitirul din Câmpani, căruia îi aparține și Sighiștelul" (3, p. 7-8). Aceleași nume ale morților le dă și Teodor Neș în "Oameni din Bihor" (1, pag. 581).

În 1934 sub numărul 56, notariatul Băița (semnează Ghergariu) răspundea *Apelului* lansat de Teodor Neș : "Cele mai dureroase și orgiile (*bătăi și chinuri*) le-a suferit comuna Sighiștel, care pe jumătate a ars. S-a deplasat din comuna Băița, unde era plutonul lor de comandă (...) Ei umblau vecinic beți și întotdeauna înarmați până și cu grenade. La coborârea din trăsura, unuia i s-a agățat grenata în căruță și a luat foc, explodând, a omorât pe loc doi sau trei din câți erau și tot cu moartea pe loc s-a aflat și căruțașul GHERGER ȘTEFAN. Cei rămași în viață au plecat la Băița și au anunțat că locuitorii i-au primit cu foc. La aceasta întreg plutonul din Băița a plecat în comuna Sighiștel unde, înainte de a intra în comună, a tras salve de foc în lungul comunei. Erau înarmați până și cu mitraliere și au început a trage prin comună în oameni.

Au dat foc comunei, astfel au ars casele la mai mulți locuitori, ca ale lui Boldur Vasile, Pașca Pascu, văd Pele Teodor, Tuduc Costan, Pașca Ilie, Dronca Mihai, Dronca Alexandru, Dronca Iosif, Toader Atanasie, Haniș Gligor, Baicu Nicolae, Haniș Pavel și Ilie Groza a Costi.

Au pușcat pe unii dintre ei, cari, pe lângă că le-a aprins casa și întreaga gospodărie, i-a aruncat și pe ei în foc. Astfel, au fost împușcați și aruncați în foc : **Boldor Vasile, soția lui Pașca Pascu, Tuduc Costan, Pașca Ilie a ciontului, soția lui Haniș Gligor și o fată de 16 ani (Măriuca Boldor, arsă de vie ? - s.v.), Baicu Nicolae și soția lui Groza Ilie a Costi (...)** (4, doc. 11).

Cercetătorul istoric orădean **Liviu Borcea** aduce alte amănunte în volumul său *Agonia* (Oradea, 1992), amănunte luate din presa orădeană a epocii. Astfel aflăm că autorii măcelului de la Sighiștel "*erau garda maghiară și secuii aflați la Vașcău*", că ei s-au dus în sat după ce "au chefuit la crâșma lui Farkaș" că "au intrat în case pretinzând să le dea poporul banii ce-i aveau acasă. Așa au făcut cu o femeie de la care au luat banii ascunși în sân și au închis ușa pe ea. Alta au ciungărit-o, tăindu-i picioarele și mâinile. Apoi, închizându-o și pe aceasta, au dat foc caselor. Au prins apoi satul din patru părți și cu focul de mitralieră vâneau după populație, care se refugia în păduri. De sub ruine s-au scos mulți morți și răniți" (p.135).

În volumul cu documente "*1918 Bihorul în epoca Unirii*" de Ioan Popovici, Veronica Covaci, Gheorghe Mudura, Iudita Călușer, Mihai Apan, Ana Ilea de la filiala Bihor a Arhivelor Statului și Andrei Caciora, (*apărut la Oradea în 1978 și premiat de Academia Română*), găsim și *Raportul* trimis de la Beiuș de dr. Sever Andru, secretarul CNR Beiuș, în legătură cu evenimentele de la Sighiștel. La lucrurile cunoscute din cele citate mai sus adăugăm, din acest document următoarele : "Medicul dr. Borha a constatat în mod oficial că gardistul (*cel cu grenata, din căruță - s.v.*) era rănit și spart la partea stângă (unde avea grenade) unde i-au curs intestinele (...) fărădelegea aceasta maghiară o motivează astfel : când voiau să se urce gardiștii care intraseră la Toader, în trăsura, cineva ar fi aruncat o bombă din fereastra podului casei. Măcelul a fost apoi o pedeapsă pentru "*omorârea gardiștilor maghiari*". (p.427)

Consiliul, adânc impresionat, ia act despre acest măcel și în considerarea cazului, extrem de grav, și dureros, aduce următoarea concluzie : Consiliul insistă pentru anchetarea imediată a măcelului de la Sighiștel, în care scop va pretinde de la comisarul guvernului Dr. Bela Katz, să trimită, fără întârziere comisia mixtă la fața locului", (din procesul verbal la C.N.R. Oradea - Bihor din 20 februarie / martie 5, 1919).

În cartea lui R.Ciorogaru găsim alte dovezi care merită să fie cunoscute de cititorul de azi. Iată fragmente :

"Ungurii recunosc în ziarele lor, 9 morți și mai multe case arse, firește nimenea n-a putut străbate de cătră săcui să vadă ce-i acolo. Mai târziu s-au aflat sub cenușe mâini și picioare aflate din trunchiuri. I-au chinuit și i-au aruncat în focul casei lor.

Între aceste sosește la Oradea maiorul francez maiorul *Dauphont*., care nu mai descalecă la episcopul Szecsenyi ci la Hotelul Rimanóczy. Imediat ce aflu de aceasta trimit pe Magieru să-l vadă. Magieru îi descoperă situația nouă în care ne aflăm, pîrjolul de la Sighiștel unde nu putem străbate să știm ce s-antâmpnat fiindcă comuna e încunjurată cu mitraliere de soldați și plătește cu viață cel ce se apropie de sat. L-a invitat să ancheteze acelea orori oferindu-se să-l însoțească din partea noastră.

Dauphont prinde simpatie pentru Magieru, ia relații despre toate. Pleacă însă mai înainte peste frontul de la Ciucea, la Cluj, să confere cu generalul Holban, atunci în vremea aceea comandantul Clujului. Se înapoiază cu autorizația de a ancheta cazul din Seghiștel, cu indicația să ia lângă sine pe Magieru, pe care-l cunoaște Holban din rolul ce l-a avut la vizita lui Trousseau. Autoritățile militare din Oradea, au încercat să determine pe *Dauphont* să nu meargă la Sighiștel. După aceea văzând că acesta insistă i-a spus că n-au automobil să-i dea, ceară de la noi automobilul, bine știind că după ce ne-au luat automobilele n-avem de unde să-l dăm. Cu toate acestea ne-am înghebat un automobil și când era gata să plece i s-a spus categoric că nu-i garantează viața. *Dauphont* s-a înapoiat că să raporteze cele experiate în Oradea." (2, p. 221)

SOHODOLUL DE VAȘCĂU (IZBUC)

"La 17 aprilie este ucis ȘTEFAN STOIȚA A MARCULUI" (1, pag. 581);

"Ducându-se la țarină, fu ochit și împușcat" (3, pag. 7); "A fost ucis cu prilejul retragerii ungarilor și secuilor din fața ofensivei armatei române, în ziua de 17 aprilie" (4, doc. 89)

ȘIAD

(...) "După aceasta au atacat satul Șiad împușcând cu mitralierele pe străzile așezării, căzând victime mai mulți țărani; UNUL A MURIT, iar ceilalți au fost răniți." (6, p. 90)

TĂRCAIA

În sâmbăta Paștilor, 19 aprilie 1919, când între trupele române și unități ale armatei ungare-secuiești se dădeau lupte pentru Târcaia, "a fost ucis UN CĂPITAN ROMÂN, tot din partea bolșevicilor din comuna Târcaia" (4, doc. 99).

ȚEȚCHEA

"A fost împușcat TEODOR CORB, iar mama sa Gui Rusandra și fiul Gașpar au fost străpuși cu baioneta" (1, pag. 581) "La 13 februarie 1919, mai multe sute de soldați au intrat în Țețchea. Tânărul Teodor Corb "a cerut de la ei muniții". Astfel a fost de ajuns, pentru ca aceștia să-l prindă și să-l lovească "cu patul puștii" până a căzut la pământ. Scăpând din mâinile lor a căzut la pământ. Scăpând din mâinile lor a fugit spre țarină (...) L-au urmat până la marginea satului și aici au împușcat cu mitralieră asupra lui, l-au și nimerit (...) l-au dus, în trăsura lor, la spitalul din Oradea Mare. Seara a murit" (6, pag. 168, vezi și 5, doc. 97).

ȚIGĂNEȘTI

"A fost asasinată FEMEIA LUI IOAN HOGEA" (1, p. 581).

VAȘCĂU

"NICOLAE BOGDAN, om cu școală, directorul băncii "Șoimul", naționalist înflăcărat în alegerile din 1906-1907, fu ucis lângă Lunca, unde își găsiră moartea Ioan Ciordaș și Nicolae Bolcaș" (1, pag. 581) Sub titlul "Martirul de la Vașcău" despre N. Bogdan a scris și profesorul Corneliu Mezea: "La o săptămână după găsirea cadavrelor lui Dr. I. Ciordaș și Dr. N. Bolcaș, a fost găsit, tot la Lunca, cadavrul gospodarului Nicolae Bogdan din Vașcău. Era născut în Criștiorul de jos, din părinți țărani. Își făcu studiile la Beiuș și Oradea și ajunse director la banca "Șoimul" din Vașcău, situație ce-i permise să ajute economicște populația românească.

Fire dărză, înflăcărată, însuflețit pentru tot ce era românesc, ajunse în conflict cu autoritățile ungurești, atât civile cât și militare. În seara de Florii a anului 1919, fu deținut și dus la Lunca, 5 km, depărtare de Vașcău, și executat "îndurând moarte de martir în etate de 41 ani". La o săptămână după venirea armatei române, în Duminica Tomii, cadavrul lui fu găsit de ciobani, a căror vite îl simțiră și scormoniră pământul de pe el, cu copitele. A fost exhumat, dus la Vașcău și înmormântat cu solemnitatea cuvenită, iar în piața Vașcăului "prin străduința tineretului recunoscător, din obolul obștei" i s-a ridicat, în anul 1927, un bust (3, pag. 12/13, cu fotografia bustului).

În *Zile trăite*, cartea de referință a lui Roman Ciorogariu, aflăm că N. Bogdan a fost ucis din dispoziția căpitanului Verbóczy și a locotenentului Rankóczy, comandanți ai trupelor de secui, stabiliți în zona Beiușului și Vașcăului, cei care hotărâseră și uciderea celor doi martiri de la Beiuș, Ciordaș și Bolcaș.

CAPITOLUL III SFÂRȘITUL CALVARULUI PRIMĂVARA DEZROBIRII BIHORULUI (APRILIE 1919)

Armata română a intrat în Bihor în urma hotărârii luate de români la Alba Iulia la 1 decembrie 1918.

Transilvania se despărțea de Ungaria PRIN VOINȚA EI, NU CA O CONSECINȚĂ A UNOR TRATATE DE PACE, pe care - vezi Doamne - Ungaria a fost obligată să le semneze, așa cum i-a plăcut - și îi place - propagandei revizioniste maghiare să afirme, la ea acasă și peste tot în lume.

Alipirea Transilvaniei la România, a fost, precum afirmă un istoric american: "O împlinire de destin".

Armata română aflată în război cu Austro-Ungaria s-a oprit din ofensiva ei (la izvoarele Mureșului). După hotărârea istorică de la Alba Iulia a reînceput înaintarea spre hotarele vestice ale României de azi. Dar până atunci, a fost nevoită să se oprească pe linia demarcațională Zam - Ciucea - Sighet, hotar provizoriu între două țări, impus de Armistițiul din 13 nov. 1918, încheiat la Belgrad între guvernul ungar, al unei țări învinse, și puterile Antantei, învingătoare. Românii rămași dincoace de zona arbitrar fixată, s-au plâns pentru atrocitățile săvârșite de unguri. Printre aceștia se numărau și cei din fostul comitat Bihor. Plângerile transmise prin autoritățile române de la Sibiu au ajuns până la Conferința de pace de la Paris. S-a arătat că frontiera etnică este mult mai la vest decât Ciucea și/sau Zam.

La 20 martie 1919, plângerile românilor au adus un prim rezultat. Guvernului de la Budapesta i se înmâna, de către aliați, un document pe care istoria ni l-a lăsat sub denumirea de *Nota Vyx*, prin care noua linie de frontieră între România și Ungaria, era fixată în preajma localităților Arad - Oradea - Carei - Satu Mare. Dar guvernul maghiar nu a acceptat noua frontieră și a fost nevoit să demisioneze.

Dintr-o mărturie din presa maghiară orădeană a timpului, în legătură cu *NOTA VYX*, pe care o luăm din volumul "Agonia, Oradea 1919", al istoricului Liviu Borcea aflăm următoarele:

"Duminică, 23 martie.

La Budapesta a demisionat alaltăieri conducerea actuală a țării, în frunte cu contele Karoly Mihaly. Motivul invocat este *NOTA Antantei* trimisă guvernului prin vicecolonelul Vyx și care fixează o nouă linie de demarcație între armata română și cea ungară. Iată textul *Notei Vyx*, așa cum apare ea în ziarele orădene:

Belgrad, 19 martie 1919. Excelenței Sale, contelui Károly, președintele provizoriu al Ungariei. Conferința de pace a hotărât în ședința sa din 26 februarie că, în scopul evitării ciocnirilor care tulbură cursul tratativilor, este recomandabil să se stabilească o zonă neutră între unguri și români, în care nu vor putea staționa nici soldați unguri și nici români, zonă ale cărei puncte vor fi ocupate de trupe aliate. Zona neutră

care va fi ocupată de trupele aliate, are următoarele frontiere :

Frontiera de Est. Șoseaua Arad - Salonta, linia ferată Salonta - Oradea - Carei - Satu Mare. Niciuna din aceste localități nu va fi ocupată de armata maghiară sau română, dar liniile de comunicație menționate pot fi folosite de populația aflată pe teritoriul controlat de armata română și de aliați.

Frontiera de Nord. Râurile Someș și Tisa, până la un punct aflat de 5 km de Vásárosnamény.

Frontiera de Vest. Părăsește Tisa la 5 km vest de Vásárosnamény, apoi la 5 km vest de Debrețin de la Dévaványa la 3 km vest și la 5 km vest de Orosháza, Hódmezővásárhely și Szeged.

Frontiera de Sud. Este râul Mureș, iar orașele Arad și Seghed cu excepția trupelor ungare și române vor fi ocupate de trupele aliate.

Retragerea armatei ungare la frontiera de vest a zonei neutre va începe la 23 martie și va trebui să se încheie în maximum 10 zile. Conferința de pace împuternicește trupele române să-și avanseze liniile până la frontiera de Răsărit. Vor rămâne însă pe actualele poziții până când trupele ungare nu se vor retrage pe frontiera de vest a zonei. Administrația civilă în zona neutră va rămâne în mâna guvernului maghiar, sub supravegherea comandamentului aliat.

E cert că textul conține mici ambiguități dar, în esență acesta este. Antanta a cerut răspuns guvernului ungar până la 21 martie orele 6 p.m. La ora respectivă baronul Podmaniczky, consilier de ambasadă, a înaintat lui Vyx răspunsul care declară că guvernul ungar nu poate lua act de nota respectivă și demisionează.

Azi se dă publicității declarația lui Kratochwill, de atașament a trupelor sale față de noul guvern. Cere subordonaților unitate, eliminarea disensiunilor în realizarea marelui țel, o poziție hotărâtă în calea înaintării < armatei imperialiste > (p. 151-152)

Au venit la cârma țării bolșevicii Kun Bela, un evreu fost gazetar la Oradea. Tot în "Agonia", la pag. 7, Liviu Borcea scrie că bolșevicii lui Kun Bela, se aflau "oricum" într-o puternică ascensiune care au introdus < dictatura proletariului >. De fapt dictatura militară a unei elite restrânse ale acesteia. A urmat una din cele mai întunecate perioade ale < teroarei roșii > îndreptate aproape împotriva tuturor celor ce erau oameni cu stare, cu inteligență, și mai ales împotriva intelectualilor (...) Dictatura bolșevică s-a instaurat și la Oradea menținându-se o lună (22 martie - 19 aprilie 1919), până la intrarea armatei române în oraș, stăruitor și insistent chemată de oficialitățile orădene.

Iată și părerea altui istoric orădean, Ion Popovici : "În timp ce în comitatele Transilvaniei eliberate domnea pacea și bucuria împlinirii unui ideal, pe teritoriul Bihorului și a unor comitate învecinate, în perioada de după 1 Decembrie 1918, și până în martie 1919, a existat o dualitate a puterii întrucât alături de consiliile naționale române la nivelul prefecturii și plășilor, s-a menținut vechea administrație, care în multe probleme găsea sprijin în Consiliile naționale maghiare. Acestea sprijindu-se pe trupele rămase fidele guvernului lui Károly, acolo unde au avut posibilitatea s-au opus acțiunii revoluționare ale maselor populare, situație accentuată cu atât mai mult cu cât la 9 decembrie 1918, contele Károly a comunicat Consiliului Dirigent refuzul guvernului maghiar de a recunoaște hotărârile de la Alba Iulia, fapt ce a determinat din partea autorităților noi și noi acte de presiune împotriva populației românești.

Cu toată această stare de fapt, masele populare românești din Bihor n-au renunțat la lupta pentru împlinirea idealului național, așa cum nu au renunțat niciodată în îndelungata și zbuciumata lor istorie. Astfel, în comitatul Bihor a continuat procesul revoluționar de înlocuire a reprezentanților vechilor autorități, de satisfacere a nevoii de pământ și de consolidare a hotărârilor de la Alba Iulia (în "1918 Bihorul ..." p. 33-34).

Dincoace ?

Să mai dăm câteva dovezi ca să vedem și mai bine de ce era așteptată cu atâta nerăbdare sosirea armatei regale române, fapt care ve reieși de altfel, pe larg, din documentele pe care le publicăm mai jos, în acest al treilea capitol al lucrării noastre.

La 15 / 28 februarie 1919, protopopul ortodox de Oradea, Andreiu Horvath, se adresa Venerabilului Conzistor (orădean) aducându-i la cunoștință următoarele : " În baza rapoartelor în scris ale preoților din tractul meu, cu regret raportez că preoții și învățătorii din parohiile : Alparea, Chișlaz, Făncica, Iteu, Marginea, Oșorhei, Satulbarb, Soldobagiu, pentru apărarea vieții lor au fost nevoiți să se refugieze dinaintea urgiei secuilor turbați.

Acum deci, dintre 61 biserici - cu parohiile vacante - sunt fără preoți următoarele : 1. Abramul Superior ; 2. Chiribiș ; 3. Alparea ; 4. Chiraleu ; 5. Chișlaz ; 6. Chișirid ; 7. Cotiglet ; 8. Dernașoara ; 9. Făncica ; 10. Hidișelul de Jos ; 11. Iteu ; 12. Marginea ; 13. Oșorheiu ; 14. Fughiu ; 15. Păușa ; 16. Satulbarb ; 17. Sintelec ; 18. Soldobagiu ; 19. Suiug ; 20. Stracoși ; 21. Voivozi ; 22. Cuzap ; Deci mai mult de 1/3 parte.

Așa stare mizerabilă avem noi, având un păcat că suntem români. *Que usque tandem ... ?*

Oradea Mare, la 15/28 februarie 1919. (Cf. V.F. Documente, p. 101)

Am vorbit în alte părți din lucrare despre încercările desperate ale C.N.R. Bihor Oradea ale lui Aurel Lazăr, ale lui Ciorogariu și a altor câțiva camarazi ai lor de luptă, de a pune capăt jafurilor, schingiuirilor și omorurilor la adresa românilor bihoreni.

Ciorogariu ne lasă și o altă mărturie despre aceste încercări, în "Zile trăite" :

REFUGIAȚII ÎN FAȚA COLONELULUI FRANCEZ TROSSEAU

A sosit colonelul francez Trousseau dar nu însoțit de A. Lazăr (cum îl anunțase printr-o scrisoare soția acestuia - S.V.) ci de colonelul Kratochwill și dus și el pe neobservate la episcopul Szecsenyi. Aflu însă de sosirea lui și pe când a venit în ziua următoare la casa comitatensă unde era Katz, după multă alergare am reușit să străbatem la el prin secretarii Consiliului, A. Magieru și S. Andru, cari îi spun de existența Consiliului nostru și-l roagă să primească pe refugiați. Surprins, că în Oradea sunt refugiați români ne-a dat 4 după masă în sala comitatensă. Atâta mi-a trebuit. Până la ora 4 am adunat pe trefugiați. Erau preoți și intelectuali, învățători, advocați de prin sate și centrele de plasă, 60 la număr din câți am putut aduna în pripă. Acestora le-am spus însemnătatea depunerii lor și i-am încurajat să depună fără frică obiectiv tot ce li s-a întâmplat lor și ce au văzut cu ochii că s-a întâmplat altora. Dr. A. Mageru se prezintă în fruntea acestor refugiați în sala comitatensă unde îi așteaptă colonelul Trousseau cu comisarul Katz și comandantul Kratochwill. Mageru se adresează către colonelul cu următoarea vorbire în franțuzește :

"Domnule Colonel !

Vă prezint o deputațiune de preoți, învățători și alți intelectuali români, cari au fost siliți să se refugieze din satele lor dinaintea urei soldaților maghiari, veniți să apere linia demarcațională. Ei sunt jertfele unei agitațiuni care vede în fiecare intelectual și conducător român câte un dușman al națiunii maghiare.

Noi nu venim azi să incriminăm, venim numai să Vă arătăm victimele unei stări bolnave, care nu mai poate dura mult.

În acest comitat locuim aproape trei sute mii de români și singura noastră vină e că voim să fim un trup cu frații noștri de pretutindeni.

Azi, când e permis fiecăruia să-și mărturisească ideile, nu poate fi păcat nici pentru noi de a ne spune gândul inimii.

Suntem recunoscători D-lui comisar care ne-a ascultat jalbele și împreună cu

comanda militară a făgăduit că vor lua măsuri pentru încetarea măcelurilor. Noi însă vedem că aceste cruzimi și azi urmează înainte, pe semne soldații, nu ascultă porunca comandanților lor.

Știm D-le colonel că D-Voastră Vă stă în putere să ne ajutați. De aceea Vă rugăm să mijlociți în favoarea noastră la factorii chemați ca să ni se garanteze siguranța persoanei și avutului nostru."

După această alocuție a urmat ascultarea refugiaților pe rând. Fiecare refugiat și-a spus cu îndrăzneală patimile sale și ale poporului de unde s-a refugiat. Secretarul Dr. A. Magieru talmăcea pe franțuzește, iar colonelul își făcea însemnări despre cele auzite din gura refugiaților, vădit uimit de cele ce aude.

Tactica mea a fost să nu fie Consiliul grăitor, ca apoi Ungurii să poată tăgădui și faptul, că ar fi refugiați românii în Oradea ci cu ochii să-i vadă, cu urechile să-i auză. Ne cunoaștem oamenii.

Toate acestea s-au petrecut în prezența comisarului Katz Béla, a colonelului Kratochwill și a adjutantului acestuia, a unui căpitan ungar. Va să zică față cu cei ce au răspunderea pentru faptele soldaților lor, - cum se cuvine bărbaților, cari mărturisesc adevărul - și nu la uși încuiate cum informează D-lor pe cei ce vin în numele Antantei să afle adevărul. Onoare preoțimei și tuturor împreună mergători cu dânșii, pentru ținuta lor bărbătească în fața primejdiei ce-i amenință pentru mărturisirea adevărului. Kratochwill schimba fețe și o singură dată a întrerupt nervos pe Mageru, că nu-i adevărat să fie trei sute mii români în Biharia. După terminarea acestei anchete colonelul Trousseau invită pe Dr. A. Magieru să-l caute la ora 7 seara în palatul episcopului Szécsenyi. Magieru s-a dus la aceea audiență bine pregătit, anume cu o hartă a comitatului în care erau subliniate cu roșu toate localitățile românești și cu toate procesele verbale despre atrocitățile constatate oficial, pe cari le pregătisem înainte în vederea acestei vizite, Trousseau îl întrebă că pe unde crede dânșul să se tragă granițele românești. Magieru cu harta în mână îi arată până unde se estind românii la vest de Oradea și imploră abandonarea planului de a sacrifica Oradea cu acel teritor românesc de la vest ce ar fi în contradicție cu principiul național al lui Wilson și ar cotropi un colț de țară românească. Întreabă apoi Trousseau că ce are de spus la plebiscitul pe care îl cer ungurii și pentru care insistă și episcopul Szécsenyi. Magieru i-a răspuns că Adunarea Națională de la Alba Iulia în care a luat parte și Biharia prin delegații ei pe comune aleși, are valoarea plebiscitului. Un plebiscit sub administrația ungară, chiar gardat de armata Aliată, nu oferă garanția libertății plebiscitului, fiindcă tot sub teroarea administrației ungare s-ar face. Trousseau pleacă în ziua următoare de-a dreptul la Paris cu aceste informațiuni și cu actele ce i s-a prezentat. Fericit de aceasta întorsătură norocoasă i-am spus un servus lui Pomerol. * ("Zile trăite" p. 219-220).

Bihoreni așteptau armata română încă din preajma Crăciunului 1918, apoi în ianuarie 1919. Iată o dovadă a speranței: S-APROPIE DOROBANȚII! * Îi așteptăm de mult, îi așteptăm cu tot sufletul. Cu ardelenii și cu bănățenii demult s-au îmbrățișat.

Noi, bihoreni și la praznicul acesta am rămas cei din urmă. Dar nădejdea și dragostea noastră n-ă scăzut. Acum în sfârșit vin (...) Când scriem aceste rânduri ei sunt intrați în munții noștri, la Ciucea și la Fechetău. Se poate că pe când gazeta noastră va ajunge în mâinile cititorilor oștirea românească va fi între zidurile Orăzii Mari. Să fim deci pregătiți, că nu știm ziua nici ceasul! * Rândurile acestea apăreau în "Tribuna Bihorului" din 6 / 19 ianuarie 1919.

Au mai trecut 3 luni și o zi și armata română era la Oradea.

Acțiunea a început, în noaptea de 16/17 aprilie, la ea participând unități ale

armatei române menținută până atunci pe linia Ciucea - Zam, asta ca o consecință nefastă a fixării numitei linii de către un general francez. La eliberarea localităților din Bihor au participat "Divizia 6 infanterie din grupul de Nord condus de generalul Traian Moșoiu. S-a acționat din trei direcții: 1. Cărpinet - Vașcău - Beiuș - Oradea; 2. Șuncuiuș - Vadu Crișului - Aleșd - Tileagd - Oradea și 3. Avram Iancu - Ciomeghiu - Salonta - Cefa - Nojorid - Oradea. La 22 aprilie întregul Comitat Bihor (cu câteva localități care acum aparțin Ungariei și județelor Arad, Sălaj și Satu Mare) era dezrobite - era sub administrația Regatului României.

DATELE DEZROBIRII LOCALITĂȚILOR BIHORENE

17 APRILIE 1919

BĂIȚA	HOTĂREL
BRIHENI	LUNCA
CĂRPINET	ȘTEIU
CRÎȘTIORUL DE JOS	ȘUȘTIU
CRÎȘTIORUL DE SUS	VAȘCĂU

18 APRILIE 1919

ATEAȘ	INAND
BĂLNACA	LAZURI DE BEIUȘ
BELEGENI	LORĂU
BELIU	RIENI
BRATCA	SEBIȘ
CĂLUGĂRI	SUDRIGIU
CEFA	SUPLACU DE BARCĂU
CUSUIȘ	ȚIGĂNEȘTI
DRĂGĂNEȘTI	

19 APRILIE 1919

AȘTILEU	NEGRU
BEIUȘ	PETREU
BEZNEA (azi Delureni)	SĂNTANDREI
EPISCOPIA BIHORULUI	TĂRCAIA
FINIȘ	TILEAGD
MIZIEȘ	TOTORENI

20 APRILIE (SF. PAȘTI) 1919

ALMAȘUL MIC	NOJORID
BETFIA	ORADEA
BERECHIU	OȘORHEI

La baza întocmirii acestui capitol stă volumul MĂRTURII DESPRE EVENIMENTELE DIN BIHOR (noiembrie 1918 aprilie 1919) publicat de Flamina Faur în 1993, care, la rândul său, cuprinde 112 documente (memoriale - răspunsuri la Apelul pentru Monografia din 1918 - 1919 în Bihor, lansat, în 1934 de Teodor Neș, de la Oradea, precum și volumele datorate lui Roman Ciorogariu, "Zile trăite" Ioan Popovici "1918 Bihorul în epopeea Unirii. Documente", Viorel Faur "Evenimentele din Bihor decembrie 1918 - aprilie 1919" și "Viața politică a românilor bihoreni 1849-1919". Alte surse le-am dat acolo unde am citat din ele.

BIRTIN
CHIȘICA
CHIȘLAZ
CIUTELEC
GEPIU
INEU DE CRIȘ
MARGHITA

RONTĂU
SÎNTELEC
ȘUNCUIUȘ
TALPOȘ
TĂRIAN
UILEACU DE CRIȘ
VADUL LUI CAROL II
(VADU CRIȘULUI)
VÎRCIOROG

21 APRILIE (A DOUA ZI DE SF. PAȘTI) 1919
MĂDĂRAS
SANTĂUL MARE

TĂMAȘDA
UCURIȘ

22 APRILIE (A TREIA ZI DE SF. PAȘTI) 1919
BELFIR
CHESA
GURBEDIU
HOMOROG
PETID
SALONTA

SĂNICOLAU ROMÂN
TINCA
TOBOLIU
TRIA
TULCA

23 APRILIE 1919
ANT

25 APRILIE 1919
CIUHOIU

COMUNE UNDE NU AU INTRAT TRUPELE ROMÂNE, CONFORM UNOR DOCUMENTE:

- Bicaciu, Budureasa, Cărăsău, Gepiș, Gheretea, Hidișel, Husasăul de Tinca, Izbuc (vezi Sohodolul de Vașcău), Oșand, Petreasă, Sârbești, Seghiște, Sohodolul de Vașcău (vezi Izbuc), Uileacul de Munte.

DOCUMENTE

ALMAȘUL MIC (20 aprilie 1919)

"Câteva companii de infanterie și-au făcut trecerea prin comună, fără să poposească, cerând doar apă de băut, fiind obosiți, plini de praf, că se grăbeau să pună mâna pe cei ce numai cu o zi înainte băgase (ră) spaima în oameni" (transmite Alexandru Pop director învățător) Almașul mic, la 10 II 1934) (cf. "Mărturie", doc. 6).

ANT (23 aprilie 1919):

"Armata română a trecut prin Ant, venind de la Tămașda, în ziua de Sf. Gh. (eorghe), pe un timp de ploaie. Armata a înaintat până la Ant pe digul Crișul Negru, iar de acolo pe drumul pietruit spre Sarkad. În frunte venea infanteria, apoi artileria și trenul (? - S. V.). Comandant a fost dl. Grl. Traian Moșoiu; a poposit, cu întreg statul său major, la comerciantul Bondar Ludovic, apoi au înaintat spre Sarkad.

Cu armata înainta și contele *Coloman Tisza*, care s-a dus, într-o trăsură cu

arcuri, până la Gyula.

Bucuria a fost mare la intrarea armatei române deoarece mulți locuitori erau condamnați de bolșevici la moarte, de care au scăpat prin armata română". (transmite Petre Gusti, notar, Ant, la 22 II 1934) (cf. "Mărturie" doc. 7.)

AȘTILEU (19 aprilie 1919):

"Armata română a intrat în comună în anul 1919, sâmbăta Paștilor, ora 13. Însă comandantul ei nu am putut găsi cine a fost". (Ioan Blaga a Toni. Dată la Aștileu, la 21 III 1934) (cf. "Mărturie", doc. 8)

ATEAȘ (18 Aprilie 1919):

1. "1919 Aprilie, un pluton de infanterie, sub comanda sublt. I. Berceanu. Intrarea a fost primită cu un entuziasm de nedescris. (Notar cercual, s.s. indescifrabil, dat la Ateaș, la 22 februarie 1934). (cf. "Mărturie", doc. 10).

2. Ceea ce s-a făcut în zilele de 18 și 19 aprilie; în Cefa și Ateaș a sosit un pluton de infanterie, sub comanda sublocotenentului I. Berceanu, iar în Inand, fiind comuna situată pe șoseaua națională, a intrat un batalion, sub comanda unui maior, al cărui nume ne scapă. Intrarea primelor detașamente în comune s-a primit cu un entuziasm, ce nu prea se poate descrie. Populația, ca și cum i s-ar fi luat o stâncă de pe piept, a respirat aerul libertății; o săptămână parcă ar fi fost sărbătoare, toată lumea era pe străzi, se îmbrățișau, se sărutau chiar și cei certați, spunându-și, cu mare bucurie: sosirea marelui moment istoric, dezrobirea și unirea cu Patria Mamă." (notar cercual, *Gheorghe Petca*, Cefa, la 22 februarie 1934) (cf. "Mărturie", doc. 33)

BĂIȚA (17 IV. 1919)

"Armata română a sosit în ziua de 17 aprilie 1919, când am avut cea mai frumoasă surprindere de a vedea-o înaintând. Așa, prin comunele noastre, a trecut un pluton, sub comanda unui plutonier a cărui nume nu ne mai este ținut în minte.

(de Paști) Toată lumea s-a pregătit cu mâncăruri, soldații români fiind ospătați ca bineveniți" (*Gheorghe*, Băița, la 21 febr. 1934) (cf. "Mărturie", doc. 11)

BĂLNACA (18 aprilie 1919)

"Armata română, în ziua de Vinerea patimilor, ca niște adevărați mântuitori, trec peste plaiurile comunelor Bratca, Lorău, Bălnaca etc. Spre a dovedi că știu să vină cu o mică recunoștință pentru acei ce acum le erau salvatorii. Femeile și bărbații strângeau și dau din tot ce putuseră pregăti ca bunuri pentru sfintele sărbători" (Notar, s.s. indescifrabil) (cf. "Mărturie", doc. 26)

BELFIR (22 aprilie 1919)

"În data de 22 aprilie a intrat în comună armata română, Regimentul "Horia", comandat de Dl. Colonel Popa Grama și Dl. maior Medrea. În ziua de 22 aprilie 1919 toți locuitorii comunei, cu mic cu mare, au ieșit, cu

steagul național, în capătul comunei, pentru primirea armatei. Protopopul Petru Sârbu a ținut o vorbire foarte însuflețită înaintea Dlui colonel Grama și Dlui maior Medrea. Locuitorii comunei erau foarte însuflețiți, au primit armata cu mare bucurie și însuflețire, dând soldaților cozonac, ouă roșii, etc. În acel timp trenurile nu circulau, armata nu avea cu ce să transporte munițiile, locuitorii comunei s-au oferit benevol cu carele să transporte munițiile până în comuna (Vadas) Vânători, jud. Arad".

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Belfir, la 26 martie 1934)

(cf. "Mărturie", doc. 12)

BEIUȘ (19 aprilie 1919)

"Intrarea armatei române a fost în ziua de 19 aprilie, în Sâmbăta Mare, la ora 11, dinspre comuna Negru, sub conducerea viteazului colonel și comandant al regimentului 9 Vânători, D. Rasoviceanu, având ca și avangardă regimentul "Horia" de sub conducerea maiorului Maiorescu.

Prima patrulă română a sosit sâmbătă dimineața în oraș, sub conducerea sublocotenentului Oncu, aducându-ne știrea de nemaivisată bucurie și fericire că suntem deja eliberați de urgia vrăjmașilor seculari și milenari. Praznicul învierii Domnului l-am făcut împreună cu glorioasa armată română eliberatoare, care în ziua a doua de Paști s-a concentrat din nou, pentru ca să plece înainte, biruitoare, până la Tisa".

(Dr. Valeriu Hetco, *protopop român unit*, Beiuș, la 23 februarie 1934)

(cf. "Mărturie", doc. 13)

BELEGENI (18 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comuna Belegeni în Vinerea Mare, la orele 5 d.m. datorită căreia au fost împușcați în apropierea comunei, cinci soldați unguri, care voiau să meargă în comuna Sebiș să omoare preoții din comună".

(Vasile Pantea, *primar*, Belegeni, la 21 februarie 1934 pt. conf. *Notar s.s. indescifrabil*, Drăgănești, 21 II 1934)

(cf. "Mărturie", doc. 16)

BERECHIU (20 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comuna Berechiu în anul 1919, în ziua de Sf. Paști; armata română a trecut spre Tisa, sub conducerea Dlui General Traian Moșoiu și a Dlui General Olteanu, și astfel comuna Berechiu a fost scăpată de amenințările și urgiile la care se putea aștepta din partea Gărzii Roșie".

(Notar : Gh. Curta, Berechiu, la 1 Martie 1934)

(cf. "Mărturie", doc. 21)

BETFIA (20 aprilie 1919)

"În 1919, în ziua de Paști, a ajuns în comună ceva patrulă".

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Sânmartin, la 19 III 1934)

(cf. "Mărturie", doc. 22)

BEZNEA (azi Delureni) (19 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună în Sâmbăta patimilor comandată de un colonel al cărui nume trecu cu vederea populației".

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Beznea, la 21 febr. 1934)

(cf. "Mărturie", doc. 23)

BICACIU

"Armata română în comună nu a intrat. Populația comunei a ieșit în întâmpinarea armatei române la Gepiu, sub conducerea preotului Rocsin Teodor și a primarului Toduța Simion, vreo 200 de oameni. În comuna Gepiu după ce s-a servit un serviciu religios "Te-Deum" s-a dat de către dna Konigovalter o masă comună pentru ofițeri, intelectuali și conducători. Trupele române erau compuse din infanterie, tunuri sub comanda unui domn colonel a cui nume nu se știe"

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Bicaciu, la 29 ian. 1934)

(cf. "Mărturie", 24 doc.)

BIRTIN (20 aprilie 1919)

"În ziua de Paști lumea era adunată în biserică. Cineva din biserică a zărit, în depărtare, trupe înaintând spre sat. Toată lumea a eșit din biserică, în frunte cu preotul Cipou Petru, care îmbrăcat în odăjdii, le-a ieșit în întâmpinare cu prapori și cântece. Nu se poate constata care trupe au intrat în comună, și nici cine le-a fost comandant".

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Vadul lui Carol al II-lea - Vadu Crișului - 22 februarie 1934)

(cf. "Mărturie", doc. 25)

Îată și o altă mărturie, luată din volumul "Viața Politică a românilor bihoreni 1849 - 1919, al dr. Viorel Faur, p. 220).

"Sosirea armatei române a pus capăt crimelor și teroarei sub care a trăit populația satului Birtin, ca și ceilalți români din părțile Bihorului (...) Vestea cea mare ... că în sat se află armata română i-a încurajat pe cei plecați astfel că în aceeași seară cei mai mulți săteni s-au întors la casele lor. A doua zi, în 20 aprilie (...) s-au îndreptat spre vale, până la munte, strigăte de bucurie și urări de bun venit, a oferit soldaților tot ceea ce a pregătit mai bun de mâncare (...). Pe uliță, în dreptul fiecărei case, erau așezate coșuri și postăvi pline de cozonaci, ouă, friptură de miel, care s-au împărțit soldaților (...). După ruperea frontului de pe linia Ciucea-Zam, la trei zile de luptă și marșuri forțate, ostașii români erau istoviți, unii dintre ei aveau răni la picioare. Ostașii care au trecut prin BIRTIN au fost hrăniți și ajutați ... Sătenii care aveau cai și căruțe au încărcat bagajele și munițiile ostașilor și le-au transportat până unde găseau căruțele de schimb."

(G. Sala, *Satul Birtin (județul Bihor) în așteptarea armatei române eliberatoare* (1919) p. 3-4, lucrare în mss, aflată în posesia lui Viorel Faur).

BRATCA (18 aprilie 1919)

"Armata română în ziua de Vinerea patimilor, ca niște adevărați mântuitori, trec prin plaiurile comunelor Bratca, Lorău, Bănlaca, etc. Spre a dovedi că știu să vină cu o mică recunoștință pentru cei ce acum le erau salvatori, femeile și bărbații strângeau și dau din tot ce ei putură pregăti ca bunuri pentru sfințele sărbători".

(Notar, s.s. *indescifrabil*)

(cf. "Mărturie", doc. 26).

BRIHENI (17 Aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună în 17 aprilie 1919."

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Lunca, la 19 februarie 1934).

(cf. "Mărturie", doc. 61)

BUDUREASA

"Armata română nu a atins comuna"

(Notar, s.s. indescifrabil)

(cf. "Mărturii", doc. 27)

CĂLUGĂRI (18 aprilie 1919)

"Din armata română numai doi soldați din regimentul "Horia" au trecut prin comună, în ziua a doua de ofensivă: Ioan Traian Alecsandru Florea, fratele subsemnatului, din Tiulești, cu un camarad al său din Tomești, jud. Hunedoara, ducând cu ei, spre Vașcău, un cadet din Garda Roșie, rățăcit și prins în codru de parohienii mei.

Mai fericit decât oricând, de venirea ei mult dorită, poporul de aici totul a pus la dispoziția armatei române; fel de fel de alimente, trăsuri la transportarea aceluia și a materialului de război, nemaivorbind de însuflețirea multora de a se voluntariza în marșul spre Budapesta".

(Aurel Victor Florea, paroh, Călugări, la 14 februarie 1934)

(cf. "Mărturii", doc. 31)

CĂRĂSĂU

"Armata română nu a trecut de fel prin comună"

(Oprîș Valeriu, notar, Cheșa, la 31 martie 1934)

(cf. "Mărturii", doc. 36)

CĂRPINET (17 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună în ziua de 17 aprilie 1919 și anume Regimentul 3 Vânători, sub comanda Dlui colonel Rasoviceanu"

(Notar Jarca Ioan, Cărpinet, la 23 febr. 1934)

(Cf. "Mărturii", doc. 32)

CEFA (18 aprilie 1919)

"S-a făcut în zilele de 18 - 19 aprilie 1919 în Cefa și Ateaș a sosit un pluton de infanterie sub comanda sublocotenentului I. Berceanu, iar în Inand (...)

Intrarea primelor detașamente în comune s-a primit cu un entuziasm ce nu prea se poate descrie. Populația, ca și când i s-ar fi luat o stâncă de pe piept, a respirat aerul libertății; o săptămână parcă ar fi fost sărbătoare, toată lumea era pe străzi, se îmbrățișau, se sărutau chiar și cei certați, spunându-și cu mare bucurie: sosirea marelui moment istoric, dezrobirea și unirea cu Patria-Mumă".

(Notar, cercual, Gheorghe Petca, Cefa, la 22 febr. 1934)

(cf. "Mărturii", doc. 33)

CHESA (22 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comuna Cheșa în marțea după Sf. Paști. Compusă din o patrulă de siguranță a regimentului 9 Vânători, sub comanda unui sergent".

(Oprîș Valeriu, notar, Cheșa, 31 martie 1934)

(cf. "Mărturii", doc. 36)

CHIȘLAZ (20 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună în timpul serbărilor de Paști și a fost primită de populație cu entuziasm și cu drepturile naționale și bisericești. Care a fost comandantul lor, populația n-o știe."

(Notar, s.s. indescifrabil, Chișlaz, 21 februarie 1934)

(cf. "Mărturii", doc. 39)

CHIUHOIU (25 mai 1919) (?)

"O patrulă a Armatei Române a intrat în comună cu data de 25 mai 1919 sub comanda unui locotenent din Oltenia, pentru confiscarea armelor și uniformelor străine".

(Notar comunal s.s. indescifrabil, 23 martie 1919)

(cf. "Mărturii", doc. 40)

CIUTELEC (20 aprilie 1919)

"Armata română, respectiv o patrulă din 20 soldați (a intrat), sub comanda unui locotenent de la Reg. Inf. 85. La intrarea armatei populația a avut o bucurie de nedescris" (Mierea A. Ion, pensionar, fost plutonier de jandarmi, Ciutelec la 27.02.1934)

("Mărturii", doc. 41)

"Armata română a intrat în comună numai în ziua de Paști : însă numai o patrulă de câțiva soldați, și aceștia în trecere numai. Comandantul nu se știe cine a fost. (Ion Dan, învățător, Spurcani, la 24.02.1934)

("Mărturii", doc. 90)

COROIU (21 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună a doua zi de Paști din 1919, cu regimentul zis "Horia, Cloșca și Crișan". Comandantul trupei Lt. N. Drăgoi.

Armata română a fost întâmpinată de toți locuitorii comunei, aducându-le pâine și sare iar femeile le-au dat soldaților hrană rece. În fruntea locuitorilor a fost preotul Aurel T. Doboș, care prin puține cuvinte, dar bine potrivite a salutat armata, în numele poporului, respective ale locuitorilor din comună.

După o scurtă pauză, armata română a luat drumul spre comuna Ucuriș."

(Anatasie Ursuțiu, învățător, Coroiu, la 2.02.1934.)

("Mărturii", doc. 42)

CRÎȘTIOR DE JOS (17 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună în joia mare 1919. Trupele intrate în comună erau din Reg. 9 vânători și Reg. Horia, care erau sub comanda Dlui Colonel Rasoviceanu."

(Ignatie Popa, învățător, Criștior de Jos, la 20.02.1934)

("Mărturii", doc. 43)

CUSUIȘ (18 aprilie 1919)

"(...) În Vinerea patimilor, casele locuitorilor din comună, erau înjugate, pline de haine și mâncare, iar restul cerealelor, îngropate în pământ. Sosi svonul că vin bolșevicii ! ...

Pela Sudrigiu și Cusuiș se vedea armata română, nu o cunoștea nimeni, însă, pînă la intrare în comună. Cînd totul era gata de plecare spre codru, deodată, în capătul comunei se auzi strigătul de < Trăiască România > ! Țăranii alergau cît îi țineau picioarele să vadă și ei peste o mie de ani, românii pe care-i așteptau mereu și de a căror cuvânt dulce auzise. Copiii, cu cîte trei cămăși pe ei, gata de plecare în codru, acum alergau cu cămășile suflecate, să vadă pe acei de care le povesteau părinții lor. Sacii cu prescurile de la biserică și colacii, care îi aștepta de cîteva zile erau purtați pe deasupra capetelor lor, ca să-și ia fiecare cît va voi, iar apoi, cu aceeași cadență, se

plimbau vasele cu apă, ca să răcorească inimile acestora, care ardeau de dor să ne vadă și a căror vis milenar s-a împlinit de ambele părți. Nu au stat nici o oră, căci au plecat la cuibul maghiar Târcaia, care opunea forță. Acum țărani noștri durmeau mai tihnit, căci aveau credință că românii vor birui. Acum nu le mai era frică, de acei unguri, a căror copii alungau și aruncau cu pietre pe români, în trecere prin cuibul lor bolșevizat. Credința dar, care a tins la un ideal imutabil, s-a realizat, având azi o Românie pe care o știe și Biharea cum s-a făurit.

Armata română a intrat în comună în Vinerea Patimilor, 1919, cu Reg. 9 Vânători și Reg. Horia. Comandanții regimentelor sânt necunoscuți.
(Gavril Bogdan, Bacalaureat, grefier, Lazuri de Beiuș, la 20.02.1934)
("Mărturie", doc. 57)

DRĂGĂNEȘTI (18 aprilie 1919)

"Vinerea Mare către amiazi, se apropia armata română. Armata ungară se retrăgea și în retragere a dat foc comunei Drăgănești. Au ars mai multe gospodării care, dacă nu vor fi despăgubite mai simțitor, vor simți în întreaga viață. Au ars (casele lui - S.V.): Vasile Abrudan, Morar Neculai, Abrudan Neculai, Jurju Lazăr, Gavra Gheorghe, Mateaș Rusalin, Mateaș Ioan, Gavra Gavril, Stegar Ștefan și Sala Ioan.
(Gheorghe Gavra, Drăgănești la 21 febr. 1934)
("Mărturie", doc. 45)

EPISCOPIA BIHOR (19 Aprilie 1919 (?))

"Armata română a intrat în comună la 19 aprilie 1919 (?)
Locuitorii, cu mare bucurie au primit Armata Română."
(Notar, S.S. indescifrabil, Episcopia Bihor la 7 febr. 1934)
("Mărturie", doc. 46)

FINIȘ (19 aprilie 1919)

(...) "primii doi dorobanți sosind la casa parohială, pe când preotul iese din biserică, dau de știre vestea îmbucurătoare că la casa parohială îi așteaptă dorobanți români, prevestitorii sosirii armatei române, să nu mai sălăjluiască frica între români, intră soldații români în biserică, înaintea Sfântului altar, fac o scurtă rugăciune și roagă pe părintele Iluțiu ca să facă dispoziții ca să tragă clopotele amuțite atâta vreme la ordinele Comandamentului soldaților maghiari, ca semn că armata maghiară îi bătută și semn de bucurie pentru români, Învierea lui Hristos vine și Învierea noastră națională. Fruntașii maghiari toți vin la casa parohială română, până atunci necercetată de dâșii cerând ajutor preotului să nu fie maltratați de soldații înfuriați de mișeleasca rezistență a țărăienilor. În ziua de 20 aprilie, prima zi de Paști, părintele Iluțiu, la rugămintea fruntașilor unguri, după serviciul divin, merge la Beiuș la Dl. colonel Rasoviceanu, care cere (a) retragerea soldaților din comuna Finiș, lăsând o patrulă de 16 soldați, sub conducerea unor plutonieri pentru paza c.f. iară pentru săteni, se formează Garda Națională Română, care își face paza și ordinea în comună, spre mulțumirea tuturor locuitorilor. Cu înaintarea armatei române, către Tisa, pentru apărarea din îndărătul frontului, se lasă, în comuna Finiș regimentul V Vânători, sub conducerea dlui Gorju. În locul fricii de până acum se așează liniștea, pacea și între locuitorii comunei și mare respect din partea tuturor față de disciplinată și brava armată română.

La "Hora, la care chiamă fanfara militară, pe lângă soldați în timpul lor liber și săteni, ungurii, la început timizi, iau parte, dar mai târziu se împrietenesc, pretinția cu românii devine sinceră, până ce Partidul Maghiar, prin mijloacele sale bine cunoscute,

mai târziu ridică un zid între unguri și români"
(Aurel Iluțiu, preot, Finiș la 28 martie 1934.)
("Mărturie", doc. 47)

GHENETEA

"Armata română n-a intrat în comuna noastră (...) întru întâmpinarea ei, la Marghita, la 6 km. depărtare, au fost de aici în frunte cu comandantul gărzii și primarul, o mulțime de români ghenetani.
(paroh Vasile Anca, Ofițer al Ordinului "Coroana României", vicar Victor Sarca, primar, dat (în) Ghenetea, la 12 febr. 1934)
("Mărturie", doc. 50)

GEPİȘ

"Armata română n-a trecut prin Gepiș. Vestea despre sosirea armatei române la Tinca, a fost primită cu nespuse de mare bucurie și preotul Marțian Andru, împreună cu copiii dascălului și cu locuitorii din comună, au pornit în camion spre Tinca, unde au dat mâna cu armata română și unde au jucat Hora Unirii".
(Marțian Andru, paroh, fost comandant al gardei naționale, Gepiș la 26 ian. 1934)
("Mărturie", doc. 48)

GURBEDIU (22 aprilie 1919)

"Armata română la noi, a intrat în Marțea Paștilor, după masă la trei ore, conducătorul a fost dl. colonel Rasoviceanu, afară, la intrarea în comună, l-a primit preotul Nicolae Costa și un imens popor, și români și unguri, cu steagul național de pricină scos și ridicat de sub scaunele bisericii iar pe biserică au pus steagul alb.

Am fost întrebat de dl. colonel Rasoviceanu că între unguri și români nu sunt ceva necazuri; am retăcut, aceasta zicând că nu sunt divergențe, deși numai cu două zile, au fost trecute de când conducătorul ungar comunist, ceva Szeplaki, împreună cu cumnații lui de aici, familia Szisz, ne-a fost scrisă pe 25 de inși, între ei și eu, notariul, preotul catolic Kapis Jozsef și mulți alții am fost scriși, ca în ziua de Paști să ne omoare, dar Dumnezeu n-a voit, ei însă sămbătă or fugit la Budapesta, dar aceasta n-am spus, ce am zis că aici este înțelegere între români și unguri: în fapt a și fost, dar acei vreo 7 - 8 inși erau cei mai răi răivoitori ai noștri și ai tuturor românilor. Cei ce or mers la Budapesta, Szeplaki, Kovacs, or pieri pe acolo, dar cei ce au rămas, azi duc o viață cu tot mai bine, ca mulți ai noștri, vărându-se în locurile bune, cu mult mai bine ca în fostă țară a lor".

(Nicolae Costa, preot ortodox român, Gurbediu, la 8 Maiu 1934)
("Mărturie", doc. 51)

HIDIȘEL

"N-a intrat (armata română)
Scene emoționante cu prilejul evenimentelor și de bucurie la intrarea armatei."
(Notar, s.s. indescifrabil, Hidișel la 12 febr., 1934)
("Mărturie", doc. 52)

HOMOROG (22 aprilie 1919)

"Armata română nu a intrat prin comuna Homorog"
(Notar, s.s. indescifrabil, Homorog la 13 febr. 1934)
("Mărturie", doc. 53)

În publicația *"Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic"* (1989, p.32) editat de Episcopia Ortodoxă Română Oradea, Valeriu Chișiu publică mărturii ale tatălui său, Pavel Chișiu, (care în 1919 avea 17 ani) din care reiese că armata română a intrat în Homorog la 22 aprilie 1919. Ostașii dezrobitori au fost așteptați în mijlocul satului de localnici, în frunte cu preotul ortodox Nestor Porumb și învățătorul Ambrozie Catona.

HOTĂREL (17 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună în 17 aprilie 1919"

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Lunca, la 19 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 61)

HUSASĂU DE TINCA

"În comună nu a intrat direct armata română, dar a intrat în a treia zi de Pași, în orașul vecin, Tinca, atunci o mulțime însemnată de popor a mers întru întâmpinarea ei.

Întreaga armată română a produs o nespusă bucurie și însuflețire, considerându-se cu toți în Țara Românească."

(Aurel Buziu, *paroh ortodox român*, Husasău de Tinca 31 ian. 1934)

("Mărturie", doc. 54)

Armata română nu a intrat prin comuna noastră, ci am așteptat-o, cu bucurie la Tinca și la Oradea.

(Petre Ardeleanu, *preot*, Oșand, la 24 ian. 1934)

("Mărturie", doc. 69)

INAND (18 aprilie 1919)

"... În Inand, fiind comuna situată pe șoseaua națională, a intrat un batalion sub comanda unui maior al cărui nume ne scapă.

Intrarea a fost primită cu un entuziasm de nedescris."

(Notar *cercual Gheorghe Petca*.

("Mărturie", doc. 33)

(Vezi Cefa și Ateaș)

INEU (20 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comuna Ineu în ziua de Paști, anul 1919, și anume Reg. 20 Infanterie Putna, 5 Infanterie și 2 baterii artilerie de câmp, subunități din Corpul de armată, comandat de dl. General Moșoiu. Numele comandanților subunităților, necunoscut.

Sosirea armatei române în comună, a fost primită cu entuziasm și mare bucurie, țărani români încingându-se în horă cu soldații, văzând cu ochii, deodată cu Învierea divină și Învierea națională mult dorită."

(Notar, s.s. *indescifrabil*)

("Mărturie", doc. 56)

LAZURI DE BEIUȘ (18 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună în Vinerea Patimilor 1919 cu Reg. 9 Vânători și Reg. Horia, comandanții regimentelor sînt necunoscuți"

(Gavril Bogdan, *bacalaureat, grefier*, Lazuri de Beiuș la 20 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 57)

LORĂU (18 aprilie 1919)

"Armata română, în ziua de Vinerea Patimilor, cu niște adevărați mântuitori, trec peste plaiurile comunelor Bratca, Lorău, Bălnaca, etc. spre a dovedi că știu să vină cu o mică recunoștință pentru acei ce acum le era salvatori, femeile și bărbații strângeau și dau tot ce ei putuseră pregăti ca bunuri pentru Sfintele sărbători".

(Notar, s.s. *indescifrabil*).

("Mărturie", doc. 26)

(Vezi Bălnaca și Bratca)

LUNCA (17 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună în ziua de 17 aprilie 1919. Comandantul trupei a fost locot. Furdui. Populația a primit cu mare bucurie armata română".

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Lunca la 19 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 61)

MARGHITA

"Armata română a intrat în comuna Marghita pe la Sfintele sărbători ale Învierii, în anul 1919, data precisă nu s-a putut constata, nici comandantul, deoarece armata nu s-a oprit în comună ci a trecut mai departe"

(Vasile Ruge, *notar*, Marghita la 22.02.1934.)

("Mărturie", doc. 63)

MĂDĂRAS (21 aprilie 1919 ?)

"La 22 aprilie 1919, fiind anunțați despre intrarea trupelor române în Salonta, într-o jumătate de oră, comuna întregă a fost în picioare. Sătenii care se aflau la arat, și-au lăsat plugurile în brazdă, au desprins caii și s-au constituit "banderii" (alai de călăreți) satul întreg a pornit la Salonta, întru întâmpinarea armatei române. La vamă a venit să ne întâmpine colonelul Rasoviceanu, comandantul detașamentului, care executa operațiile militare de-a lungul Crișului Negru. Colonelul Rasoviceanu a fost salutat de noi. Am fost opriți aici pentru a preveni eventuale tulburări și ciocniri între mădărășani și salontani.

În zilele următoare, mergeam zilnic la Salonta, urmărind mișcarea trupelor române. După o odihnă de 24 de ore, regimentele au pornit spre Csaba. Am simțit o neliniște, văzând Salonta golită de armată, rămăseseră numai cițiva soldați. Peste două zile însă, a intrat regimentul "Horia" comandat de colonelul Gheorghe Popa. Am înțeles că ocuparea regiunii este definitivă și că procesul milenar al românilor, câștigat la Alba Iulia a fost încheiat".

(Cf. Teodor Neș, *A doua carte despre oameni din Bihor*, ediție îngrijită de Stelian Vasilescu, cuvânt înainte de Prof. Ioan Fira, Oradea, 1979, pag. 128 - 129)

"La 21.04.1919, sub comanda colonelului Rasoviceanu" Notar s.s. *indescifrabil*, Mădăras la 19 febr. 1934.

("Mărturie", doc. 62)

MIZIEȘ (19 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună în ziua de 19 aprilie 1919, în Sâmbăta Mare, au fost primiți cu mare însuflețire și au fost tratați cu mâncare și băutură"

(Florian Goina, *preot*, Notar, s.s. *indescifrabil*, Mizieș la 15 febr. 1934.)

("Mărturie", doc. 66)

NEGRU (19.04.1919)

"Armata română a intrat în comuna Negru în 19.04.1919"

(Ioan Hisu, primar, Negru la 14.02.1934.)

("Mărturie", doc. 67)

NOJORID (20 aprilie 1919)

"În prima zi de Paști, noaptea, spre a doua zi, au sosit în satul nostru, primele patrulare, cari în acea noapte, au stat chiar la noi acasă, sub comanda unui sublocotenent, din regimentul 24 Infanterie.

În Sfânta noapte a Paștilor, nu a dormit nimeni, ci toată lumea era trează și aștepta, cu înfrigurare evenimentele. O parte se temea că din cauză că am dezarmat bolșevicii în această noapte satul va fi atacat de trupele bolșevice din Oradea și va fi distrus, numai puțini erau optimiști, în cari puteam să am toată încrederea. În ziua de Paști am fost la biserică, însă atât eu cât și camaradul meu Teodor Papp (stegar) nu am putut sta în biserică, decât o jumătate de oră. Am ieșit, și fără a vorbi multe, nerăbdători, ne-am îndreptat spre Oradea, spre a ști cele mai noi evenimente. În cazurile dinspre Nojorid a Oradiei, încă steteau gata de plecare trupe comuniste. Ajungând în fața Primăriei era descălăcată o trupă de Roșiori (cavaleria noastră) la vederea cărora nu am mai putut de bucurie și după un ceas, a început intrarea armatei române în Oradea (Infanterie și Artilerie Div. VI Inf.), sub comanda generalului Moșoiu și generalului Holban. Imediat ce am văzut cu ochii, intrarea trupelor, exaltați de bucurie, am dat fuga pedestri până în Nojorid, unde am scos toba și am vestit satului întreg bucuria și învierea neamului. La acest semnal populația exaltată de bucurie a ieșit la stradă și a început să plângă de bucurie și au început, cei cu arme, să tragă salve de armă în aer, care lucru a durat până ce nu am scos din nou toba, spunându-le să nu mai tragă, deoarece armata română ar cugeta că este vreo luptă cu bolșevicii și va trage în sat cu artileria. A treia zi de Paști m-am prezentat la Comandantul Diviziei VI-a Inf. cu garda, de unde oamenii au fost trimiși acasă, iar eu am fost reținut ca ofițer informator la biroul Div. a VI-a Inf. Tot a treia zi, în absența mea din sat, a trecut prin sat Regimentul Horia, sub comanda dlui general Radeș (după cum știu), care a poposit în sat, în casa noastră părintească, și care a dat ordin ca toate armele și munițiile din sat să fie predate și adunate, ce s-a și întâmplat, strângându-se o căruță întreagă de arme și muniții."

(Cpt. Crețiu Ioan)

("Mărturie", doc. 68)

ORADEA (20 aprilie 1919)

Capitala comitatului Bihor, (care pe atunci cuprindea și unele comune cu populație românească care acuma se găsesc în Ungaria, precum și în județele Arad, Satu Mare și Sălaj) a fost dezrobită în ziua de Paști a anului 1919.

Vom insista asupra evenimentului folosind mai multe surse documentare.

Începem cu un fragment publicat în volumul "Agonia - Oradea, 1919" al istoricului orădean Liviu Borcea, carte apărută în Editura Cogito, la Oradea în anul 1992. Menționez că în Agonia majoritatea surselor provin din presa maghiară a vremii.

"SĂMBĂTĂ 19 aprilie 1919

Ora 0. Împuternicitul politic al Comisariatului poporului pentru război, Oroszlan Pál, îl cheamă la el, la comenduirea garnizoanei pe șeful Poliției orașului, Janossy Gyula. Aici îi aduce la cunoștință că frontul de la Ciucea s-a prăbușit, trupele române sânt nu departe de oraș, și în consecință Oradea va fi părăsită de armata ungară, dar,

între Oradea și Oșorhei, vor ține frontul neaparat, până la sosirea armatei roșii de la Budapesta. Cu ajutorul burghezilor, scutiți de armată, vor săpa tranșee, vor întinde sârmă ghimpată și, astfel, există speranța apărării, până vor sosi ajutoarele. Dar întrucât orice este posibil, au arestat pe toți românii de vază, pe care îi țin acum ca ostateci. În caz de retragere îi vor lua cu ei. În zori, vor fi împușcați în cap toți acei conducători români despre care se știe că au făcut spionaj.

Planul pare pornit din capul unui dement și Janossy protestează energic împotriva lui. Declară că fruntașii români niciodată nu au dat ocazie să merite arestarea și, mai ales, executarea. De aceeași părere este și Dr. Katz Bela, de față. Nu de alta, dar ce sens ar avea un măcel care să incite comandanții armatei române la represalii? Arestarea, eventual luarea lor ca ostateci, pentru a obține apoi de la români, concesiile, da. În nici un caz însă, crime. Dar Oroszlan nu cedează. Mic, îndesat, cu părul roșu, priviri pierdute, tulburi, se plimbă turbat prin cameră. Lui îi este indiferent ce urmează, oricum, în Bihor nu poate rămâne căci în calitate de comisar politic pentru zona Beiuș - Vașcău, poartă alături de Verbóczy, toată răspunderea pentru tot ce s-a săvârșit împotriva populației românești.

Janossy se ridică în picioare și declară că el se va opune cu arma, cu prețul vieții chiar, realizării planului dement. Vehemența polițistului are efect. Se realizează o înțelegere ca fruntașii români arestați deja, să fie predați căpitanului Janossy care să-i păzească cu oamenii săi. El se și duce la căpitanie, ia cu sine o echipă puternică de polițiști și se prezintă la clădirea Episcopiei Ortodoxe Române, păzită de soldați roșii. Dar vicarul Ciorogariu nu mai este aici. Membrii directoratului românesc (comunist) îl arestaseră deja și-l duceau la sediul lor de la Primărie, etajul II. Janossy îl scoate de aici (nu ușor) îi mută pe fruntașii români la sediul prefecturii de poliție unde, în fața camerei unde aceștia se aflau, instalează zece polițiști cu baioneta la armă, având ordin să nu lase pe nimeni să se apropie, oricine ar fi.

Filipescu, Crețulescu și alți membri ai directoratului comunist românesc protestează că s-a amânat execuția lui Roman Ciorogariu și Iustin Ardelean. Ei nu aveau de unde să știe că șeful poliției orădene preluase inițiativa hotărârilor la nivelul orașului.

Ora 2,15. Janossy, își rupe un minut din activități, intră în sala celor arestați, se apropie de Ciorogariu și-i șoptește, zîmbind: - < Ești salvat, dacă e să murim, împreună murim aici! > Ciorogariu nu înțelege nimic din ceea ce se întâmplă.

Ora 3. Din nou Janossy. Deschide ușa arestaților, o lasă larg deschisă și, din camera alăturată, se aude vocea sa care comunică la telefon: < Am preluat comanda asupra orașului, cine se împotrivesc va fi împușcat > Mai târziu Ciorogariu își amintește: < (...) și îndată, se iviră ofițeri cu insignii militare, stele și pajură ungurească. Contrarevoluția albă era declarată >

Ora 5. Se crapă de ziuă. Atmosfera este încărcată pînă la exploaie. Oroszlan Pál mai crede că tot el mai conduce orașul. Coboară scările Primăriei și, în fața acesteia, căpitanul Janossy este chemat deoparte de către căpitanul Halász care-i comunică discret ocuparea prefecturii comitatului, cu ajutorul ofițerilor proveniți din rândul funcționarilor, organizați de el în urmă cu o săptămână, sub forma benignă a unei formații de pompieri voluntari. Îl informează că este în curs de constituire o gardă de ofițeri. Cei ce se prezintă sînt luați în evidență de Veiszlovih Gyula, la "Parc" Janossy îi strânge mâna în grabă lui Halász și pleacă apoi cu Oroszlan care nu bănuiește nimic deoarece fuseseră luate măsurile necesare ca nimeni să nu poată lua contact cu el.

Ora 7. "Roșii" al căror sediu este în cazarma honvezilor, de pe calea Rulikovszky și unde sânt depozitele de armament și muniție, bănuiesc că se întâmplă

ceva și se adună în fața Primăriei cu intenția de a o ocupa. Clădirea este însă deja în mâna "albilor". Polițiștii au instalat mitraliere la ferestre. Este rândul "roșiilor" să nu mai înțeleagă nimic.

Ora 9. De la podul peste Criș, "roșii" sunt luați în flanc de două companii de jandarmi și una de gardă albă. Prinși în clește se retrag spre cazarma lor, într-o dezordine îngrozitoare.

Ora 10. La poarta primăriei șefii comuniștilor Katz Béla, Vegh Dézso și Patocs János sînt lăsați să intre pentru ședința extraordinară a sovietului orașenesc. Ultima, în actuala formulă. Căpitanul Janossy trimite oameni în toate părțile orașului pentru a chema populația să se înscrie în garda civică. Pe strada principală apar din nou ofițeri cu însemnele și decorațiile vechi. Un membru al pazei roșii, pe strada principală, îi pune pistolul în piept unui ofițer, cerându-i să-și dea jos stelele de pe umăr. Este prins însă, dus la primărie și dezarmat.

(...) Ora 11,30. Din sala de ședințe, iese, trăgându-și piciorul, Patocs Janos, însoțit în două părți de doi gardieni roșii înarmați, ca să-l poată apăra în caz de atac. Pe coridor, este întâmpinat de numeroși locuitori ai orașului, membrii ai gărzii civice, cu apostrofări și strigăte. Pe scări, Patocs se întoarce și le aruncă supărat, cîteva răspunsuri scurte. Apoi pleacă liniștit la mașină și, la ora 12 părăsește orașul cu automobilul. Tot acum, președintele sovietului comitantens Dr. Katz Béla, închide ședința, cu hotărârea de a preda puterea în oraș conducerii de mai înainte iar armata roșie să se retragă spre Berettyoujfalu.

Despre desfășurarea ședinței, unul din membrii sfatului muncitoresc declară doar atât că Oroszlan.Pál a informat că armata roșie s-a risipit, deoarece nu a avut o conducere. Au numeroase pierderi, mai ales prizonieri. Secuții au încercat să reziste dar din pricina dezorganizării armatei roșii au fost siliți să dea și înapoi. Halul în care se întorcea armata roșie de pe front, în grupuri dezorganizate, determină sovietul să renunțe și să predea puterea.

(...) Ora 13. (...) Fruntașii români sînt eliberați iar conducătorul spiritual al acestora, părintele vicar Ciorogariu se duce la casa inginerului silvic Comănici, unde era mai multă siguranță și unde se afla și protopopul Tulbure (*Gheorghe Tulbure, redactorul șef al ziarului "Tribuna Bihorului" - S. V.*)

Ora 15,30. În cabinetul comisarului guvernamental este chemat primarul orașului, bătrânul Rimler Karoly, căruia i se aduce la cunoștință hotărârea sovietului și i se mulțumește că s-a străduit cu orice prilej să mențină ordinea în oraș. Sovietul s-a convins că interesul orașului a fost preocuparea de căpetenie a primarului. La cuvintele lui Katz Béla, primarul răspunde scurt: - *"Liniștea a fost și este pentru mine lucrul cel mai necesar orașului acesta. Vă mulțumesc Dumnezeu voastră pentru acele măsuri pe care le-ați luat și care au fost importante pentru interesele orașului și cu care am reușit să păstrăm liniștea acestuia. Eu nu fac politică, mă străduiesc doar ca în acest oraș, pe care-l slujesc de 35 de ani să nu aibă de suferit nici un locuitor, iar armata română care va intra să nu aibe motive de represalii".* Cât de frumos sună acum toate acestea, dar cât de departe sunt de realitate !

S-au semnat actele și primarul, cu documentele în mână, părăsește biroul comisarului guvernamental, însoțit de redactorul ziarului "*Nagyváradi*", înapoiindu-se la biroul său. Între timp a dat dispoziție pentru convocarea vechiului consiliu orașenesc. Pe drum primarul nu rostește niciun cuvânt, este copleșit de greutatea momentului. Referitor la discuțiile purtate cu ocazia predării și preluării menționează doar atât că l-a rugat pe Katz Béla să meargă personal în fața armatei roșii și să încerce s-o oprească și s-o determine să se întoarcă, ca nu cumva să se încerce o rezistență și, astfel, orașul

să fie expus tirului artileriei. De fapt era bine că pleca comisarul guvernamental, care deși nu dăduse dovadă, putea, totuși, oricând, să submineze noua administrație.

DUMINICĂ, 20 aprilie 1919.

Ora 0. Se anunță că la comenduirea brigăzii s-a restabilit legătura telefonică cu Budapesta, care încă după amiază căpitanul Janossy o întrerupsese. Halasz se deplasează aici, dizolvă comenduirea, și desface din nou linia telefonică telegrafică și directă. De acum, dacă se cere comenduirea brigăzii să se refacă legătura cu reședința garnizoanei. La centrala telefonică sunt numiți ofițeri care conlucrează cu telegrafistele, ascultând toate convorbirile și comunicând cele auzite.

(...) Ora 3,30. Ofițerii de la centrală raportează că au interceptat convorbiri din care rezultă că trenuri "roșii" au ajuns la Puspokladany, dintre care 4 sunt deja la Berettyoujfalu. Într-unul din ele, se află Landler Jenő, cu 70 teroriști. Pe celălalt 600, pe al treilea și al patrulea 450, respectiv 560 de soldați roșii, cu ceva artilerie.

Ora 5. Căpitanul Janossy și căpitanul Halász, îl caută pe Dr. Iustin Ardelean. Este greu de găsit căci nu doarme acasă. Intendentul casei, abia după ce este bine scuturat spune unde își petrece noaptea, avocatul român. Cei doi căpitani se duc la locul respectiv. Un om în vârstă le deschide poarta și neagă că Iustin Ardelean își petrece noaptea acolo. În cele din urmă, își dă seama că cei doi nu-i vor răul. Dr. Ardelean se îmbracă în mare grabă și toți trei se duc la poștă pentru a chema la telefon pe comandantul armatei române de la Tileagd. Comandantul doarme. Șefa oficiului poștal se duce în persoană să-l trezească. Trece o jumătate de oră chinuitoare. În sfârșit sosește și declară că la Oșorhei nu au decât trupe puține de avangardă, și că intrarea în Oradea au plănuțit-o abia pe luni după masă, trupele sînt obosite după cele trei zile de lupte. Înțelege că este vorba că dacă azi "roșii" intră în Oradea, vor jefui mîine orașul și vor ucide pe cetățeni fără deosebire de naționalitate, și abia apoi se vor retrage. De aceea promite că va raporta imediat forurilor superioare, cererea de ajutor a oficialităților orădene. Va da răspuns urgent. Nu știm cu cine a vorbit la telefon Dr. Iustin Ardelean. Trebuie să fi fost vreun adjutant al generalului Holban sau al generalului Sachelarie, căci reședința generalului Traian Moșoiu se află la vreo 8 km sud - est de Tileagd (*la Țețchea - S. V.*)

Ora 6. Tot orașul e în picioare și poliția adună toate automobilele, trăsuri, camioane, într-un cuvânt toate vehiculele ca să aducă cu o oră mai înainte armata română, căci roșii puteau sosi în tot momentul. "Fie ce va fi - își amintește mai târziu Roman Ciorogariu - am zis, mă duc la biserică, că-i ziua Învierii, să mă aflu acolo ce mă va afla, vreau să slujesc astăzi. M-am dus acasă de m-am îmbrăcat și oamenii cuprinși de frica morții îmi cereau să aducem armata română căci toți pierim".

Ora 7. Sub comanda locotenenților Gheorghe Morariu și Nicolae Fîru, pornesc spre Tileagd, cinci autocamioane și două automobile. Morariu trebuie să-l caute pe generalul Traian Moșoiu, care se află la Țețchea pentru a-l informa care este situația la Oradea. În fiecare autocamion se află cîte doi ofițeri. Sosește o informație că mici grupuri înarmate se strecoară din Oradea spre Episcopia. Este neîndoios că sînt rămășițele taberei comuniste din Oradea, din care o parte vrea să se unească cu "roșii" care vin dinspre Episcopia. Evident, dacă vor ajunge până acolo ! Situația este gravă. Janossy se străduiește să ia măsuri necesare pentru apărarea orașului. Căpitanul Halasz încearcă să ia contact cu artileriștii intrați de ieri în oraș. Comandantul lor, Dr. Fekete Béla, le promite 4 tunuri. Continuă organizarea ofițerilor și soldaților care se prezintă voluntar. Se constituie două companii de mitraliere, una din ofițeri și alta din polițiști.

Ora 8,20. Se anunță că "roșii" se apropie de Oradea, din direcția loșia, dar,

încă nu au ajuns acolo. Cinci minute mai târziu, căpitanul Fekete raportează că cele 4 tunuri ale sale și Infanteria așteaptă ordine în piața din fața primăriei orașului. Se dispune plasarea a două tunuri pe drumul către Episcopia, iar două în gara loșia, pentru a preîntâmpina cum se cuvine sosirea "roșiilor". Sferturi de oră agitate. Polițiștii lui Janossy țin în șah pe comuniștii din oraș.

Ora 9,30. Maiorul Popescu de la comandamentul din Tileagd al armatei, transmite la garnizoana orădeană că trupele române nu pot intra în oraș, mai repede de ora 16, dacă nu i se garantează că înaintarea nu va fi stânjenită. Maiorul îl cheamă la telefon pe căpitanul Halasz. Acesta, din nou, îi cere comandantului armatei române să pornească la drum și îl asigură că avangarda poate intra nestingherită în oraș. Îi comunică, totodată, că se va duce personal, în întâmpinare cu mașina, pentru a se înțelege cu privire la modalitățile de intrare a armatei în oraș.

Ora 10. Un automobil uriaș, prevăzut cu un drapel alb, iese de la primăria orașului. În întâmpinarea românilor se duce Dr. Coriolan Pop, ca reprezentant al orașului și căpitanul Halasz Șandor, în calitate de comandant militar. Drapelul alb este purtat de locotenentul Morariu, care s-a întors cu o jumătate de oră mai înainte de la Tileagd. Dr. Coriolan Pop, este însoțit de Dr. Sever Andru și de Dr. Sever Erdeli iar Halasz de căpitanul Csanady și Czeiszler.

Ora 11 - 11,30. Emoții în oraș. A apărut prima patrulă românească de roșiori, venind dinspre Calea Clujului. Ea străbate în ovațiile spontane ale trecătorilor tot mai numeroși, Piața Sf. Ladislau, Piața Teatrului și strada principală până la gară. Locotenentul Teodorescu, comandantul patrulei, zâmbeste ușor stânjenit făcându-și loc cu oamenii săi călare, tot mai greu, din pricina mulțimii ce îi urmează. Ofițerul și soldații au echipamentul asemănător cu cel al francezilor, pe care orădenii i-au mai văzut în trecere prin oraș. Băieții, sânt aleși pe sprânceană, au flori de liliac. Cineva strigă: "Vive la France!" Teodorescu zâmbeste. Își dă seama că au fost luați drept francezi și se grăbește să răspundă: "Vive la Roumanie!". Asta, pentru a limpezi de la început lucrurile. Dar nu mai contează. Francezi, români, bine că sânt aici, bine că s-a terminat visul rău! Grosul armatei române, se află la 7 km de oraș, așteptând îndeplinirea ultimelor formalități oficiale ale primirii.

Dr. Iustin Ardelean, Grigore Egri și Juricskai Barna pleacă cu un automobil în direcția Săcădat, în întâmpinarea trupelor române. La ieșirea din Oșorhei, se întâlnesc cu un automobil în care se află generalii Traian Moșoiu, Holban și Sachelarie. În spatele lor, într-o a doua mașină sânt Nicolae Șerban și Teodor Mihaly. Dr. Iustin Ardelean oprește automobilul în care se află și, prezentându-se generalului Moșoiu, îi aduce la cunoștință că fruntașii orașului îi așteaptă la uzina de apă; că în Oradea este liniște și ordinea este deplină (...)

Ora 13. La uzina de apă, generalul Moșoiu și suita sa, sânt primiți de Rimler Karoly, primarul orașului, Lukacs Odon, notar principal și vice primar și de Dr. Thuri Laszlo. Eliberatorilor li se oferă pâine și sare. Emoționat, Rimler Karoly, rostește o scurtă cuvântare de bun venit. La un moment dat, se emoționează și nu mai poate continua. Un subofițer de poliție vrea să facă oficiul de traducător în franțuzește, dar generalul Moșoiu, îi face semn că nu este nevoie, apoi precizează că deși nu vorbește ungurește a înțeles cuvintele de salut. Între altele, asigură notabilitățile orașului, că ordinea este principalul obiectiv al armatei române, în acest moment și cere sprijin populației și conducerii pentru asigurarea liniștii de care are atâta nevoie populația. Oficiul de traducător îl face Dr. Teodor Mihaly.

După o scurtă ședere sub pomii umbroși ai minunatului parc de la uzina de apă, oficialitățile militare române, își continuă drumul, urmate de grosul trupelor.

Ora 14. Generalul Traian Moșoiu și suita sa intră în primăria Oradei, unde are loc preluarea oficială a conducerii orașului. Discursuri, primiri de delegații. Corul *Hilaria* intonează cântece interzise până atunci.

Se încheie o eră în viața urbei, începe alta. E prima zi a Sfințelor Paști, după o mult prea lungă săptămână a patimilor."

În volumul Stelian Vasilescu, *Publiciști precursori ai Marii Uniri* (publicat la Editura Facla Timișoara, 1988) un capitol este dedicat lui Gheorghe Tulbure "Ziaristul de la frontiera de Vest a țării" (pag. 275 - 284).

Gheorghe Tulbure redactorul șef al ziarului "Tribuna Bihorului" a avut fericirea să fie primul gazetar român care a lăsat pentru posteritate momentele dezrobirii orașului Oradea.

Citez acum, la 6 ani după ce am scris articolul închinat lui Gheorghe Tulbure, câteva fragmente:

" < Luați lumină ! > cerea el - în numele redacției - în articolul scris în 24 decembrie 1918, pentru primul număr al "Tribunei bihorene". < Luați lumină ! > - este cel dintâi cuvânt al nostru, către poporul pentru care scriem această gazetă >

Când în vechiul Apulum au sosit peste o sută de mii de români, Tulbure scrie: < Ca la un cântec de vrajă s-au strâns ardelenii, bănățenii și ungurenii între zidurile cetății > Privea spre Alba Iulia și exclama: < Un singur gând avem și o dorință mare: să ne unim cu frații noștri de dincolo > Simplu, dar fără nici un fel de rabat într-o credință mare.

< Luați lumină ! > - se cerea. Lumină au fost articolele lui Gh. Tulbure. Câteva din cele scrise în preajma Unirii și imediat după ea, le-am găsit strânse între copertile volumului < Cuvinte din Bihor > și le-am citit pe nerăsuflăte, emoționat: era întâlnirea cu un mare ziarist, cu un mare patriot și om de aleasă cultură! Pentru unele adevăruri spuse în articolul < În așteptarea dezrobirii > (În "Tribuna Bihorului" 1919, 14 februarie), ziarul a fost suspendat de autoritățile maghiare, ajunse la disperare din cauza evenimentelor inevitabile. Sediul Consiliului Național Român Oradea este devastat, președintele (Aurel Lazăr) este făcut prizonier, iar membrii Consiliului sânt "internați pe loc" Cinci români, printre care și Gheorghe Tulbure sânt ceruți drept garanție pentru ceilalți din conducerea C.N.R. Aceștia erau nevoiți să se prezinte zilnic la poliție. În ziua de 17 aprilie 1919, Ciorogariu este dus la primăria orașului în scopul de a fi omorât. Îl salvează căpitanul de poliție Janossy, care-l protejează în localul poliției până la sosirea trupelor române.

Tulbure a fost cel ce a scris, în primul număr al ziarului reînviat, < Tribuna > despre intrarea ostașilor conduși de generalul Traian Moșoiu în Oradea, atât de încercată sub stăpânirea străină. A fost acel 20 aprilie 1919, ziua de Paști, pentru românii ortodoksi, și nu numai pentru ei *într-adevăr o zi a Învierii!* < Oare ce simțea el, Gheorghe Tulbure, când pune pe hârtie - document pentru posteritate - cuvintele rostite de comandantul trupelor române eliberatoare, după ce fusese întâmpinat cu urale și cu cântecele celor din corul renumit al *Hilariei*, adunați ca la cea mai mare sărbătoare trăită de ei? < De azi încolo, sînteți cetățeni ai României Mari (...) sînteți alipiți la trupul Țării Românești, pe vecii vecilor. ! > (În articolul *Intrarea oștirii*, în *Tribuna Bihorului*, 1919, nr. 11 din 27 aprilie). Și - de asemeni - ce simțea când făcea cunoscute, prin scris, vorbele unui bătrân român orădean, care cu ochii înrouați, d e abia putea să pronunțe aceste cuvinte care ne emoționează și astăzi: < De o mie de ani i-am așteptat ! De nu veneau acum eu m-aș fi prăpădit de dorul lor ! >

Mulți nu vroiau să creadă că ostașii și ofițerii pe care-i văd pe străzile Orăzii, sânt români. Scrie Tulbure în același articol, "Intrarea Oștirii": < Când văd ofițerii români,

frumoși și frumos îmbrăcați care nu puteau admite ocuparea (de fapt nu era vorba de "ocupare" ci de dezrobire - S.V.) orașului de către români zic : < Ezek franziak ! > (Ăștia sânt francezi - S.V.)

Articolul se încheie cu prezentarea orașului în prima noapte după sosirea eliberatorilor. Pașii patrulelor - de acum românești - i se pare autorului, că-l vor urmări "toată viața ca un drag ecou îndepărtat, cu o muzică suavă dintr-un cântec de biruință".

(...) Dezrobitorii intrară în Oradea în acea zi istorică de duminică 20 aprilie 1919. La orele 11 apar primii ostași români, în frunte cu generalii Moșoiu, Holban și Sachelarie. Grosul trupei, apare după amiază. Cităm în continuare, dintr-un articol lăsat de Tulbure : < Prima patrulă care apare - a locotenentului Teodorescu - aduce cu el zâmbete și flori de liliac, semn că a sosit primăvara. Vin apoi cavaleriștii, infanteriștii, artileriștii. De la un moment dat, locuitorii unguri ai orașului, mulți dintre ei mulțumiți că au scăpat de teroarea purtată în ultimile zile de dezertori și de soldați dezorientați, încep să strige, la început sfios, apoi tot mai puternic : < Eljen a roman hadsereg > (adică Trăiască armata română). Primarul orașului, Rîmler, cere generalului Moșoiu să ia sub ocrotirea sa orașul, atât de încercat în ultima vreme >

La ieșirea generalilor români din primărie, corul "Hilaria" intonează *Imnul național românesc și "Deșteaptă-te române"*.

Emoționat și fericit, "unchiașul", Roman Ciorogariu, ține cuvântul de bun venit adresat dezrobitorilor. Pe urmă, viteazul general Traian Moșoiu (care seara va părăsi orașul primind alte sarcini de luptă), a spus cuvintele pe care le-am citat mai sus. Se cântă "Pe-al nostru steag". Iată și un alt fragment din același articol a lui Tulbure : "Cuvântarea șefului oastei eliberatoare ne-a deșteptat fiorii celor mai adânci simțăminte. Nervii noștri măcinați de suferințele și groaza zilelor trecute, păreau că nu mai puteau să suporte marile emoții. I-a podidit plânsul pe mulți din cei care eram de față la acest act epocal. De aici generalul Moșoiu urmat de suita sa, a trecut la palatul episcopului Dimitrie Radu. Iar la 3 1/2 a descins la restaurantul "Sas", unde a luat masa. Între aceia, mulțimea publicului, mii de oameni așteptau sosirea oastei. (...) La ora 4 apar coifurile de oțel ale vitejilor de la Mărășești. Se apropie (...). Inima ne bate tot mai repede (...) Mă năpădesc lacrimile (...) În sfârșit sânt aici, ei, frații mântuitori (...) De o mie de ani vă așteptăm, câți au murit cu dorul după voi (...) După un marș necurmat de două - trei zile, vitejii calcă cu tărie, zîmbesc la urările noastre și intră, măreț, în piață cântând "La arme !". Trec podul și o iau pe strada principală (...) înainte spre "Piscopia", să ațină calea bolșevicilor roșii. Unul din mulțime întrebă:

"Până unde mergeți ?"

"Până la Tisa nu ne oprim !" răspunde un ostaș voinic.

Trecerea pedestrașilor, a automobilelor pline cu ostași, ține întruna până seara la 7 ore. Noaptea sosește artileria.

O trupă în frunte cu muzica trece în cazarma din str. Rulykovsky.

E seară. Patrulele românești trec cu pași apăsați pe străzile Orăziei. Feciorii cu coifuri albastre, par legionarii lui Traian. Sânt strănepoții lor. Au recucerit moșia străbună și acuma aduc pace și rânduială la orașe și sate. (...)

Seara la 8 ore, ofițerii și fruntașii români au luat o cină comună la restaurantul "Sas", fiind de față și primarul orașului.

Generalul Moșoiu încă în aceeași zi a plecat mai departe cu automobilul. Comandant al trupelor din Oradea a rămas generalul Holban. *

Un alt mare gazetar - poate printre cei mai mari pe care i-a dat Transilvania

- marele patriot Roman Ciorogariu - cel ce avea să devină primul episcop ortodox român de Oradea, din România - a lăsat mărturie în cartea lui de o valoare inestimabilă "Zile trăite" (Oradea, 1926) despre dezrobirea orașului Oradea.

Iată câteva fragmente :

CLIFE DE ÎNFRIGURATĂ AȘTEPTARE

* Patrulele române erau deja în Fughiu, cam 10 km de Oradea, generalul Moșoiu la 40 km în Tileagd, cu grosul armatei obosită de lupta celor 3 zile prin prăpăstiile defileului. Cetățenii implorau intervenția noastră pentru intrarea armatei înainte de a se face noapte peste noi. Toți erau cuprinși de frica acestei nopți fatale, care amenința orașul cu moartea. Consiliul orășenesc reintegrat hotărăște să trimită o delegație la Tileagd, ca să solicite intrarea armatei, înainte de a se înnopta pe noi. Ne-a rugat să mergem și noi cu delegația lor. Ne-am hotărât să mergem, eu Coriolan Pop și avocatul Erdeli. Eu am venit acasă să mă îmbrac, căci eram cu hainele civile defectuoase, în cari am fost ridicat de roșii. Pe când m-am înapoiat, aflu la primărie mare panică. Coriolan Pop și Erdeli coborau abătuți treptele primăriei. Janoși îngândurat îmi spune că roșii s-au concentrat din nou la loșia, iar de la Szolnok au plecat 10 batalioane de roșii spre Oradea. Dâșii au luat măsuri pentru împiedicarea trenurilor militare de la Szolnok, dar dacă totuși roșii au preveni armata română, atunci va fi măcel mare.

El nu mai poate lua răspunderea pentru nime, să-mi caut unde pot un ascunziș peste noapte.

Era acolo, inginerul silvic Comănici, carele mă invită la dânsul; pe casa dânsului e tabla serviciului silvic unghuresc, nu se vor nădăi că sunt acolo. Era pe înserate și ploua. Deghizat, sub umbrelă, m-am strecurat după Comănici, și am intrat la el într-un moment când nu era nimeni pe stradă să mă vadă. Acolo aflai și pe Tulbure, care durmea de câteva zile la Comănici. Nedurmit și nemâncat de vineri, am luat un ceai și m-am trântit în pat ca un butuc, după ce îmi află Comănici un ascunziș pentru cazul dacă aș fi și aici urmărit.

Trenurile militare de la Szolnok au fost oprite peste noapte, prin ridicarea șinelor de pe linie. Trupele albe din oraș, țineau pe loc trupele roșii de la loșia, așa că trecurăm și peste noaptea aceasta.

NOAPTEA ÎNVIERII

"M-am pomenit la ora 4 și am zis un Hristos a Înviat. La ora 6 am trimis pe Comănici în oraș să sondeze terenul, dacă pot ieși afară. Mi-a venit cu vestea că tot orașul e în picioare și poliția adună toate automobilele, trăsuri, camioane cu un cuvânt toate vehiculele ca să aducă cu o oră mai nainte armata română, căci roșii puteau sosi în tot momentul. Fie ce va fi, am zis, mă duc la biserică, că e ziua Învierii, să mă aflu acolo, ce mă va afla, vreau să slujesc astăzi.

M-am dus acasă, de m-am îmbrăcat și oamenii cuprinși de frica morții, îmi cereau să aducem armata română, căci toți pierim. Coriolan Pop, Sever Andru, Sever Erdeli, Gheorghe Morar, Nicolae Firu și căpitanul Halasz au plecat cu automobilul la Tileagd să refereze generalului Moșoiu asupra primejdiei în care ne aflăm.

Generalul Moșoiu cu generalul Holban și Sachelarie, aflând de situația de Oradea, iau hotărârea de a nu mai aștepta ziua de mâine, când vroiau să intre în Oradea. "Vă voi arăta că soldații mei au aripi", zise generalul Moșoiu și dădu ordin de plecare trupelor sale obosite, pe cari vehicule, trimise în calea lor din Oradea și din satele până la Tileagd, le iau și le duc la Oradea."

INTRAREA TRIUMFALĂ A TRUPELOR ROMÂNE ÎN ORADEA (20.IV.1919)

"Pe când am ieșit eu de la biserică la ora 11 și jumătate, se ivește prima patrulă de roșiori, în frunte cu locotenentul Teodorescu, împodobit cu liliaci, floarea primăverii. Publicul imens adunat pe piață, credea că sunt francezii, fiindcă pe români îi socotea ca niște sălbateci și erupe în frenetice "Vive la France!", soldații le răspund: "Vive la Roumanie!". După ei vehicule cu soldații împodobiți și aceștia cu liliaci aruncați asupra lor și cântând "La arme". M-au podidit lacrimile la gândul unde mă întâlnesc eu cu sufletul lui Iosif. Până seara la 7, trec pe rând: "cavalerie, infanterie și artilerie, de se cutremură pământul sub ei. Publicul extasiat nu înceată din "Eljen a roman hadsereg", "Trăiască armata română".

Primul orașului Rimler, însoțit de câțiva consilieri principali și de Coriolan Pop și de Iustin Ardelean ies întru întâmpinarea generalului Moșoiu, la uzinele de apeduct, unde primarul cere ocrotirea orașului. Generalul Moșoiu, Holban și Sachelarie însoțit de N. Mihali (?) și N. Șerban de Voila, intră triumfător în sala primăriei și dă ordinele necesare primarului.

De mine s-a uitat lumea, în marea însuflețire. Numai Dr. G. Popa, văzând lipsa mea de la primărie aleargă să mă ia, că generalii sunt sus la primărie. Când am sosit la primărie, tocmai coborau generalii cu Mihali și Șerban, jos în piață. Teodor Popa cu corul "Hilaria" înconjurat de popor. Era icoana prorocului Isaia care zice: < ca atunci când va mântui Domnul pe poporul său, va sări șchiopul ca cerbul, și limpede va fi limba gângavilor, că s-a vărsat în pustiu apă și râu în pământul însetat ... acolo va fi veselia paserilor și locuința sirenelor >

Cuprins de fiorul momentului istoric adresă generalului Moșoiu următoarea cuvântare:

<Domnule General!

Providența divină a revărsat asupra noastră mila cea cerească, să serbăm ziua Sfintei Învieri, ca sfânta zi de Înviere a neamului românesc.

Astăzi se înfăptuiește și pe acest pământ, idealul Unirei. Nici o parte a românsimului nu a fost espusă atât de mult pieirei, ca țara Bihorului. Astăzi își primește răsplata pentru eroismul cu care și-a păstrat limba și legea străbună la aceste margini.

Unde este limba cea omenească, care să poată cuprinde evlavia sufletelor dezrobite, către Providența Divină și sentimentul grațitudinii către vasele alese ale acestei Providențe Divine, eliberatorii noștri? Întreg clocotul de sentimente îl cuprindem în rugăciunea de mulțumită Către Atotputernicul Dumnezeu și mărirea gloriosului Rege Ferdinand și al vitejei sale armate.

Când ne-a adus aici gloriosul Împărat Traian, ne-a adus ca o armată a civilizațiunii. Acest spirit civilizatoric, ne-a susținut aici intacti aproape 2000 de ani. Armata română încă vine în numele civilizațiunii, să împlinească postulatele dreptului popoarelor, promulgat de marele aeropag constituit la Versailles.

Ne rugăm să fie cuprinsă în misiunea aceasta civilizatorică și ocrotirea elementelor de ordine a concetățenilor noștri maghiari, care împreună cu noi au suferit oronile anarhiei bolșevice, ce le-am îndurat sub teroarea de sub care ne eliberați.

Din tot sufletul nostru urăm: <Trăiască Regele Ferdinand Augusta Casă domnitoare, trăiască armată română și marii ei căpitani, Trăiască și înflorească România Mare în veci. Amin.>

Generalul Moșoiu a răspuns următoarele:

< Preasfințite Părinte, Domnilor!

La 6 noiembrie anul trecut, când am pășit în fruntea armatei pe pământul Ardealului, am simțit o adâncă emoție. Aceași emoție adâncă mă cuprinde astăzi, când intru pentru întâia oară în orașul D-voastre, ca să vă slobozesc din suferințe. Gândul

nostru este demult îndreptat spre D-voastre. Știam în ce situație critică ați rămas. Și fără să mai ezităm, am alergat să vă salvăm.

Cu ziua de astăzi, Regele Ferdinand al României, a pus stăpânire asupra acestui oraș și a județului Bihor.

De azi încolo, D-voastre sunteți cetățeni ai României - Mari. Aceasta nu este numai o vorbă spusă într-un moment de elan, ci este o realitate vie. Sunteți anexați și alipiți de trupul Țării Românești pe vecii vecilor.

Vă mulțumesc pentru buna primire și vă rog să strigați împreună cu mine: <Trăiască M. Sa Regele Ferdinand! Trăiască România Mare!>

Puternice aclamații au acoperit ultimele vorbe ale generalului iar corul Hilariei, a intonat imnul "Trăiască Regele", "Deșteaptă-te române" și "Pe-al nostru steag".

(În continuare Roman Ciorogariu dă citatul din "Tribuna Bihorului" pe care l-am reprodus în capitolul antecedent)

OȘAND

"Armata română nu a intrat prin comuna noastră, ci am așteptat-o, cu bucurie la Tinca și Oradea"

(Petre Ardelean, preot Oșand, la 24 ianuarie 1934)

("Mărturie", doc. 69)

OȘORHEI (20 aprilie 1919)

"Anul 1919 întâia zi de Paști, dimineața, ora 9, a sosit avangarda armatei române și a ascultat slujba în biserica ortodoxă română din această comună, celebrată în aer liber, în fața Sfintei Biserici"

(Notar cercual, s.s. indescifrabil, Oșorhei, la 22 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 70)

PETID (22 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comuna Petid în anul 1919, marțea după Sf. Paști și anume regimentul 86 Infanterie Horia în frunte cu comandantul Regimentului Dl. colonel Popa Grama. (probabil este vorba de Gheorghe Popa - S.V.)

Intrarea armatei române în comună a fost așteptată la marginea comunei de toți locuitorii, în frunte cu primarii, în ținută sărbătorească și faptul că și în această comună locuitorii au contribuit în mod gratuit în cantități mari cu cereale și vite pentru armată".

(Opriș Valeriu, notar Cheșa, la 31 martie 1934.)

("Mărturie", doc. 36)

PETREU (19 aprilie 1919)

"Date exacte nu se știe"

("Mărturie", doc. 71)

"În Sâmbăta Mare, 19 aprilie 1919, sub conducerea unui maior la cam 100 - 150 soldați, despre maiorul al cărui nume nu se cunoaște, știm atât că a căzut la Virtuș, în lupta cu bandele roșii. Au stat o zi"

(Ales C. Terdic, preot administrator)

("Mărturie", doc. 72)

RIENI (18 aprilie 1919)

"1919, aprilie, 18; cavaleria, infanteria și artileria română, sosite de la Vașcău

Au trecut glorios prin Beiuș."

(Notar cercual, s.s. *indescifrabil*, Rieni, la 20 martie 1934)

("Mărturie", doc. 73)

ROIT (? aprilie 1919)

"Armata română a intrat în luna aprilie, 1919, printr-o trupă de ofițeri, în frunte cu domnul general Traian Moșoiu."

(Notar *Gheorghe Costa*, Roit, la 1 martie 1934)

("Mărturie", doc. 74)

RONTĂU (20 aprilie 1919)

"1919, în ziua de Paști, a ajuns în comună ceva patrulă"

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Sînmartin, la 19 martie 1934)

("Mărturie", doc. 83)

SALONTA (22 aprilie 1919)

"În ziua de 22 aprilie 1919, a intrat armata noastră (o parte a Reg. IX Vânători și Reg. Horia, actualmente (în 1934) Reg. 86 Inf., în comuna Tulca și înspre seară în orașul Salonta, înaintând din direcția Beiuș - Tinca."

(Căpitan *Bredău Ioan* de la Comenduirea Pieței Oradea)

("Mărturie", doc. 78)

(Vezi și *Mădăras*)

SANTĂUL MARE (21 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în 21 aprilie 1919, cu o unitate comandată de un locotenent.

Armata română a fost întâmpinată de repositul preot greco-catolic Iosif Clintoc, însoțit de locuitorii E. Mihuț, Emeric Magyari Alexandru și C. Mihuț Alexandru, cu toții din Santăul Mare."

(Notar, s.s. *indescifrabil*.)

("Mărturie", doc. 79)

SÂNICOLAU (22 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comuna noastră a treia zi de Paști, 1919 prin doi cercetași, însă numele lor nu se cunoaște"

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Sînicolau, febr. 1934.)

("Mărturie", doc. 84)

SÂNTANDREI (19 aprilie 1919)

" 19 aprilie 1919, între ora 20 - 21, Batalionul V Vânători de Munte, sub comanda unui domn maior, al cărui nume ne scapă și-a făcut intrarea în comună, primit fiind de notarul comunei Calmar Zoltan, în frunte cu celelalte autorități comunale.

20 aprilie 1919, fiind prima zi de Paște și luând locuitorii comunei cunoștință de intrarea armatei în comună, după care tineri, bătrâni, fete și femei s-au adunat la marginea comunei, în partea de vest, unde două baterii de artilerie s-au așezat pe poziție, luând repaus, populația le-a distribuit soldaților și, în general, întregii trupe obosite, ouă roșii și cozonaci.

(Notar, s.s. *indescifrabil* Sîntandrei la 8 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 86)

SÂNTELEC (20 aprilie 1919)

"1919 în ziua de Paști, a ajuns în comună ceva patrulă"

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Sînmartin la 19 martie 1934)

("Mărturie", doc. 87)

SÂRBEȘTI

"Armata română n-a trecut prin comună"

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Lunca, la 19 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 61)

SEBIȘ (18 aprilie 1919)

"În Vinerea Mare, anul 1919, ora 10, apare în comună, armata română. regimentul lui Horia. Acum, între cei șase soldați unguri, care erau de o parte a Crișului și armata română care era în comună se produce un schimb de focuri cu armele. Sfârșitul a fost că mai mulți săteni, înarmați cu furci de fier, sape, săcuri, care știau trecătoarea prin apă, urmați de soldații români, au sărit prin apă și au fugărit pe cei șase soldați unguri, care deși aruncau în urmă grenade, cu toate acestea, au fost prinși și omorâți pe loc și îngropați tot în acel loc. Numai unul a scăpat."

(*Lucuța Avram*, primar, Sebiș la 21 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 34)

SEGHÎȘTE

"Armata română nu a trecut prin comuna Seghiște"

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Lunca, 19 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 61)

SELEUȘ (Plasa Salonta, azi în județul Arad)

"Consiliul comunal comunist a condamnat la moarte pe mai mulți locuitori mai de frunte, ceea ce însă, nu s-a putut executa, intrând armata română în comună, în sărbătorile de Paști, din 1919"

(Notar, *A. Roxin*, *Seleuș*, la 20 febr. 1934)

SOHODOL DE VAȘCĂU

"Fiind Sohodolul o comună lăturalnică n-a avut fericirea să găzduiască nici o trupă măcar din armata română"

(*Aurel Victor Florea*, administrator parohial, Izbuca, la 15 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 82)

SUDRIGIU (18 aprilie 1919)

"Românii au intrat în Sudrigiu în Vinerea Mare, pe la ora 9 - 10 dimineața, cei dintâi care au intrat a fost Regimentul II *Horia* și IX Vânători care avea de comandant pe colonelul Popescu, iar Bat. din (Reg.) *Horia* era condus de maiorul Stoica. (...)

Colonelul Popescu era informat că bolșevicii au aranjat o linie de rezistență prin Mizieș - Târcaia (...). Am omis bucuria românilor când au văzut armata română. Le-a ieșit înainte în com. Rieni, vreo zece locuitori, dar numai le-a mulțumit. Scene emoționante n-au fost, fiindcă acești oameni nu cunoșteau rolul cel mai mare și viitorul nostru"

(*Mărăscu Toma*, învățător.)

("Mărturie", doc. 91)

SUPLACU DE BARCĂU (18 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună în ziua de 18 aprilie 1919 și a fost primită cu solemnitate de dl. Sabău Nicolae, preot român unit, însoțit de notar, primar și consilieri ai comunei, precum și mai mulți oameni din comună. Cine a fost comandantul trupei, nu se știe, dar a fost binevoitor față de populația comunei"

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Suplacu de Barcău, 25 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 93)

ȘTEIU (17 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în ziua de 17 aprilie 1919"

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Lunca, la 19 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 61)

ȘUNCUIUȘ (20 aprilie 1919)

"În ziua de Paști a anului 1919. Populația le-a ieșit înainte, împreună cu preotul, în odăjdii și prapuri. Toată lumea plîngea de bucurie. Nu se știe cari trupe au intrat în comună, nici numele comandantului nu se știe"

(Notar, *Brândaș*, Vadul lui Carol al II-lea, Vadu Crișului, 22 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 95)

ȘUȘTIU (17 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună prin 17 februarie 1919" (?)

TALPOȘ (20 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comuna Talpoș, la 20 aprilie 1919, în prima zi de Sf. Paști. A intrat regimentul de infanterie Horia sub comanda colonelului Popa Grama"

(notar, s.s. *indescifrabil*)

("Mărturie", doc. 96)

TĂMAȘDA (21 aprilie 1919)

În ziua de 21 aprilie 1919, după amiază, Reg. X Vânători, și o baterie de artilerie de câmp, și o "companie de mitraliere, sub comanda dlui colonel Dimitriu"

(Notar, *Gențiu*, Tămașda la 18 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 97)

TĂRCAIA (19 aprilie 1919)

"În Vinerea Paștilor se auzea bubuitul la Târcaia, unde armata română a bătut pe roșii"

(*Nicolae Costa*, preot ortodox român, Gurbediu, la 8 Mai 1934)

("Mărturie", doc. 51)

(...) iar în comuna Târcaia au intrat sâmbătă pe la orele 7.

Sâmbătă a fost ucis un căpitan român, tot din partea bolșevicilor din comuna Târcaia.

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Târcaia, la 24 febr. 1934)

("Mărturie", doc. 99)

TĂRIAN (20 aprilie 1919)

"În anul 1919 în ziua de Paști, trupele de infanterie. În comună a stat mai mult

timp o patrulă sub conducerea elevului Șiclovan."

(Notar, s.s. *indescifrabil*, Tărian, la 15 martie 1934)

("Mărturie", doc. 100)

TILEAGD (19 aprilie 1919)

"Mă bucur că pot publica acum, aici, relatarea lui Ioan Mierluțiu, acest om minunat, mare patriot care până în anii trecuți când a plecat la București ca să aibe grijă de nepoți (mai trăiește oare?) mă oprea de câte ori mă întâlnea pe stradă, și-mi povestea despre trecutul cultural și istoric al bihorenilor. De câteva ori, am publicat, cred că în "Familia", din amintirile domniei sale (S.V.).

Dar iată relatarea lui Ioan Mierluț :

"Sâmbătă 19 aprilie 1919. Deși de dimineață am fost treziți din somn de ropote de mitraliere care se auzeau din direcția Aleșdului toți oamenii au ieșit afară să se uite la nesfârșitul șir de căruțe țărănești ce duceau spre Oradea alimente și unelte de război păzite de soldați înarmați din garda roșie, cari, la întrebările oamenilor au răspuns aproape cu toții la fel că "artileria franceză a spart frontul" iar dâșii din această cauză, sunt siliți să se retragă.

La orele 10, un aeroplan, cu un steag alb, a trecut deasupra comunei înspre Aleșd. La orele 11, a sosit un detașament de cavaleriști compus din vreo 100 de călăreți, sub comanda unui căpitan cu numele Bezereș. Acest ofițer a liniștit întrucâtva populația, care era cuprinsă de o frică nespusă. După o jumătate de oră repaus, la plecarea detașamentului, căpitanul a spus că, după informațiile ce le are, armata română, cel mai târziu la orele 6 d.m. trebuie să ajungă la Tileagd.

La orele 5 d.m. cu automobilul fabricii de petrol au plecat spre Aleșd directorul fabricii Rehberger Zoltan, românul Baciș Mihai, Kraus Iosif, acesta din urmă șezând lângă șofer, ținând un drapel alb, precum și ajutorul de primar Gonczi Iosif, ajunși în comuna Uileacul de Criș, au luat în mașină și pe românul Mierluțiu Gheorghe continuând drumul în direcția Aleșd, cu intenția să se întâlnească cu detașamentele înaintate ale armatei române și să asigure pe comandanți, că, în aceste două comune nu va avea nicio împotrivire.

Între orele 5 - 6 d.m. locuitorii comunei Tileagd și Uileacul de Criș au ieșit într-un mare număr la hotarul de N. E al comunei Tileagd, între cele două poduri ale Crișului Repede și cotitura drumului de țară, din capătul de vest al comunei Uileacul de Criș și se aștepta sosirea armatei române. (...)

În frunte cu moșierul Iosif Telegdy - fost căpitan activ în regimentul 7 Husari din Oradea - și preoții Basser Hugo - romano-catolic - și Baka Bela - reformat - îmbrăcați, primul în reverendă, iar al doilea în pălia lungă a popilor reformați. Reprezentantul bisericii ortodoxe române n-a putut fi prezent tocmai la acest act sublim visat de dâșul și de cei care aveau aceeași credință ca și el.

Trecuse ora 6, când la cotitura drumului de țară Cluj - Oradea, a apărut un călăreț mândru, urmat, la câțiva pași de 22 călăreți voinici ca brazii. Era o patrulă de cavalerie sub comanda unui maior și doi subofițeri subalterni și 20 oameni trupă îmbrăcați în haine verzi, o culoare ce nu era văzută pîn-atuncea pe meleagurile noastre. Într-adevăr, această patrulă a făcut o impresie bună, chiar și înaintea ungușilor, care nu mai conteneau a crede că nu vin românii, ci englezii și francezii, care au spart frontul la Ciucea.

Un murmur a trecut printre cei ce așteptau. "Francezii - se îmbărbătau cei mari, unii pe alții, iar noi, copiii, tremuram tăcuți cu ochii ațintiți spre cei... așteptați. Între timp, patrula a ajuns în fața mulțimii. S-a făcut tăcere. Moșierul, între cei doi preoți a ieșit

Înainte comandantului secundat de un om cu steag alb. Comandantul, văzând intenția lor, a dat un ordin scurt, care n-a fost înțeles de public, și s-au oprit. Moșierul adresă comandatului, câteva cuvinte de "bun venit", în limba franceză. După răspunsul comandantului s-a început apoi, o conversație între ei, în limba germană. Publicul, îmbărbăta demersul lin al conversației, s-a strâns în jurul lor. Calul maiorului, însă dăduse semne de neastâmpărare. Ca să-l liniștească i-a netezit coama, grăindu-i, totodată, și câteva cuvinte românești. Auzind aceasta din mulțime, femeia Ecaterina Mierluțiu, n. Pinteș, mai îndrăznește ieși îndată înaintea maiorului, cerându-i să o ierte, că întrerupe conversația cu următoarele cuvinte: < Domnule nu știu ce grad aveți, mă veți ierta, dar am auzit că ați grăit calului românește, cred că și dumneavoastră, cu toții, sunteți români >. La auzul acestor cuvinte nu numai maiorul s-a schimbat, văzând cu ochii, dar și călăreții, căci, într-adevăr, cu toții erau români. Ca răspuns la aceste cuvinte neașteptate, maiorul a ținut o cuvântare, în care a cerut, de la cei de față, să i se spună dacă mai există vreo forță militară inamică în comună și dacă nu vor fi aduși în "curse" < căci noi știm să ne purtăm omenește față de orișicine >, spunea, < dar vai și amar, acelora, cari ascund înaintea noastră, intenționat, uneltiri care ar fi fost pregătite de vrăjmași contra noastră >.

După ce a primit asigurarea că nu mai este în comună nici o forță militară, a repetat cuvintele de mai sus, adăugând și următoarele cuvinte: < De pe virfurile acestor dealuri - arătând cu mâna dreaptă spre Munții Bihorului - spre cari este o priveliște frumoasă, din acel punct, tunurile noastre o să ne facă dreptate, dacă vom fi atacați pe neașteptate. Iar dacă populația comunei se va purta cinstit cu ostașii noștri, nu i se va întâmpla nimănui niciun rău. Și voi frați și surori români, ne veți cunoaște pe noi, și noi pe voi, rugându-vă să aveți credință în ostașii noștri, căci nu vă vom lăsa pierii >. După aceasta, s-a întreținut câteva minute cu cei prezenți și s-a îndreptat spre comună, conduși de mulțime, unde, la intrare, țiganii lăutari i-au primit cu muzică. Patrula a petrecut noaptea în parte - în fața castelului Telegdy, iar restul în curtea castelului, unde au fost găzduiți și, în dimineața zilei de 20 aprilie au continuat drumul spre Oradea.

Iar în zorile acelei zile de primăvară - duminica Sf. Paști - câțiva români se îndreptaseră spre biserică, ca și în toți anii, unde, fără preot, s-a serbat învierea, doar bătrânul "diac morarul" ne-a cântat, secundat de câțiva copii "Ingerul a strigat, și Cristos a înviat".

După înviere, când s-au dus oamenii spre casele lor, străzile erau goale, doar răsăritul soarelui de primăvară i-a făcut să nu se ia "de seamă".

Iar după ora 9, s-a "făcut ziuă" și încă frumoasă, parcă ar fi avută și natura sărbătoare și, în acest timp, s-a început intrarea armatei române în comuna Tileagd. În frunte un escadron de cavaleriști și, în urma lor, nesfârșitul șir de pedestrași. Erau vânătorii legendarului general Moșoiu și infanteriștii din regimentul 16 Dorobanți, îmbrăcați slab, și obosiți de drum. Pe la orele 10 a venit la biserică părintele Ioan Malia din Săbolciu, să țină slujba românilor înstrăinați din Tileagd. Abia ajuns cu Sfânta liturghie pînă la "Doxologia cea Mare" când au intrat în biserică doi ofițeri români vădit impresionați că au nimerit într-o biserică ortodoxă, unde preotul cerea binecuvântarea cerului în limba lor. S-au dus la icoane și s-au închinat dând mâna după aceasta, cu puținii creștini care s-au aflat în biserică. Și în această zi, de adevărată sărbătoare, bunul părinte Malița, cu lacrimi în ochi și răgușit de emoții, intonase memorabilele cuvinte: "... Aceasta este ziua pe care a făcut-o Domnul ca să ne bucurăm și să ne veselim întrânsa". Iar după priceasnă a rostit o cuvântare puținilor credincioși, în cursul căruia plângea de bucurie că l-a ajutat bunul Dumnezeu să ajungă această mare zi, dar plângeau și cei care ascultau ... și au podidit lacrimile și ochii celor doi ofițeri

necunoscuți dar dătători de speranță în vremuri mai bune. Cu toate stăruințele mele, nu am putut afla numele lor.

La orele 11 și jumătate a sosit în localitate neuitatul general Moșoiu, în tovărășia generalului Holban și, împreună au primit o delegație sosită atunci la Oradea, în fața casei Roxin, lângă păraoașul Copanda. Și, în același timp, în fața primăriei muzica unui regiment a dat un concert publicului, care abia atunci începuse să creadă că aceștia nu-s francezi.

După amiaza zilei, timpul s-a schimbat și a început să plouă. A trecut prin comună un lung șir din artileria română, despre care secuii spuneau, cu două zile - mai înainte - că-i franceză. Șirul artistic al artileriștilor a fost închis de brutăriile mobile ale diferitelor unități. Peste 4 luni de zile eram afară, la munca câmpului cu mama mea. Spre asfințit de soare am auzit un cântec resunând prelung care se sfârșea astfel: < Căci au venit frații noștri, două și iarăși două și cu ei este Moșoiu, două și iarăși două >. Văzând că mama mea se bucură la auzul acestui cântec, m-am întors și am privit în direcția de unde ne aducea cântecul adierea vântului de seară, și în loc de oameni, am văzut un frumos asfințit de soare, care își trimitea ultimele lui raze, hotărului liniștit.

Întorși acasă, am povestit întâmplarea și bunului meu părinte. După aceasta, eu, Ioan Mierluțiu, fiul lui Gheorghe am continuat să aștern pe hârtie, cele văzute cu ochii mei, în acele vremuri de prefaceri istorice, spre aducerii lor aminte".

ION MIERLUȚIU

p. s. Transcriind aceste "Însemnări" cu mâna mea proprie, pe hârtie curată, într-un singur exemplar, le depun la dispoziția dlui director Teodor Neș de la Dsa primită îndemnare, publicată în ziarul "Gazeta de Vest" nr. 1081 din 13 octombrie 1933, cu titlul de "Apel", să ne cinstim eroii neamului.

Oradea, luna decembrie, 1933.

("Mărturie", doc. 102).

TINCA (22 aprilie 1919)

... S-a făcut serviciul divin la 1 oară după masă, când a sosit asupra comunei Tinca un aieroplan român și cu toți ne-am dus în pivniță și cu mărămile la buzunar făceam (semn) să se coboare, că nu mai este primejdie. S-a și coborât, în partea unde locuiesc azi țiganii, și am fugit la dânsul. S-a coborât din aieroplan un ofițer, Marinescu, ne-am spăriat de îmbrăcămintea lui, că era ca un urs, nemaivăzând noi pilot până atunci și aieroplan. Era flămând. L-am dus la restaurantul "Crișana". După ce am mâncat, înaintea restaurantului a vorbit și ne-a îmbărbătat pe toți cei prezenți, că armata română, luni sau marți va sosi în Tinca. Părintele Hașaș a talmăcit în ungurește ungarilor prezenți cele spuse, care de abia așteptau și ei sosirea armatei, însă ungurii pe părintele Hașașiu nu l-au mai lăsat acasă, ci l-au dus la primărie, la aparat (telefon) ca să vorbească cu armata română la Beiuș, Vașcău-Ineu. Și zi și noapte a fost lângă aparat, până a venit armata română. Părintele a dat armatei deslușirile convenite despre haita secuilor și garda roșie, care se așezară în Salonta, să oprească lupta cu armata română (...) Luni la orele 10, înainte de masă, s-a prezentat la Tinca o patrulă: < cu bucurie ungarilor din Tinca, l-au onorat cu un cal negru, cumpărat de la morarul Boroș Francisc (...) Armata a sosit în ziua de marți după Paști, de către Holod, intelectualii români din Tinca i-a primit cu mare bucurie. A sosit popor și după satele din vecinătate, fete și neveste, și în piață au jucat cu toți, soldați români, ofițeri și soldați au mâncat, au întrebat pe dl. părinte Hașașiu despre situația gardei roșii și imediat au plecat spre Salonta. De la cetârna de lângă Tulca, au dat două tunuri în Salonta un tun a căzut în carcera de la judecătorie, chiar acolo unde a fost închis veteranul preot din Tulca, Porumb Nestor, care era judecat

la moarte; al doilea tun a căzut într-o casă evreiască, care chiar mîncău. Pe toți i-a ucis. În Tinca, s-a lăsat patrulă de militarie, pentru liniște și pace."
(*Hașașiu, prim notar Spinuș, la 29 ianuarie 1934.*)
(*Mărturie*, doc. 103)

TOBOLIU (22 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comună în ziua de 22 aprilie 1919, și a trecut mai departe spre Tria. Prima trupă a fost sub comanda unui maior de ecavalerie, a cărui nume nu s-a putut constata.
(*Notar Tar Petru, Toboliu, la 31 ianuarie 1934.*)
(*Mărturie*, doc. 104)

TOTORENI (19 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în comuna Totoreni" (...)
(*Notar s.s. indescifrabil*)
(*Mărturie*, doc. 89)

TRIA (22 aprilie 1919)

Vezi Toboliu

TULCA (22 aprilie 1919)

"În ziua de 22 aprilie 1919, a intrat armata noastră (o parte din Reg. IX Vânători și Reg. Horia, actualmente Reg. 86 Inf.) în comuna Tulca și înspre seară în orașul Salonta, înaintând în direcția Beiuș-Tinca"
(*Căpitan Bredău Ioan, de la comenduirea Pieței Oradea*)
(*Mărturie*, doc. 78)

"Armata română a intrat în comună a treia zi de Sf. Paști, sub comanda unui domn căpitan al cărui nume nu-l știm, a fost cu soldați pedestri, cu tunuri.

Armata română a fost primită de populație cu aclamări de bun sosire și cu inimile pline de adevărată dragoste, cu tras de clopote, așteptând întreaga comună la jumătatea drumului spre Căuașd, sub conducerea inteligenței locale, a parohului Nestor Porumb, a capelanului Dimitrie Popa, a învățătorilor Gheorghe Filip și Sav Panea, a primarului Ioan Roman, a notarului Dimitrie Abrudan și alți mulți intelectuali din comună.

Parohul Nestor Porumb, prin cuvinte alese, i-a întâmpinat, mulțumindu-le în numele poporului adunat, pe care l-a mântuit de moarte sigură, după cum era dorul de răzbunare al armatei roșii contra poporului român. Între aclamările entuziasmate ale poporului a intrat în comună unde a poposit o oră de vreme întrebând pe intelectuali și cerând informații despre locuitorii maghiari din Salonta. Trecând prin comună, armata a fost așezată pe teritoriul așa numit "Doască" din hotarul Tulca, de unde a dat trei salve de tunuri pe orașul Salonta, căzând prima ghiulea în celula unde a fost închis și deținut părintele Nestor Porumb, zdrobind cu totul acel local al închisorii din Salonta.

(*Notar s.s. indescifrabil, Tulca la 30 ianuarie 1934*.)
(*Mărturie*, doc. 106)

ȚIGĂNEȘTI (18 aprilie 1919)

(...) "A sosit armata română în ziua de Vinerea Mare scăpându-ne din ghiarele lor"
(*Gheorghe Pop primar, Țigănești, la 14 febr. 1934.*)
(*Mărturie*, doc. p.107)

UCURIȘ (21 aprilie 1919)

"Armata română a intrat în ziua a doua a Sf. Paști din 1919, când tocmai făceau serviciul de înmormântare (parohul) pe consăteanul Vasile Mârnea a Gruului. Însuflețirea noastră a fost așa de mare, încât am lăsat mortul să fie dus la groapă de familia sa, fără ca noi să-l petrecem numai pînă în ulicioara de lângă biserică ce duce la morminte, iar de acolo toată asistența în frunte cu prapori, preotul în odăjdii, am întâmpinat o patrulă a armatei care ne-a spus că și armata (grosul ei) vine. Sosind armata română sub conducerea unui colonel al cărui nume nu-l mai reamintesc, nu a fost ochi de român care să nu lăcrămeze de bucurie la vederea lor, cari cântau cântece patriotice ca : *nainte, înainte ... ne-așteaptă și frații ... Pe al nostru steag și alte cântece frumoase, cântate de grupuri de soldați români, care veneau așa de voioși și așa de frumoși, de cu toți sătenii ne-am ținut mândri că facem parte din poporul acestor, fii vrednici ai țării noastre.*

Impresiile acelea nu se vor șterge din sufletul niciunui consătean care i-a văzut și admirat.

O parte din armată a trecut înainte în comuna Olcea și Călăcea, iar tumultul armatei a fost încvartiruită pe la școală, primărie, case particulare, pentru mâncare și odihnă, iar mâine zi au plecat mai departe, pentru dezrobirea tuturor românilor, de sub stăpânire ungurească."

(*Notar Popoviciu, Ucuriș la 13 febr. 1934*)

(*Mărturie*, doc. 108)

UILEACUL DE CRIȘ (20 aprilie 1919)

(Vezi relatarea lui Ion Mierluțiu, la Tileagd)

VADUL LUI CAROL al II-lea, VADU CRIȘULUI (20 aprilie 1919)

"În ziua de Paști a anului 1919, a intrat în comună un regiment de Infanterie-cavalerie. Nu se știe care unități au fost (...) Populația românească din comună le-a ieșit înainte, le-a dat mâncare"

(*Notar G. Brândaș, Vadul lui Carol al II-lea, 22.II.1934*)

(*Mărturie*, doc. 110)

EPILOG

SERVICIUL DUMNEZEIESC FESTIV. TE-DEUM PENTRU M. S. REGELE.

Luni 4 (21 aprilie) a doua zi de Paști s-a servit Sfânta Liturgie în biserica catedrală din piața mică, prin P.C. SA vicarul R. Ciorogariu, asistat de protoiereii Gh. Tulbure și Gh. Papp, de parohul V. Popovici și diaconul dr. A. Magieru. Răspunsurile le-a cântat corul mixt al "Hilariei" sub conducerea dirigentului N. Firu.

La ora 9 s-au postat în fața bisericii două compănii de onoare, în frunte cu muzica regimentului. Soldații erau îmbrăcați în haine de sărbătoare cu coifurile pe cap; pe fețele lor sănătoase, bătute de vânt și pârлите de soare, se oglidea mândria și veselia ostașului biruitor.

În cursul *heruvicului* a sosit în biserică dl. general Holban urmat de dl. general Sachelarie și întregul stat major, vreo 30 ofițeri, toți îmbrăcați în splendida uniformă de paradă. Ei luară loc în stratele rezervate în dreapta și în stânga altarului.

Lângă scaunul episcopesc se postară vreo 6 soldați voinici cu steagul regimentului, ciuruit de gloanțe și purtat cu biruință prin focul războaielor.

Biserica era ticsită de credincioși cu fețele înviorate de fericire. Erau de față toți intelectualii și mulți fruntași ai bisericii surori greco-catolice.

La ieșirea cu sfințele daruri, când s-a pomenit pentru întâia oară numele Regelui Ferdinand I și a soției sale Regina Maria, corul și muzica oastei a intonat deodată imnul regal "Trăiască Regele".

Momentul a fost înălțător. O emoție adâncă se zugrăvea pe fețele tuturor și ochii multora se umplură de lacrimile fericirii necunoscute până acum.

După 1000 de ani de dureri înăbușite, sufletul descătușat al bietului român, își serba azi pentru întâia oară adevărata înviere. La priceasnă d. vicar Roman Ciorogariu a rostit de pe amvon o predică avântată. Încărunțitul demnitar a ridicat sufletele ascultătorilor la înălțimea însemnătății marelui praznic al neamului nostru, spunând următoarele : (...)

În fața altarului acestuia văd pentru prima dată drapelul armatei române. Acest odor este simbolul virtuții militare. Bindecuvântat să fie de domnul oștirilor, Dumnezeul cel mare și puternic, carele face minuni. Bindecuvântat să fie Marele Căpitan al oastei române, Regele Ferdinand și Augustin lui Casă Domnitoare. Bindecuvântată să fie glorioasa armată română și vitejii ei comandanți, în veci. Amin.

După sfânta liturghie s-a oficiat un Te-Deum pentru sănătatea și prosperarea Augustei noastre Case Domnitoare. Corul a cântat cu mult avânt "Trăiască Regele".

DEPUTAȚIUNI LA DL. GENERAL HOLBAN.

Marti (22 aprilie), a treia zi de Paști, Consiliul național și-a ținut de prima datorință să se prezinte în corpore la dl. general de divizie Holban, pentru a-și exprima recunoștința și a-l asigura de respectul și devotamentul său nemărginit.

Vizita a avut loc în salonul de gală al P.S. Sale D-lui episcop dr. D. Radu. În numele Consiliului, ai cărui membri erau de față, toți în costume de sărbătoare, prezidentul R. Ciorogariu a adresat dlui general următoarea vorbire :

Consiliul național român din Oradea și Bihor, trecut prin surghiunul zilelor bolșevice, ca înviat din morți, vă aduce omagiile sale izvorâte din adâncul inimei, pentru actul istoric, prin care ne-ați eliberat și vă roagă să fiți interpretul recunoștinței și al devotamentului înaintea Majestății Sale Regele Ferdinand și a vitezei armate române, care pentru noi poartă crucea suferințelor.

Când ne împlinim această sfântă datorie, Vă oferim serviciile noastre la

consolidarea imperiului român pe acest pământ strămoșesc. Voim să ne luăm partea noastră din această măreață operă de consolidare, care trebuie să fie opera dreptății pentru toți.

Numele generalului Holban s-a înfipt în inimile noastre ca salvator al nostru și amintirea lui va rămâne ca tradiție fiilor noștri. (...)

Vă urăm mulți ani spre gloria armatei române și prosperarea neamului românesc.

Între urale de "să trăiască" au acoperit ultimele cuvinte ale oratorului. Dl. general, a răspuns, cu glas mișcat și-n ton comunicativ, plin de căldură sufletească, spunând următoarele:

"Domnule Președinte, Onorat Consiliu !

Vă mulțumesc pentru omagiile ce-mi prezentați. Prin delegația dv. mi-ați dat două însărcinări, cari deopotrivă mă onorează.

Prima e, să fiu interpretul sentimentului dv. față de Tron și Dinastie.

A doua, să talmăcesc admirația și recunoștința dv. față de armata mea, care chemată de glasul suferințelor dv. și-a pus aripi la picior și a zburat peste munți și văi, ca să vă vină cu un minut mai înainte într-ajutor. Ostașii mei și-au pus pieptul în fața gloanțelor și după-ce au risipit pe dușman, au grăbit în marș forțat, ca să vă salveze. Vă mulțumesc de omagiile ce le aduceți acestor soldați, cari toți au alergat spre Oradea, nevoind nici unul, să rămână în urma celui alt. (...)

Sentimentele dv. le voi talmăci atât Majestății Sale Regelui Ferdinand, al cărui supuși sunteți de astăzi înainte, cât și vitezei mele armate. Devotamentul dv. și asigurarea conlucrării dv. mă umple de mulțumire. Sunt sigur, că toți sunteți gata să emulăm pentru a organiza aici un Stat civilizat și ordonat în așa chip, ca și adversarii noștri să i se închine. În munca aceasta de organizare nu suntem mulți, dar e destul să fim cinstiți și devotați. *Sentimentele mele față de inamic sunt cele ale unui creștin. Nu voi fi condus de duhul răsbunării, dar nu voi tolera nici o abatere, și ori ce încercare de a tulbura ordinea, o voi pedepsi cu asprime.* (...) Urale furtunoase au subliniat cuvintele dlui general, a cărui vorbire a făcut asupra tuturor o adâncă impresiune. Prezidentul a prezentat apoi pe membrii Consiliului în parte, iar dl. general a strâns mâna fiecăruia. (...)

Imediat după Consiliu a urmat deputația senatului orașenesc, condusă de dl. primar C. Rimler, care bindecuvântând pe dl. general și prezentându-i omagiile orașului întreg, îl roagă să asigure ordinea și siguranța publică și să ia măsuri pentru provederea orașului cu alimente și cărbuni. Senatul îl asigură de concursul devotat al tuturor organelor orașenești.

Dl. general a răspuns în românește astfel :

"Domnule Primar !

Mulțumesc pentru bunele urări ce-mi prezentați. Eu am venit în orașul D-Vastră în numele unui Stat civilizat și am la dispoziție o armată conștientă și bine disciplinată. Încât privește susținerea ordinii publice, pe care am s-o păzesc aici în numele guvernului românesc, vă asigur, că puteți fi deplin liniștiți.

În măsurile pe cari le voi lua în acest scop voi fi călăuzit de cele mai pure sentimente creștinești. Vă mulțumesc de concursul ce-mi oferiți și vă dau asigurarea, că deși sunt numai două zile în acest oraș, pentru ordinea și prosperitatea lui, pun tot atâta inimă cât D-Voastră, care conduceți de decenii. *Din parte-mi vă ofer concurs nemărginit pentru a crea aici ordine și liniște perfectă și pentru a întrona principiile dreptății și ale civilizației. Deosebiri de limbă și naționalitate nu voi cunoaște. Ușa mea*

va fi deschisă pururea pentru toți și având vreo plânsoare, sau vreo cerere particulară, sau vrând să-mi denunțe vreun caz izolat în interesul siguranței orașului, oricine se poate apropia de mine cu inima deschisă.

În schimb cer numai, ca orice propagandă politică, cu caracter naționalist sau bolșevic, să fie curmată, pentru că la sugrumarea acestor tendințe voi fi, tocmai în interesul siguranței Statului, cât se poate de aspru și necruțător.

În cât privește trebuințele materiale ale orașului, voi lua dispoziții urgente, ca ele să fie acoperite.

Sper că în curând orașul își va relua viața normală.

Vorbirea d-lui general a interpretat-o în limba ungurească dl. Dr. Coriolan Pop, în calitate de prefect interimar.

Miercuri s-au prezentat la dl. general Holban, membrii judecătoriilor din loc, în frunte cu prezidentul Tribunalului dr. Elemér Balasz, care în termeni elogioși i-a salutat în numele judecătoriei ungurești, cerându-i ocrotirea. Domnul general a primit deputăția în mod cordial și a declarat, că este în deplin acord cu punctul de vedere exprimat de orator, este gata a apăra interesele magistraturei pentru susținerea ordinii. Roagă deputăția ca pentru realizarea intențiilor sale, să-i dea tot sprijinul cu putință.

Răspunsul domnului general a lăsat asupra magistraților o excelentă impresiune.

ȘEDIINȚA FESTIVĂ A CONSILIULUI

Luni, a doua zi de Paști, la ora 5 d.a. s-a întrunit Consiliul nostru național în ședință. A fost cea dintâi convenire după o pauză de săptămâni, de când comuniștii desființaseră garda națională și ne puseseră sub pază militară, cu cele mai mișeștii intenții.

Când s-au revăzut membrii Consiliului în saloanele luminoase ale P.S. Sale părintelui episcop dr. Dimitrie Radu, pe fețele tuturor era zugrăvită o emoție și o bucurie, ce nu se poate tălmăci. Se părea, că au trecut veacuri de când nu ne mai văzuserăm, se părea, că ne-am trezit dintr-un vis grozav de urât.

Cu 48 de ore mai înainte, unii dintre noi erau să fie executați în chipul cel mai barbar, erau gata să fie împușcați, ca niște câini. Și acum ne revedem teferi, ne regăseam încunjurați de mândra armată română, ne strângeam mâinile, ca fii și cetățeni ai României-Mari.

"Mare ești Doamne și minunate sunt lucrurile tale!" era exclamația tainică, ce se despindea de pe buzele tuturor.

În special s-au făcut călduroase și binemeritate ovații P.C. sale d-lui vicar episcopesc Roman R. Ciorogariu, prezidentul Consiliului, care de trei ori a stat în fața morții.

Erau în față toți membrii Consiliului și alți fruntași ai vieții publice din loc și din provincie în număr de peste 30.

Prezidentul, deschizând ședința, reliefează momentul sărbătoresc și importanța istorică a ședinței prezente. Constată că deodată cu intrarea armatei românești, Oradea a fost încorporată și ea la teritoriul României și că M. Sa Regele Ferdinand și-a pus stăpânirea asupra Bihorului nostru, atât de încercat de soartă. S-a creat aceea, ce toți au dorit: O nouă stare de drept, o nouă situație politică. Reluându-și continuitatea acțiunii sale, urmează, ca Consiliul național să facă dispozițiunile, cari le reclamă noua stare de lucruri, să se organizeze și să-și creeze legătura necesară cu țara cea nouă.

Primele măsuri de organizare.

Organizația aceasta deocamdată nu poate fi decât de natură provizorică. Pentru preluarea imperiului pe întreaga linie, nu a sosit încă momentul. Chemarea și

datoria Consiliului, este deocamdată, să ia măsuri de caracter interimat, menite a asigura ordinea publică și suveranitatea Statului român. La timpul său, care nu poate fi departe, va veni Consiliul Dirigent din Sibiu și luând în mâinile sale conducerea politică a comitatului, va face instituirile convenite cu caracter de stabilitate în toate domeniile vieții de Stat.(...)

Consiliul național a decis ca toate autoritățile și organele orașului și ale comitatului să rămână neschimbate în funcțiunea lor de până aci și până la preluarea imperiului, nimeni să nu fie înlocuit. Pentru a asigura însă interesele de Stat, se pretinde, ca pe lângă toate autoritățile publice ale orașului și comitatului, să se numească un inspector român. Acesta va exercita o controlă nelimitată asupra tuturor afacerilor din resortul ce i se încredințează. Intrând în detaliile organizării provizorice, după o consultare de o oră, Consiliul a designat inspectori sau censori deocamdată pentru următoarele oficii publice:

1. La prefectura orașului și a județului Bihor: dr. **Coriolan Pop**, având secretari pe: dr. **Sever Andru** (la comitat) și dr. **Sever Erdeli** (la oraș).
2. Inspector la comitat (lângă alispăn-subprefect): **Aloisiu Nistor**.
3. La primăria orașului: dr. **Grigore Egri**.
4. La poliția orașului: **Gheorghe Morariu**.
5. La serviciul de alimentație al orașului: dr. **Iustin Ardelean**.
6. La serviciul de alimentație al comitatului: **Aurel Mureșan**.
7. La direcțiunea de finanțe: **Gavril Maroș**.
8. La procuratură: dr. **Dimitrie Mangra**.
9. La oficiul silvanal: **Ioan Comanicu**.
10. Censor al presei și șeful secției de propagandă: **Gheorghe Tulbure**.
11. La censura poștei, telefonului și telegramelor: dr. **Teodor Popa**.
12. Inspectori de instrucție: dr. **Gheorghe Miculaș** (la școlile secundare și civile), **Andrei Horvath** (la școlile elementare) și dr. **Vasile Chirvai** (la școlile comerciale, industriale și de meserii). Pentru cercul Beiușului: dr. **A. Pteancu**.
13. Medici la serviciul sanitar al orașului și comitatului: dr. **Nicolae Popoviciu** și dr. **Vasile Maior**. Spitalele militare au rămas natural sub conducerea armatei române.

14. Controlarea propagandelor adversare: **Vasile Popoviciu** și **Cornel Sabo**.
Lista noilor inspectori din partea prezidentului de Consiliu a fost prezentată d-lui general de divizie Holban, care acceptând-o în întregime, a întărit pe cei designați în posturile lor.

Joi la orele 10 a.m. inspectorii au depus jurământul oficios în mâinile d-lui general și prevăzuți cu decret de numire și-au început activitatea (subl. - S.V.).

ROMAN CIOROGARIU

Din "Zile trăite" p. 258 - 266.

"Inspectorii" aleși în ședințele C.N.R. au depus "jurământul oficios" la 23 aprilie 1919, în fața generalului Holban, aceștia fiind prevăzuți cu "decret de numire" astfel că și-au putut inaugura, în deplină legalitate, activitatea. Începea o nouă epocă în istoria orașului Oradea și a județului Bihor, aceea a integrării acestor străvechi meleaguri românești în corpul adevăratei patriei, unde au cunoscut - în anii interbelici - o dezvoltare fără precedent, ca efect al evoluției generale a statului național unitar român.

Împuternicit de Consiliul Dirigent, în calitate sa de șef al resortului de justiție, ca să instaureze justiția românească în Oradea și județul Bihor, Dr. **Aurel Lazăr** a procedat - în 3 mai 1919 - la preluarea Curții de Apel din orașul de pe Crișul Repede,

realitate consemnată într-un proces verbal, care constituie o "pagină de istorie națională, de realism și înțelegere politică" a dezideratelor momentului. Având în vedere faptul că unele pasaje din acest valoros document au fost reproduse, însoțite de comentarii avizate, într-o lucrare nu demult apărută, ne vom limita la rezumarea conținutului său, cu unele argumentări relevante. La ședința din ziua menționată au fost prezenți aproape toți magistrații orădeni, excepție făcând doar trei persoane, care lipseau din motive de boală. De fapt, scopul acestei întâlniri, era de a crea un cadru adecvat pentru "depunerea jurământului" față de statul român de către magistrații orădeni. Dr. Aurel Lazăr a accentuat asupra ideii că luarea unei decizii în această direcție, de către cei vizați, trebuia să fie determinată exclusiv de "cea mai profundă și mai curată convingere sufletească".

Reține, cu deosebire, atenția modul elocvent în care dr. Aurel Lazăr a relevat profunde semnificații ale hotărârii istorice de la 1 Decembrie 1918: "Poporul român și-a exercitat drepturile care i se cuvin și suveranitatea lui la Adunarea Națională de la Alba Iulia, de la începutul lunii decembrie 1918. Pe baza acestei Rezoluții, Oradea și comitatul Bihor fac parte din teritoriile asupra cărora națiunea română și-a declarat suveranitatea. Această hotărâre a fost sancționată de regele României și aceasta reprezintă o situație încheiată definitiv. Dar această hotărâre de la Alba Iulia nu are numai temeuri istorice, ci și toate premisele internaționale, care au făcut această hotărâre deplină și inatacabilă din punct de vedere juridic. Această decizie istorică a poporului român "a fost supusă Conferinței de pace, unde ea a fost pe deplin recunoscută", accentuează dr. Aurel Lazăr, cu intenția de a risipi nedumeririle și lipsa de încredere a unora dintre cei prezenți. De altfel, dr. Aurel Lazăr face în continuare, câteva precizări demne de interes: "Când face această declarație aici, el este pătruns de povara răspunderii politice și morale care l-ar apăsa pe el dacă ar declara lucruri nereale. Este posibil ca cei prezeți să dețină alte informații, dar îi poate asigura că informațiile lor nu corespund realității, ceea ce este cel mai bine este faptul că ... chiar guvernul Ungariei, a declarat, în mod oficial, că nu menține și nici nu poate menține pretențiile teritoriale." Pentru a fi temeinic cunoscute, dr. Aurel Lazăr explică detaliat "principiile democratice pe care se bazează hotărârea Adunării Naționale de la Alba Iulia și care, de fapt, sunt legități fundamentale ale națiunii române. Marea Adunarea Națională de la Alba Iulia a "proclamat unirea tuturor românilor" și a preconizat, prin punctele Rezoluției votate de reprezentanții poporului, "constituirea unui aparat de stat cât mai democratic" asigurându-se drepturi firești pentru naționalitățile conlocuitoare. "Statul român preia toți funcționarii care îndeplinesc funcții publice pe acest teritoriu și menține în totalitate drepturile și avantajele câștigate" de ei. De asemenea, el va reglementa statului magistraților, în acest sens dr. Gh. Plopu fiind însărcinat cu elaborarea unui proiect, care nu va permite "diferențe în sânul corpului judecătoresc" din România. A fost suspendat doar "dreptul de inamovabilitate a magistraților", care ar fi fost o mare piedică în calea transformărilor preconizate.

După această edificatoare intervenție, dr. Aurel Lazăr a comunicat celor de față că vor trebui să depună jurământul către statul român, angajându-se să respecte "legile țării, decretul și ordonanțele Consiliului Dirigent" și că va "îndeplini cu cinste, conștiinciozitate și obiectivitate sarcinile oficiului" său, păstrând cu strictețe "secretul oficial". În cazul acceptării unei asemenea situații, "toate drepturile dobândite" se vor menține și în cadrul României Mari. Dimpotrivă, cei care nu vor "depune jurământul își (vor) pierde postul și statul român nu-și mai asumă față (de aceștia - n.n.) ... nici obligația de pensionare, nici în altă privință". Dr. Aurel Lazăr atrage atenția magistraților orădeni că limba "oficială a statului este cea română", deci pentru învățarea "limbii române s-a

fixat un termen de un an, care însă poate fi prelungit."

La obiecția procurorului șef Sztansizlavsky Adolf, că nu s-a încheiat încă tratatul de pace și că "războiul față de România continuă încă", dr. Aurel Lazăr a subliniat faptul că el "nu dorește depunerea jurământului în forma pe care a expus-o ... procurorul șef, adică în virtutea dreptului de cucerire, deoarece armata română nu a venit ca și cuceritoare, ci ca eliberatoare. Consiliul Dirigent a trimis-o aici în numele națiunii române. Caracterul statal românesc al acestui teritoriu nu depinde de deciziile de pace ulterioare" (subl. ns), acest atribut i l-a conferit istoria, mai exact permanența și continuitatea neîntreruptă - din antichitate și până în 1918 - a românilor în aceste părți ale teritoriului românesc. Președintele Curții de Apel, Harmathy Karoly, "declară că ... recunoaște autoritatea Consiliului Dirigent Român din Sibiu asupra Curții de Apel (din Oradea - n.n.) și este dispus să o pună la dispoziția regimului românesc". Toți magistrații depun jurământul, asigurându-l pe dr. Aurel Lazăr că-și "vor îndeplini datoria ... cu competență ... în mod cinstit", rugându-l totodată "să aibă față de ei bunăvoința cea mai largă pe care i-o poate asigura funcția lui de membru al Consiliului Dirigent și să ia în considerare, pe cât posibil, condițiile de viață individuale și de familie ale respectivilor. La rândul său, dr. Aurel Lazăr a declarat că "este pătruns pe deplin de importanța momentului ... Promite că va avea cea mai mare grijă de corpul judecătoresc din Oradea. Înzestrat cu "depline puteri", pentru a organiza "cel mai mare județ" al României, dr. Aurel Lazăr a făcut acest lucru într-o "ședință memorabilă". El a procedat cu responsabilitatea și o înțelegere superioară a situației locale, realizând cu strălucire acest obiectiv politic.

În primele săptămâni după eliberarea Bihorului au fost luate măsurile necesare - sub raport administrativ, juridic și cultural - pentru integrarea acestui județ, în viața țării libere și unite, procedându-se cu dificultăți, a noii situații de către populația de alte naționalități (maghiari, evrei, germani, etc) din această parte de vest a spațiului românesc. S-a trecut apoi la realizarea unei opere de omogenizare spirituală și la o deplină racordare a județului Bihor la structurile complexe ale statului național unitar român.

VIOREL FAUR

"Viața politică a românilor bihoreni 1918 - 1919" p. 233-235.

NOTAR - UN UNGUR TÖKÉS ...

(...)În timpurile tulburi era notar un ungur Tökes, care a servit până în 1921, după el iară am avut notar de ungur pe Dobrik Iosif, care nu știa românește. Astfel, generația de azi, fără nici o sguduitoră, a trecut din Ungaria în România".

Preot gr. catolic

ss. indescifrabil, Cheț, la 10 faur, 1934

Cf. Flamina Faur "Mărturi despre evenimentele din Bihor (noiembrie 1918 - aprilie 1919)", p. 46.

PRIMA SERBARE DE 10 MAIU LA ORADEA

10 Maiu a fost prilej pentru desfășurarea splendoarei armatei române înaintea acelor, cari nu o văzuseră până atunci desfășurată în plină ținută de paradă. Era o strălucire fermecătoare defilarea mândrilor noștri oșteni, unicul soldat ce a mai rămas în picioare după războiul mondial.

La paradă apare figura impozantă a episcopului Radu învăluită în reverențele

violete, venit, în sfârșit anume pentru aceea zi acasă. Ceilalți șefi ai bisericilor minoritare aveau aparența luptelor interne sufletești. Era prea crud pentru ei să vadă serbându-se 10 Maiu, românește, în Oradea unirei tuturor Românilor.

Noi cari am luat parte la viața națională de mai-nainte, am muncit și suferit pentru neamul nostru, eram sfioși prăznuitori ai zilei mari. Erau alții cari dădeau cu coatele. Dosiții de ieri, martiri de astăzi, cari se repezeau la mesele așternute. Oamenii aceștia ca răsăriți din fundul pământului, mușcau sânurile la cari se încălzeau ieri și ca șerpii încolăceau pe noii stăpâni. Pe unii îi știam ce erau mai înainte, pe alții numai acum am aflat că ar fi români. Mitică și Costică, pendentul din cealaltă strană încă nu sosise ... Nu-i soare fără umbră. (subl. - S. V.)

MAJESTĂȚILE LOR REGELE ȘI REGINA LA ORADEA. 23 MAIU 1919.

De la Maniu aflai că Regele și Regina vor fi în 23 Maiu în Oradea. Prima vizită Regală în Ardeal. Mare cinste, dar și mare răspundere pentru noi, cari știam ce e în Oradea. Eu consideram de inevitabil un atentat și îmi descoperii temerea. Maniu era mai încrezător decât mine, care eram concrescut cu primejdiile. Numai eu știu peste ce emoții am trecut, câtă vreme au stat Suveranii în Oradea.

La vestea că vine Craiul cu Crăiasa să-și vadă norodul desrobit, s-au mișcat văile și munții Bihariei. Femeile cari știau numai de crăiese din povești, voiau să vadă acum o crăiasă vie, frumoasă Crăiasă a României, acum a lor, despre care atâtea au auzit și cetit. Așa se explică neobișnuitul mare număr de femei, ce a dominat aceste serbări.

La primirea aceasta n-a fost nimic măiestrit. Au plecat satele în calea Suveranilor lor la litie. Înainte preotul, învățătorul, notarul și primarul, sub steag național și tăblița satului, după ei tinerimea, flăcăi și fete, cântând în cor, apoi femeile, cele cu copii mici cu copii în brațe, în urmă bărbații cu pașii lor apăsați. Unu ca unu satele, și la compoziție de cortegiu și la cântece. Variația o da numai costumele mai vii, cele de pe Crișul Repede și Crișul Negru. Unii păreau că nu sunt fiii veacului acestuia, atât de mult și-au păstrat chipul antic de roman. Și toți erau cuprinși de un gând. Să vadă un craiu și o crăiasă vie, cari sunt Craiul și Crăiasa lor. Nu la paradă au venit acești oameni ci la revelația lumii noi.

Aceste sate au format spalierul de la gară până la catedrala noastră. Era sărbătoarea țaranilor. Primirea aceasta a avut un suflet. Eu am primit pe Suverani la gară, episcopul Aradului Pap a servit *Tedeul* în frumoasa noastră catedrală.

După serviciul divin a urmat defilarea. Mai mare era cortegiul satelor cu circa 40.000 defilanți și mai interesante erau femeile cu copiii în brațe ori cățarați de poalele mamelor lor, cum au coborât sătenește la vale, începând de la cisme roșii, ghete, opinci și unele desculțe. Nimeni nu le-a întreat de haina de nuntă. Haina de nuntă era sufletul estaziat de arătarea Împărăției românești pe pământul setos de mângâiere a Bihariei martire. Când ajungeau înaintea reginei, ba să le poți duce mai departe. Era o drăguță confuzie în jurul Crăiesei care le răspândea cu gesturi grațioase cum ea știe. Pe când noi jubilam în Oradea, ungurii au profitat de porțița deschisă de la front și au atacat la Tisa. Era o simplă demonstrație, dar și aceasta a justificat temerile mele.

Recepțiile s-au ținut în palatul episcopiei unite, unde descălecaseră Suveranii. Mi-am adunat toți preoții din eparhie, având conducător pe episcopul Aradului, ca titularul eparhiei văduvite a Orăzii.

- Aici aveam odinioară o episcopie ortodoxă, pe care vitregitatea vremurilor a suprimat-o, spunea bătrânul Episcop Ioan Pap al Aradului, în palatul episcopiei unite.

- Episcopia ortodoxă a Orăzii se va înființa mai curând decât credeți D-Voastră, fu răspunsul hotărât a Regelui.

Și într-adevăr într-un an de zile episcopia ortodoxă văduvită 200 ani, a fost restatornicită.

ROMAN CIOROGARIU

În "Zile trăite"

O INTERPELARE ÎN CAMERA DEPUTAȚILOR

Trecuse un an de la moartea tragică a lui dr. I. Ciordaș și Bolcaș și încă nu s-au aflat adevărații autori ai asasinării lor. Ei poate se plimbau liniștiți pe străzile Beiușului ori ale Orăzii și noi stăm cu pumnii încelștați de revoltă. Vedeam o soție îndurerată, care-și petrecea viața între păreții casei sale. Nu ieșea la stradă să nu dea față cu vreun călău.

Vedeam o mamă ce-și plângea cu amar fiul pierdut și atunci mă întrebam, nu este cine să facă dreptate și să ușureze durerea celor nemângâiați ?

Cei drepti și nevinovați să piară, iar călăii să trăiască nepedepsiți ?

Prea mare ironie a sorții !

De aceia la ședința din 6 Martie 1920 am adresat în camera deputaților următoarea interpelare :

"D-lor deputați. Înainte de a intra glorioasele noastre armate în frumoasele ținuturi ale județului Bihor, noi românii eram supuși celui mai nenorocit sistem de guvernare: dictatura proletară a steagului roșu, care a dus cea mai cumplită goană contra conducătorilor poporului român.

Cu toate că ne făceam numai datoria de a liniști poporul, viețile multora dintre noi n-au fost cruțate. Așa în noaptea de 3 Aprilie 1919 a fost ridicat de la domiciliul său din Beiuș distinsul conducător și aprig luptător dr. Ioan Ciordaș și tot atunci un alt avocat, dr. Nicolae Bolcaș.

Armata roșie, fără să-l judece, l-a ucis și îngropat în satul Lunca, 30 km. depărtare de Beiuș. Mormântul lor a fost descoperit la două săptămâni mai în urmă, după ce mai înainte venise armata română.

Deoarece conducătorii comuniști erau recrutați dintre locuitorii din Beiuș, nu mai încapă îndoială, că ei au avut cunoștința de dispariția și uciderea celor doi frunțași români. În consecință s-a sesizat parchetul să ordone cercetare.

Ea s-a ordonat, dar fiind încredințată unui judecător maghiar, cercetarea azi când se împlinește anul de la asasinarea celor doi martiri, e încă în stadiu mort.

De aceia îndrăznesc să adresez d-lui ministru de justiție următoarea interpelare:

Are cunoștință că cercetarea pornită pentru aflarea adevăraților autori ai asasinării avocaților dr. Ioan Ciordaș și dr. Nicolae Bolcaș stagnează ?

Dacă da, ce dispoziții s-au luat, ca cercetarea să se finalizeze și ca vinovații să-și ia pedeapsa cuvenită ?

Interpelarea a rămas fără răspuns. Ministrul Justiției St. C. Pop un bun prieten a lui Ciordaș, nu era la ședință, iar peste câteva zile guvernul căzu.

PETRU E. PAPP

În "Din trecutul Beiușului"

PRINDEREA ASASINILOR

(lui Ciordaș și Bolcaș)

(...) De trei ani de zile groapa de la Lunca, unde au fost sugrumați în modul cel mai barbar, sta deschisă gata să ne înghită de vii, pentru că n-am știut răsbuna pe

neuitații dispăruți.

De trei ani de zile pelerinajul la mormântul din cimiterul ortodox din Beiuș era un nou prilej de înfiorare și sguđuire pentru noi. Ni se părea că auzim voci înăbușite, lovituri de baionetă, străpungeri cu sulița, gemetele a doi oameni, cari stau neputincioși în fața călăilor și peste toate aceste parcă străbătea stăruitor două glasuri, cari cer dreptate.

Și justiția tace !

Conștiința îmi era tulbure și găseam că avem o mare răspundere pentru nepăsarea față de cei doi martori.

Atunci cuprins de adâncă mâhnire am început să scriș în "Beiușul", contra parchetului, curții marțiale și justiției, că nu-și face datoria.

Curtea Marțială luând cunoștință de aceste articole, dintre care unul a fost cenzurat și oprit de a vedea tiparul intervine la parchetul din Oradea să continue ancheta.

Primprocurorul dr. Șovrea vine la Beiuș, luă informațiuni de la intelectualii români de aci.

Dr. Bianu inspector șef al siguranței din Ardeal în baza unei scrisori de la un necunoscut pune mâna pe Magos, unul din făptuitorii crimei și pe alții 11 complici, se institui o comisie de anchetă din dr. Bianu, maior Bozac, comisar regal pe lângă consiliul de rășboi din Cluj, dr. Șovrea primprocuror în Oradea locotenent Gherman, comisar Diaconescu și doi agenți de urmărire.

În 20 Maiu 1922 deținuții sunt aduși la Beiuș, unde comisia de ocol a studiat actele și ascultat martori.

De aici duși la Luncă, Băița, Sighiștel constatându-se identitatea nu numai ai ucigașilor lui Ciordaș și Bolcaș, ci și ai celor ce-au ucis țărani din Sighiștel.

Femeile pe rând arată pe câte un deținut și spun plângând :

- Uite Domnule, ăsta a omorât pe bărbatul meu !

Erau scene tragice !

PETRU E PAPP

(Idem)

ANEXE

PROCESUL ASASINILOR

S-a început numai la 29 Maiu 1925 la Tribunalul din Oradea și a durat până la 17 iunie.

Președinte, Ioan Predovici, judecător de ședințe, M. Euleterescu. Judecător supleant, Adrian Serac. Grefier, Andronescu Andronache. Acuzarea, primprocuror dr. Șovrea.

Pe banca acuzaților Iosif Magos Joszef învinovățit că el a prins pe cei doi martiri și i-ar fi trimis la moarte, Ioan Mozak negustor, care a fost de față la uciderea lor, Ioan Toma măcelar, care a dat călăilor sapa și lopata, ca martirii să-și facă groapa, Alexandru Szanto, Ludovic Barbat, Martin Kelemen, Alexandru Mihaler, Heinrich Sachs, Gheorghe Banyal, Moise Klein și Bela Katz, cari au săvârșit crime sub domnia comunistă.

În cursul procesului s-au ascultat peste 300 de martori. Aproape întreg Beiușul fu chemat la acest proces mare al neamului.

Ședințele agitate.

Ni se impunea o solidaritate națională la desbaterea acestui proces.

Ni s-a umplut sufletul de scârbă însă, când între apărătorii acuzaților, era și avocatul român Stamatopol, care a uitat, ori nici nu i-a șoptit măcar conștiința, că el ființează aci peste sângele nevinovat, vărsat de mâini criminale, ce acum au să-și primească dreptatea merită.

Studentimea română academică din Oradea Mare revoltată de această atitudine nu s-a putut stăpâni, să nu protesteze. În 2 iunie, noaptea la orele 12, când avocatul Stamatopol se depărta de la desbateri, un grup de studenți postați în fața Tribunalului l-au huiduit strigând : " Jos cu apărătorul Jidanilor. Rușine avocatului, care , român fiind, nu s-a sfiit să ne jignească sentimentele naționale".

Pfiu ! Și fluierăturile nu încetau. Ele s-au prelungit până în Bulevardul Regele Ferdinand.

A doua zi indignarea a fost repetată la desbateri de mine, terminându-mi depozitiile cu următoarele cuvinte: "Conștiința, onoarea și demnitatea mea și întreg sufletul meu, mă îndeamnă să mărturisesc, că ori care soldat din banda lui Verbóczy era condus de gândul să extirpeze vieți românești. Fiecare făcea de capul lui ori ce, și putea ucide fără să fie tras la răspundere. În consecință toți sunt vinovați pentru uciderea de la Beiuș și Valea Crișului Negru. Dar vinovați sunt și acei civili, din Beiuș și jur, cari stând în legătură intimă cu ei, au dat informații despre noi. Căci dacă n-ar fi vinovați, atunci s-ar fi găsit un ungur ori ovreu, dintre ei, care după intrarea armatei române să ne fi descoperit, unde sunt îngropați dr. I. Ciordaș și dr. N. Bolcaș. N-au făcut-o, deși a doua zi după omorârea lor, mulți au știut aceasta faptă. Înaintea dreptului judecător stau în fața liniștită pentru declarațiile mele" (...)

După o desbatere de 18 zile Tribunalul s-a pronunțat la 20 iunie osândind pe Magoș la 9 ani muncă silnică, și pe Sachs la un an și trei luni.

Ceilalți au fost achitați în lipsă de dovezi".

PETRU E. PAPP

"Din trecutul Beiușului"

"NEM, NEM, SOHA" (NU, NU, NICIODATĂ)

"În august 1920, după ce parlamentul maghiar a ratificat Tratatul de la Trianon, semnat la 4 iunie 1920, deputații și senatorii s-au ridicat solemn în picioare și au jurat că vor lupta până la ultima suflare ca tratatul ratificat să nu devină niciodată o realitate. Într-un singur glas, întregul Parlament a repetat cuvintele, devenite după aceea formula sacrosantă și deviza simbolică a iredentismului și revizionismului horthyst: "Nem, nem, soha" (Nu, nu, niciodată).

Momentul ceremoniei a fost amplificat, după un scenariu dinainte pregătit, prin înființarea, pe loc, a "brigăzilor de luptă" formate din tineri înrolați benevol având drept țel "învierea Ungarie milenare". Prima brigadă fu botezată cu numele Sfântului Ștefan. Încredințând brigăzii drapelul, arhiducele Iosif i-a formulat misiunea în următorii termeni: "Doresc ca acest drapel să-l implântați cât mai curând pe crestele Carpaților Transilvaniei, de asemenea pe crestele Carpaților nordici, și să-l duceți cât mai glorios până la Adriatică".

Același arhiduce Iosif declara în Cuvântul național (un fel de catehism iredentist): "Pretindem hotarele noastre milenare, pretindem munții ce au înconjurat patria maghiară! Vom muri dacă va trebui, dar nu vom avea liniște până ce nu vom recâștiga țara".

Ziua semnării tratatului a fost proclamată de oficialitatea maghiară zi de doliu național și s-a declarat de la început că Ungaria semnează, ce e drept, prin delegații săi tratatul, dar o face numai silită de împrejurări; ea nu recunoaște acest tratat în adâncul conștiinței sale și va face tot posibilul pentru a-l combate, a-l înlătura și a reveni la ceea ce a fost înaintea lui. Este azi un adevăr îndeobște cunoscut că regimul contrarevoluționar horthyst, din momentul ratificării tratatului, "a considerat drept una din cele mai importante străduințe revederea Tratatului de pace de la Trianon, deci revizuirea lui, totodată, schimbarea acestuia. Utilizându-se toate mijloacele învățământului public, ale culturii de masă, ale propagandei timpului, a fost agitată nedreptatea Trianonului, necesitatea revizuirii tratatului de pace."

În Cartea de aur a martirilor și eroilor ardeleni, publicată în 1941 la Budapesta cu referire la anul 1920, se notează: "Problema vitală a națiunii (ungare, n. n.) a devenit revizionismul. Pe acest tărâm, la început mâinile guvernului au fost legate, ba mai mult, guvernul a fost silit să dizolve organul social al iredentismului maghiar, Liga apărării teritoriului (Területvédő Liga). Dar această măsură impusă guvernului nu a atras nici pe departe după sine renunțarea la revizionism. Dimpotrivă, pe acest teren, organizarea a pornit cu și mai multă putere." (Erdelyi martirok es hosok aranykonyve. Budapest, 1941, p. 11)

Este deci evident că ura împotriva Tratatului de la Trianon și a celorlalte tratate din sistemul păcii de la Versailles, nu era de fapt a poporului maghiar, ci reflecta în primul rând furia oligarhiei maghiare păgubită în interesele ei de clasă. Ea a pierdut teritorii întinse, ținuturi pe care le socotea sortite pentru vecie a fi exploatate de clasa conducătoare maghiară. Guvernele horthyste, prin acțiuni diplomatice, printr-o atmosferă de agitație permanentă, au căutat tot timpul să creeze în fața lumii impresia unei stări de nesiguranță, ca și cum pacea Europei ar fi fost greu primejduită prin Tratatul de la Trianon. "

GHEORGHE I. BODEA

"Administrația militară horthystă în Nord - vestul României, p. 13-14"

PROPAGANDĂ REVIZIONISTĂ ȘI SPIONAJ

" În 1919 - 1920 în unele localități : Oradea, Șimleul Silvaniei, Tîrgu Mureș, Sighet, Valea lui Mihai, Tîrgu Secuiesc, Șomcuta Mare, apoi în primăvara anului 1921, se semnează acțiuni de propagandă revizionistă provocate de serviciul fascisto-horthyst de informații și spionaj, prin agenții plătiți, recrutați dintre ungurii ardeleni ce se repatriau din Ungaria horthystă în România. Organizații fasciste, teroriste, secrete din Ungaria încearcă, uneori reușind pentru scurtă vreme, alcătuirea unor rețele diversionist-revizioniste în rândul anumitor elemente maghiare din România. Astfel, în 1921 Serviciul special de siguranță din Arad raportează descoperirea complotului împotriva statului român pus la cale de către organizația secretă revizionistă Magyar Fiatalok (Tinerii Maghiari) ca și complotul din Cluj, puțin mai târziu, apoi cele din Tîrgu Mureș, Tîrgu Secuiesc, ș.a." (...)

LIGA REVIZIONISTĂ UNGARĂ

" În ziua de 21 iunie 1927, lordul Rothermere, prin articolul *Locul Ungariei sub soare*, apărut în "The Daily Mail", s-a pronunțat în favoarea revizionismului horthyst. Articolul a stârnit în rândul cercurilor guvernante horthyste o imensă bucurie.

În sensul hotărârii de a inaugura o politică externă activă (după acordul cu Italia fascistă și campania de presă a lui Rothermere), guvernul Bethlen a trecut, la 11 august 1927, la înființarea *Ligii revizioniste* care a devenit cea mai puternică organizație a propagandei revizioniste horthyste externe și interne.

(...) Președinte al *ligii* a fost numit scriitorul *Herczeg Ferencz*, iar dintre țelurile ei, public declarate, amintim organizarea propagandei externe în favoarea revizionismului horthyst. Folosindu-se cuvântul scris și tipărit, s-a reușit inundarea Europei și a Statelor Unite ale Americii cu scrieri revizioniste în scopul de a situa problema ungară în sfera de interes a politicii externe din acea vreme. Liga a publicat, până în octombrie 1940, un număr de 228 de cărți, reviste, manifeste în limba germană, italiană, franceză, engleză, spaniolă, portugheză, finlandeză, maghiară.

În raportul confidențial al *Ligii Revizioniste Ungare*, întocmit la începutul anului 1941 și intitulat *Munca Ligii Revizioniste Ungare în interesul recâștigării Ardealului*, însumând 24 de pagini se notează: " În chip firesc, munca noastră s-a referit la întregul teritoriu al Ungariei Mari deci deopotrivă asupra Slovaciei de Sud (Fekvidek), Ucrainei Subcarpatice (Keleti Magyarország), Ardealului (Erdely) și a regiunii de sud (Delvidek). Însă partea leului muncii noastre a revenit totuși problemei Ardealului, situația acestui teritoriu prezentând-o întotdeauna cu cea mai mare putere în fața opiniei publice mondiale, spre rezolvarea cât mai grabnică a problemei ardelenice.

Dintre cele 228 cărți, publicații, manifeste revizioniste horthyste, 124 de cărți se ocupă, total sau în parte, cu "problema Ardealului" (18 în limba germană, 35 în limba italiană, 35 în limba franceză, 19 în limba engleză, câte două în limbile olandeză și spaniolă, câte una în limbile portugheză și finlandeză, 11 în limba maghiară). "

GHEORGHE I. BODEA

"Administrația militară horthystă ...", p.29-33

BIHORUL STRAJĂ LA HOTARE

Stăpânită de ideea fixă a intereselor de castă, oligarhia maghiară s-a împotrivit totdeauna la toate reformele care le-ar fi limitat prerogativele și ar fi acordat mulțimii drepturi. Înăbușirea răscoalelor iobăgești a revoluțiilor naționalităților și apriga luptă împotriva Austriei, se lămuresc invederat prin ideea alianței nobililor unguri de a-și

conserva și lărgi privilegiile față de iobagi, naționalități și Austria. În dorința de a avea un teritoriu cât mai întins și o iobăgime cât mai numeroasă, bună de exploatat, Ungaria s-a opus năzuințelor de independență a Croației, Transilvaniei, Voievodinei, Slovaciei și Burgenlandului.

Istoria n-a putut schimba această mentalitate care, cu toate avertismentele realităților economice, politice și culturale, n-a încercat să se adapteze situațiilor noi zămislite de evoluție. Timpul a schimbat fața Europei și a sufletelor; numai Ungaria a rămas ca o antică ruină în mijlocul vârtorii istorice. Evoluția, prin cataclismul războiului mondial, a despiciat și sfărâmat această ruină anacronică, creând peste ea întocmiri noi, în temeiul principiului autodeterminării.

Este firesc ca aristocrația să nu-și poată adapta mentalitatea rigidă unei situații în care privilegiile ei, teritoriul și brațele de exploatat să fie reduse binișor.

Vor agita prin urmare la refacerea vechii Ungarii. Vor încerca să adune pietrele risipite și praful spulberat pentru a reclădi meșteșugita lor țară năruită.

Agitațiile pornite îndată după încheierea păcii de la Trianon, s-au amplificat tot mai mult în cuprinsul hotarelor actuale ale Ungariei. Ele se îmbulzeau silnice spre granițele țărilor vecine, încercând să le surpe. Noi am tăcut și răbdat.

Când însă agitațiilor li s-a dat marca oficialității prin declarațiile premierului ungar Gombos, România și țările interesate s-au văzut silite să reacționeze, prin contramanifestații, care de mult se undiseră în sufletul lor și numai oficialitatea le-a zăgăzuit să nu se reverse cu violență. Semnul l-a dat Bucureștiul. Impulsul din capitală, aici la frontieră a declanșat impunătoarea manifestație din 27 Noembrie 1932.

Poporul bihorean, condus de intelectualii săi s-a frământat cu săptămâni înainte de 27 Noembrie, și-a încordat voința de a trăi aici și și-a strigat lumii întregi dreptate.

În adunările din Tinca 13 Nov. și Cefa, 20 Nov. freamătă preludiații măreței manifestații din 27 Noembrie de la Oradea."

TEODOR NEȘ - ȘTEFAN MĂRCUȘ

(Din vol. "Bihorul strajă la hotare", p. 23-24)

În toamna anului 1932, conștiința românească a pornit să reacționeze față de cei ce atacau, cu năvală de vorbe și îndemnuri la fapte, fruntariile țării. Un vânt de însuflețire și de protestare cuprinse Biharia. Steagurile naționale, care dormitau înfășurate în unghere, s-au desfăcut din nou și au împădurit, fâlfâind, piețele din Tinca și Cefa; iar în ziua de 27 Noembrie au defilat pe Bulevardul Orășii, trimițând Ungariei semnale, că aici stau strajă neadormită, gata de luptă, strănepoții lui Menu-Morut și Gelu. Spiritul românesc, purificat de la Unire încoace, va respinge elementele străine, ce-ar încerca să se strecoare, clandestin sau cu forța, la noi. Ideile destrămătoare de state, ce-ar încerca să zboare de la Apus spre noi vor pieri încă aici, la frontieră, în țara conștiinței naționale, înainte de a ajunge în lăuntru țării. Iar dușmanii nu vor putea deschide nici prin lozincele secrete ale diplomației, nici prin violență, poarta de Apus a României, unde stă de veghe ochiul și pavăză, brațul Bihorului.

Această hotărâre, călită în sentimente patriotice, n-a încăput între granițele României, ci a trecut peste ele, până la Baltica și Adriatica, mișcând cele 80.000.000 de suflete ale Miciei Înțelegeri și Polonia. Astfel tresăririle de la Tinca și Cefa, s-au prefăcut la 28 MAI 1933, într-un uragan înfricoșat, care a avertizat lumea întreagă despre gândul de pace al popoarelor moștenitoare și rezistența dârză la orice încercare de revizuire.

Jertfele de sânge ale chinuitului nostru Bihor a rodnicit sufletul și oțelit vrerea.

Închinarea ce li s-a făcut, la cele două manifestații, au dovedit că stăm pe linia desemnată de ele și că nu înțelegem în nici un chip a ne abate de la ea. Românii din Bihor, sădiți aici de multe veacuri, s-au înfrățit cu pământul și codrii acestui județ. Ei formează elementul viu, uman, în acest crâmpeiu de pământ românesc. Influențele reciproce dintre oameni și pământ, consolidate de veacuri, fac cu neputință desfacerea lor. Colțul nostru de pământ îl putem preface pentru toți cetățenii în raiu prin cinstea, hărnicia și sufletul larg, înțelegător, blând și iertător al românilor; dar îl putem schimba într-un năpraznic mormânt, în care ne vom surpa noi, băștinașii, cu câmpia și cu munții cu tot, fiindcă suntem hotărâți a nu face nici în pas înapoi la nici un ordin.

Aceasta s-a spus solemn în marile adunări din 27 Noembrie 1932 și 28 Mai 1933. S-o știe lumea. Iar Țara să fie liniștită, CĂCI BIHORUL STĂ STRAJĂ LA HOTARE (subl. - S. V.).

(Idem, p. 180)

ORADEA ȘI VALEA LUI MIHAI - CENTRE ALE SPIONAJULUI MAGHIAR 1919 - 1940

Acțiunile de spionaj, de propagandă, revizioniste, teroriste, diversioniste etc. ale serviciilor de informații, de propagandă, ale armatei horthyste, în colaborare cu organizațiile revizioniste, iredentiste, împotriva României și pe teritoriul acesteia, au cunoscut an de an un ritm ascendent, începând încă din 1919. Scopul suprem al acestora îl constituia anexarea la Ungaria a teritoriilor Transilvaniei, Maramureșului și Crișanei.

S-a creat un sistem complicat de organizații paramilitare, "sportive", teroriste, diversioniste etc. menite să cuprindă întreaga populație maghiară, în rândul căreia era cultivat spiritul războinic, pentru a facilita acțiunea armatei ungare în teritoriile ce se revendicau.

Serviciul de spionaj al regimului hortyst a infiltrat în România sute de agenți, care la rândul lor au recrutat, dintre localnici, numeroși colaboratori (din rândurile Partidului Maghiar, ale slujitorilor cultelor religioase, ale unor asociații culturale, sportive, etc.) ce aveau sarcina să contribuie, prin mijloace adecvate, în realizarea politicii expansioniste a Ungariei horthyste. Nucleele constituite clandestin pe teritoriul României au fost numeroase. Ele urmăreau totul, se infiltrau pretutindeni, acționau în vederea atacului ce urma să fie dezlănțuit la ora "H". Din cadrul acestora vor fi apoi recrutați unii dintre cei ce vor comite crime și masacre împotriva populației românești neajutorate, în toamna lungă a durerii din 1940, după nefastul Dictat fascist de la Viena. În anii interbelici au fost arestați de către organele românești de siguranță și trimiși în fața justiției sute de agenți. Au fost confiscate materiale care serveau la îndeplinirea misiunilor de spionaj, sabotaj și diversiune. S-a stabilit că au fost cheltuite sume fantastice cu organizarea și întreținerea numeroaselor rețele."

GHEORGHE I. BODEA ...

"Administrația militară horthistă ..." p. 92.

... În primăvara anului 1939, conform planului Marelui Stat Major horthyst, încep să apară secțiile locale ale *Organizației de Autoapărare (Onvedelni Szervezet)* inițial lângă localitățile de graniță Satu Mare, Valea lui Mihai, Secuieni, apoi la Șimleul Silvaniei, Zalău, Baia Mare, Sighet, Jibou, Dej, Oradea, Cluj, Tirgu Mureș, Șumuleu, Odorhei, Sfântul Gheorghe, etc.

O analiză a documentelor oficiale horthyste ne permite să reconstituim structura și cadrele acestei rețele subversive, conspirative, organizată de agenții guvernului horthyst în rândurile minorității maghiare din România.

Secția din Oradea a *Organizației de Autoapărare din Ardeal* a fost cea mai importantă, atât numeric cât și ca activitate. Printre organizatorii și conducătorii ei s-au numărat: *Alfoldi Gusztav*, desenator tehnic, care încă din anii de după 1920 a desfășurat o activitate conspirativă revizionistă la fabrica de vagoane din Arad, apoi la Oradea, *Dobozy Gyorgy*, inginer mecanic, ofițer în armata austro-ungară, apoi în cea contrarevoluționară, care activează la început la Budapesta, de unde este trimis cu însărcinări speciale, diversioniste la Oradea, unde ajunge director la firma "Phoebus". Acesta din urmă, arestat în 1939, este trecut în Ungaria, de unde se întoarce la începutul lui septembrie 1940, o dată cu primele trupe horthyste. Juristul orădean *Soltész Kalman* este unul din conducătorii *Organizației de Autoapărare din Ardeal*. Alături de aceștia se situează dr. *Hosszu Laszlo* profesor de teologie și învățătorul *Szeri Andras*, care, arestați și trecuți apoi peste graniță, se întorc cu trupele horthyste.

Fostul armurier *Tarsi Andor* subofițer în armata austro-ungară și în cea contrarevoluționară numită *Armata Națională*, vine în 1923 în România cu sarcini secrete. Până în 1930 activează în București, apoi la Oradea, fiind unul din organizatorii *Organizației de Autoapărare*.

Banyai Imre ofițer în armata horthystă până în 1922, vine la Oradea, unde ajunge șef de secție la uzinele comunale. Membru al *Organizației de Autoapărare*, îndeplinește sarcini dintre cele mai importante conspirative. Învățătorul *Budai Karoly* ia parte la activitatea pregătitoare a înființării organizației secrete. Sarcini importante în cadrul organizației îndeplinește și proprietarul de mașini de transport *Toth Istvan*, alături de care depune o febrilă activitate avocatul *Schmidt Iozsef* care se remarcă încă în timpul studenției la Cluj, unde ia parte activă în mișcarea iredentistă, revizionistă de aici.

Elevul de liceu *Simon Imre* este cel care a construit pentru organizație o stație de radio-emisie clandestină, îndeplinind multe sarcini secrete importante.

Un caz aparte era *Genda Gyula*, care, ca membru al *Organizației Ardelene de Autoapărare* și ca grădinar, al conacului lui O. Goga de la Ciucea, aduce mari servicii cauzei maghiarimii.

Învățătorul *Csicsmanyi Jenő* ia parte activă la acțiunile organizației. Este arestat în 1939, apoi eliberat și pus sub supraveghere polițienească. În ianuarie 1940, organizația îi pregătește fuga peste graniță, cu ajutorul mecanicului auto *Akkuratni Andras*. Se întoarce și el o dată cu trupele horthyste.

Aceeași activitate de trecere clandestină peste graniță a mai multor membri ai organizației, curieri, spioni, expuși arestării de către autoritățile românești, a desfășurat și publicistul *Bodats Gyula*, "membru organizator și agent de legătură a activității de organizare conspirativă a maghiarimii din Ardeal".

Profesorul de teologie romano-catolică *Babics Laszlo* a fost și el membru activ al organizației. Va fi arestat la 25 octombrie 1939, la Zalău, împreună cu alți membri, în timp ce pregăteau acțiuni subversive.

Dintre ceilalți membri ai organizației din Oradea îl amintim pe comerciantul *Vamos Pal*, învățătorul cantor romano-catolic *Eallner Laszlo*, funcționarul la primăria din Oradea *Varga Kalman*, electricianul *Szasz Laszlo*, farmacistul *Szabo Arpad*, elevul din clasa a VIII-a de liceu *Sahy Zoltan Lajos*, medicul *Petz Gyula*, avocatul *Nemlaha Gyorgy*, șoferul *Nemecsek Rudolf*, funcționarul *Nagy Gyorgy*, creditorul *Makkay Andras* profesorii *Lini Istvan* și *Lakatos Sandor*, funcționarul *Hegyessy Janos*, teologul *Dorsonczky Jozsef*, funcționarul de poștă *Dorsanszky Jozsef* funcționarul dr. *Czambel Karoly*,

proprietarul de automobil *Boros Kalman*, funcționarul de poștă *Banko Janos*, zincograful *Acs Tibor*, funcționarul tehnic la poștă *Banyai Sandor*, lăcătușul mecanic *Doboczy Geza*, tehnicianul *Koza Oszkar*, funcționarul la uzinele electrice din Oradea *Teleki Kalman*, preotul franciscan *P. Deesy Istvan Ipoly*, trecut și el peste graniță și întors o dată cu trupele horthyste.

Unul din locurile de întâlnire a membrilor organizației era restaurantul lui *Antal Iozsef*, iar funcționarul *Klein Sandor* a condus organizații iredentiste camuflerate sub masca unui club sportiv. *Magyar Atletikai Klub* (*Clubul Athletic Maghiar*) și cel al unui colegiu redacțional de la cotidianul orădean "*Magyar Szo*" (*Cuvântul maghiar*).

Fabricantul *Reich Sandor* și-a trecut fiul peste graniță în Ungaria, unde acesta s-a înrolat voluntar în formațiunea teroristă *Trupele Libere*, în cadrul căreia a luat parte la provocările horthyste din Slovacia de Sud, iar apoi ca membru al acelorași *Trupe Libere* a acționat ca terorist în nordul României, în zilele crimelor și masacrelor de aici.

Fenomenul nu e singular. În prima jumătate a anului 1939, organizații paramilitare, diversioniste, precum *Rongyos Garda*, *Trupele Libere*, prin diverse "promisiuni" instigau pe unii tineri maghiari din România să se înroleze în rândurile lor, pentru a se pregăti în vederea anexării Transilvaniei la Ungaria.

Obiectivele acestor organizații în România erau atacarea trupelor regulate, atentate asupra personalităților oficiale, organizarea de formațiuni paramilitare și de spionaj. Unii tineri maghiari din comunele **Sălacea**, **Valea lui Mihai**, **Andrid**, **Chincius**, etc. au fost determinați să treacă în Ungaria, unde s-au supus instrucției ideologice și militare.

Printre cei care s-au înrolat în trupele horthyste se număra și țărănul înstărit *Bokor Istvan* din Valea lui Mihai, care a luat parte la acțiunile diversioniste din Rutenia.

Cu toate că este o localitate mai mică decât orașele din jur, prin așezarea ei în imediata apropiere a graniței româno-ungare, Valea lui Mihai a jucat un rol important în acțiunile diversioniste, teroriste ale revizionismului și contraspionajului horthyst, precum și prin transportul de arme și explozive și treceri ilegale peste frontieră.

Moșierul *Danzinger Odon* îndeplinește, din însărcinarea Partidului Maghiar, sarcini politice revizioniste secrete în zona de graniță. Același gen de misiuni secrete le-a îndeplinit și *Kovacs Laszlo*, proprietarul unui restaurant din Valea lui Mihai.

Groful *Stubenger Pal*, a cărui moșie se afla chiar pe graniță, a asigurat un adăpost ideal pentru curierii, spionii, celelalte persoane care treceau clandestin granița cu Ungaria. O intensă activitate iredentistă, revizionistă a desfășurat și un alt moșier din Valea lui Mihai, *Lovass Karoly*.

În 1939, în Valea lui Mihai, organele siguranței române au descoperit un depozit de explozive (ecrazită etc.) aduse din Ungaria pentru a le pune la îndemâna grupelor teroriste. Printre cei arestați și implicați în procesul ecrazitei s-au numărat groful *Stunberger Pal* și maestrul strungar *Kovacs Imre*.

Spionajul organizat, trecerile zilnice ilegale peste graniță, erau asigurate la Valea lui Mihai de către *Kovacs Gabor-tatăl*, *Kovacs Gabor-fiul*, care se angajau la îndeplinirea unor "sarcini importante și foarte secrete" ca și de *Gelberger Pal*, care, "ca membru al unei formațiuni secrete, aducea mari servicii.

Dintre membrii cu sarcini importante în organizarea și activitatea *Organizației de Autoapărare* din Valea lui Mihai, se numărau *Bokor Istvan*, țărăn înstărit, preotul *Bogdanffy Szilard*, medicul *Andrassy Erno*, fost membru al gărzii secuiești contrarevoluționare de la Debrețin, care în aprilie 1919 a luat parte la luptele contrarevoluționare de la Satu Mare.

(datele sunt luate din volumul "*Erdely*", vezi p. 14 nota)

DICTATUL DE LA VIENA ȘI ÎNCEPUTUL ALTUI CALVAR
(1940 - 1944)

"Barbariile au început în prima zi de ocupație în județele Satu Mare și Bihor. Primul măcel s-a comis în cele cinci colonii din imediata vecinătate a frontierei (și Diosig). Aici, în ultimii ani, se înființaseră câteva așezări cu populație românească din Munții Apuseni, care nu-și mai putea găsi existența în satele lor de origine, dramatizate de sărăcie. Astăzi, aceste colonii sunt pustii și oferă un spectacol înfiorător. Din primele ore ale ocupației, țărani români au fost măcelăriți.

În ziua de 6 septembrie 1940 au fost ocupate localitățile Oradea, Salonta, Secuieni, Marghita, Tășnad, Baia Sprie, Cavnic, Borșa.

Ocuparea Oradei, la 6 septembrie 1940, a fost pregătită cu multă grijă și fast, aici urmând să-și facă prima intrare "triumfală" în teritoriul cotoplit regentul Horthy. Sunt invitați să participe și atașajii militari străini de la Budapesta. Curtenia guvernărilor horthyști merge atât de departe încât pentru soțiile atașajilor militari germani și italieni se comanda coșuri cu flori, așa cum s-a procedat și în cursul lunii august (în timpul evenimentelor de la Turnu Severin și Viena), la firma "Lohr Irma" achitate din fondul de reprezentare al Marelui Stat Major".

Trupele horthyiste ocupante și-au făcut intrarea "triumfală" în Oradea la 6 septembrie 1940, având în fruntea lor, călare pe un cal alb, pe însuși regentul Horthy, primit cu ovații de o bună parte a populației maghiare din localitate. Ajunși la Oradea cu mașinile alături de avangarda Armatei a II-a, atașajii militari sunt incluși în cortegiul festiv al regentului. În cuvântarea rostită la Oradea, Horthy, afirma cu emfază că "prin obținerea unei părți din Ardeal s-a făcut un nou pas către împlinirea idealului propus", el păstrând în continuare tonul revizionist, provocator, incitator. După festivitățile ce au avut loc la lumina zilei, elemente fasciste, șoviniste, naționaliste maghiare, au asediat cartierele muncitorești locuite de români, devastându-le locuințele. Autoritățile militare nu i-au arestat pe agresori, ci pe bărbații români care se apărau, în timp ce soțiile și copiii lor au fugit, de frică, pe unde au putut. A doua zi, în 7 septembrie, soldații horthyști au arestat 20 de țărani români din comuna Mihai Bravu, aflați la munca câmpului, i-au dus într-un cimitir, părăsit și i-au bătut. La întrebarea "Pe cine vreți să împușcăm mai întâi?" țăranul Ilie Mureșan, de 50 de ani, tată a 12 copii, a răspuns "Pe mine". Întrebat "De ce?" acesta a motivat: "Ca să nu-mi văd copiii morți". Avea doi copii lângă el.

Din această zi teroarea dezlănțuită capătă dimensiunile unor masacre colective, așa cum vor fi cele din unele localități din Sălaj, Cluj, ș. a.

GHEORGHE I. BODEA
"Administrația ..." p. 156-159.

Merită luate în seamă asemenea triste întrucipări ale condiției umane? Nu avem oare de-a face cu o manifestație patologică întâmplătoare, a câtorva indivizi dezaxați? ... Vai, nu! Propaganda revizionistă, această rușine a cuvântului scris și tipărit și-a găsit o monstruoasă confirmare și împlinire în anii imediat următori, în perioada septembrie 1940 - octombrie 1944, care a urmat Dictatului fascist de la Viena, prin care a intrat sub administrația Ungariei partea de nord a Ardealului, în care românii reprezentau o majoritate absolută (50,2%) iar ungarilor, cu secuii împreună, doar 37,1% restul populației, până la 2.667.000, locuitori fiind germani, evrei, țigani, și alte

naționalități.

Ce s-a întâmplat în cei patru ani de guvernare ungară, horthyistă a Ardealului de nord?...

Civili particulari și autoritățile dimpreună, din proprie inițiativă ori conformându-se unor dispoziții de stat, s-au dedat la o represiune sălbatică, de neimaginat în Europa secolului nostru, dezlănțuită împotriva populației românești a Ardealului de nord. (...) au ucis și schingiuit de-a valma, bătrâni și copii abia născuți, bărbați și femei, deopotrivă, pentru singurul motiv că aceștia erau români: 919 omoruri (în comuna Ip au fost ucise 157 de persoane, în comuna Trăznea 68), 1126 persoane schingiuite, 4126 bătute, 15893 arestate, s-au săvârșit 124 cazuri de profanări biserici, sinagogi, morminte) 78 devastări colective și 447 devastări individuale (Ladislau Banyai "Pe făgașul tradiției frățești", p. 227. Aceasta deci numai în primele două luni!

În câteva cazuri, criminalii au ajuns în fața justiției ungare. Cum a fost cu asasinii protopopului Aurel Munteanu, fruntaș român din Huedin, ucis în chinuri la 10 septembrie 1940. Sentința dată, pentru cei șapte ucigași, de condamnare la câte două luni, cu "suspendarea" executării pedepsei, a fost astfel motivată de tribunalul din Cluj: criminalii "se aflau într-o stare sufletească care explică amărăciunea și emoțiunea puternică de care au fost stăpâniți și care putea ușor să provoace excese din partea celor plini de fericirea eliberării și cuprinși de sentimente entuziaste patriotice (...) iar mobilul faptei lor a fost acel sentiment general omenesc (sic !!) care este normal pentru toți adevărații membri ai unei națiuni demne" ... Bravos, națiune! ...

ION COJA

"Transilvania invincibile argumentum", p. 174 - 176

CITATE NECOMENTATE (II)

"După treizeci de ani de legislație maghiarizată, maghiarizarea naționalităților este o imposibilitate, o halucinație, care nu face decât să alimenteze și să ațâțe mereu adâncă nemulțumire a naționalităților nemaghiare"

LUDWIG MOCSARY

"Egyetertes", 8 iunie 1904

"România s-a salvat pe sine, dar a eliberat și Ungaria de o dominație abjectă, care, o vreme, se instalase în imperiul Sfântului Ștefan. Acesta a fost și sentimentul autorităților maghiare, căci atunci când armata română se pregătea să evacueze teritoriul lor, prefectul maghiar de Szabolcs a intervenit pe lângă comandamentul român rugându-i să-și mențină ocupația care proteja țara împotriva armatei roșii, iar la câteva luni, după aceasta o cerere similară a fost din nou făcută de teama unei reacții a albilor

... Probabil că maghiarii au mai uitat din binele făcut de români Ungariei în 1919; n-ar fi rău să înviorăm amintirea acestor servicii."

JULES CAMBON

diplomat francez, în "Revue des deux Mondes" Paris,
1 Decembrie, 1927p. 619 - 620

"În Transilvania, rasa română se găsește în adevăr în majoritate absolută. În partea de vest și sud-vest a platoului mărginit de Câmpia Ungară, elementul român predomină"

După REVISTA FUNDAȚIEI DRĂGAN, Nr. 2/1987 p. 194-196.

"Să se știe că nu poate fi apropiere româno-maghiară, până când în gara Kolozsvár-ului maghiar figurează scârbosul nume Cluj. Nu poate fi vorba de prietenie, până când nu se va ridica lângă Brașov statuia marelui Arpad !"

"PESTI HIRLAP"

18 octombrie 1932.

"Din cartea lui DŰCSÖ CSABA, "Nici o îndurare", publicată în 1939, "Voi ucide pe orice valah care se va găsi în calea mea. Voi ucide pe oricare dintre ei ! Nu va exista milă ! Noaptea voi incendia satele valahe ... Voi otrăvi fântânile și atunci nu va mai fi în Transilvania decât o singură naționalitate, cea maghiară"

"Să se știe că pe plaiurile noastre n-are nimeni ce căuta ! De o mie de ani, maghiarul e aici stăpân ! Să piară deci sârbii, cehul și valahul ! Al nostru e pământul acesta, numai al nostru. Tâlharii să nu mai tulbure visurile Carpaților !"

ERDODY ELEK

"Orice discuție propusă de maghiari pe tema Ardealului trebuie precedată de:

(1) un act de recunoaștere publică din partea maghiarilor a crimelor săvârșite, a vinovăției adunate față de poporul român, în epoca dualismului și a fascismului horthyst;

(2) exprimarea solemnă a căinței pentru suferințele pricinuite unor oameni nevinovați (...)

"Căci invocarea istoriei, lucrul care rezultă cu cea mai limpede evidență este că pentru Ardeal românii au îndurat și au știut să îndure suferințe fără număr, în vreme ce, tot pentru Ardeal, ungurii au provocat suferințe ... Fără de număr...

ION COJA

"Transilvania" p. 185-186

"Prigonirea evreilor din Ungaria este, probabil, crima cea mai mare și cea mai abjectă din întreaga istorie a omenirii"

W. CHURCHILL

1944 (după "Magazin istoric" 1987, p. 75

"Putem afirma cu inima curată că nu a existat popor în Europa care să se fi purtat cu evreii mai cumplit, mai inuman decât ungurii."

SINGER ZOLTAN

"Volt egyszer egy Desz" Tel-Aviv

(după "Magazin istoric", 1987 p. 73).

"Ungurii au fost cei mai neîndurători. Atâta sălbăticie, atâta inumanitate față de evrei n-am constatat la nici un alt popor din Europa ... Este dureros să consemnez această constatare, îndeosebi este dureros să consemnez acest lucru în limba maghiară."

SCHON DESZO

A Ierusalimi per

(după "Magazin istoric", 1987, V. p. 74)

REÎNOIEREA OPERAȚIUNILOR MILITARE LA TISA.

"Se reînnoiesc operațiile militare la Tisa.

Conducerea armatei roșii a lui Kun Bela era excelentă, muniție abundentă și

oamenii răsăreau ca din pământ în armata roșie. Ne veneau răniți, iarăși în zonă de războiu.

Într-o zi sunt chemat, să înmormântez 3 ofițeri aduși, morți de pe frontul de la Tisa. Era colonelul de brigadă Victor Tomorovean, căpitan Chivănescu și locotenentul Potâncu învăluiți în tricolor după legea lor militară (...) După aceea alții și alții de toate gradele. Nu voiu uita pe D-na și Dșoara Holban, cum îngrijau bolnavii și împodobeau cu flori sicriile morților, nici pe doamnele din Beiuș, cari au venit în ajutorul orădanelor la îngrijirea bolnavilor.

Un locotenent lăsă cu limbă de moarte ordonanței sale să nu-l lase pe pământ strein, de ar fi să moară acolo, ci să-l aducă pe pământ românesc ca să fie aici înmormântat și fiul de țaran în mijlocul gloanțelor își ia în spate stăpânul rănit și iese cu el din bătaia gloanțelor spre a raporta despre ultima voință a stăpânului său, de a fi înmormântat pe pământ românesc. I s-a împlinit ultima dorință, camarazii l-au adus la Oradea și cum prohodeam în catedrală pe acest ofițer acoperit cu flori, văd plângând la picioarele lui ordonanța, nobilul executor testamentar, mi s-a înecat glasul deschis spre predică și stam ca înmormurit la această icoană sfântă a iubirii de țară și a credinței soldatului către părintele lui ostășesc. Cu mine plângea toată biserica. L-am înmormântat după ultima lui dorință pe pământ românesc, alături de colonelul Tomoroveanu și ceilalți eroi, cari își dorm somnul veșniciei în "morminți de eroi" din Oradea, unde mergem în tot anul la ziua eroilor să ne rugăm pentru sufletele lor scumpe, dând tinerimei pildă de cinstirea eroilor. Am făcut pomelnicul celor cunoscuți cu numele, care se cetește la fiecare zi a eroilor. Fie numele lor și aici pomenit.

EROII CĂZUȚI ÎN LUPTELE DE LA TISA ÎN ANUL 1919 ȘI ÎNMORMÂNȚAȚI ÎN CIMITERIUL EROILOR DIN ORADEA :

1. Colonel de brigadă Tomoroveanu brig. 2 infanterie
2. Căpitan Chivănescu reg. 3 vânători
3. Locotenent Nicolae Potâncu
4. Locotenent Vladimir Copcea reg. 24 inf.
5. S. Locot. Dumitru Anghelescu reg. 17 inf.
6. * Nicolae Stoica * 11 *
7. * Anton Teodor * 10 vânători
8. * Ion Stănescu * 1 Dolj
9. * Poroc * 91 infant.
10. * Daniil Sandu * 91 *
11. * Nicolae Popescu * 9 vânători
12. Sergent George Tănăsescu * 11 Siret
13. * Constantin Stănescu depozitul subsistență
14. * Nicolae Coconiu
15. * Vasile Grozavu reg. 4 vânători
16. * Vasile Popa reg. 28
17. Caporal Ioan Ciulijan jandarm.
18. * Nicolae Postelnicu reg. 10 inf.
19. Armurier Gheorghe Moldoveanu reg. 2 vânători
20. Soldat Mihai Cenozovanu
21. * Ioan Baicu
22. * Ioan Sava
23. * Ștefan Crișan
24. * Gheorghe Tomescu

25. * Vasile Radu reg. 2 vânăt.
26. Soldat Petre Ruşinoiu reg. 9 vân.
27. * Nicolae Sultana reg. 3 vân.
28. * Petre Blăjan
29. * Dumitru Papain vânăt.
30. * Dumitru Bercea reg. 101
31. * Alexă Constantin
32. * Vasile Alexandru
33. * Mihail Nasta
34. * Iancu Stegaru
35. * Stan Androne
36. * Grozea Miocanu
37. * Vasile Jurcana
38. * Ion Chicet
39. * Ion Theisse reg. 89 Inf. Şi alţi 27 eroi anonimi.

Îndărătul acestor morminţi sunt morminţii soldaţilor din armata austro-ungară, reposaţi în spitalele din Oradea, multe sute de inşi de toate neamurile fostei monarhii. *Comandamentul românesc se îngrijeşte şi de aceşti morminţi ai camarazilor din cealaltă tabără.* Şi când la ziua eroilor şcolile noastre presară flori asupra mormintelor eroilor noştri, presară flori şi asupra mormintelor de eroi din armata austro-ungară. Gestul acesta întotdeauna mă înduioşează. N-a perit nobleţea din lume. Să nici nu piară !"

ROMAN CIOROGARIU

"Zile trăite" , p. 278 - 280.

PSIHOLOGIA UNGUREASCĂ

"Psihologia nenorocirei i-a dus pe unguri la biserici, parcă s-au mutat în biserici şi în jurul lor. Simţiam toată zguduirea lor sufletească şi datoria creştinească de a le uşura greutăţile prin mână de ajutor dată celor ce mi-o cereau în nevoile lor. Bărbaţii îşi căutau de treabă, dar deodată apar femeile în costum naţional unguresc., ostentativ purtat pe stradă. Am înţeles intenţia, de a provoca vreun incident şi m-am grăbit a interveni, să se dea curs liber acestei manifestaţii efemere. Tactica aceasta s-a dovedit bună. *După ce au văzut că nu prinde provocarea, şi-au depus de sine costumele.* Un prieten i-au auzit vorbind între sine: "*Hat nem, sikerult*" - n-a succes. Eu le-am spus: dar cine vă împiedică să nu rămâneţi unguri ? Rămâneţi aceea ce sunteţi, dar fiţi cetăţeni loiali, vremea toate le va aduce cu sine. Un medic ungar şi catolic a pus jurământ de nazireu, că briciu nu va pune pe faţa şi capul său, până Oradea nu va fi iară ungurească. Capul său astăzi e ca o clae de fân, aşteaptă, aşteaptă ce n-are să mai vie. Cu aceasta metodă a toleranţei avem a înregistra nazirei, dar n-avem martiri. Putem zice cu satisfacţie, că nici un fir de păr nu li s-a atins acelora, cari îşi iubesc neamul lor" (*subl.* - S.V.)

PSIHOLOGIA EVREIASCĂ

"Psihologia evreului e alta. "*Apoi în loc de Farkas voiu fi Lupu şi tot bine îmi va merge şi în ţara românească.* Din acesta vorbea evreul adevărat. Dar le-a venit poruncă de sus, să fie unguri în interesul mai înalt iudaic şi Farkas tot Farkas a rămas spre norocirea noastră, căci numai astfel ne vom putea păstra puritatea rasei şi caracterul românesc al Ţării, dacă nu ne vom infiltra cu elemente străine.

Elementul românesc e destul de bogat în energii ca să poată da Ţării sale bărbaţi vrednici pe toate terenele vieţii, fără a împrumuta valori. Când vor cunoaşte şi evreii mai bine pe români, se vor cugeta altfel decât astăzi, când cugetă cu cap unguresc şi îşi vor afla locul lor în ţară, nici când însă peste capul Ţării (*subl.* - S.V.)

Cu abstracţie de la durerile sufleteşti ale unui paradis pierdut, oraşul era în plină recunoştinţă pentru ordinea exemplară şi tratamentul civilizată de care a fost împărtaşit. Ziarele adevărat că nu ne cântau osanale, dar nici nu ne înjurau. Treptat a evoluat iluzia teritoriului ocupat la realitatea, că Oradea e în România. Armonizarea aceasta îmi era preocupăţia dominantă în acea vreme, căci celelate le opera dorobanţul la Tisa. Aşa am netezit calea pentru inaugurarea formală a imperiului român."

ROMAN CIOROGARIU

"Zile trăite" p.272 -273

MĂRIRE BEIUŞULUI

"Ca o dovadă eclatantă despre importanţa ce s-a dat alegerii din Beiuş, din multele articole apărute în toate ziarurile româneşti, reproduc pe cel scris de "*Lupta*" în numărul de la 15/28 Aug. 1907, a doua zi după alegere, sub titlul de mai sus.

În ziua de ieri s-a şters ruşinea ce zăcea asupra Bihorului.

Bihorul sărac şi înapoiat, Bihorul huiduit, prigonit de duşmani şi hulit de ai noştri, s-a înălţat ieri prin simţirea lămurită, năvalnică a iubirii de neam, şi cu fruntea ridicată şi încununată de fericire, primeşte îmbrăţişarea şi strigătul de bucurie al întregii suflări româneşti, ce îşi atingeşte acum asupra Bihorului privirile uimite de schimbarea ce s-a făcut aici, de minunea ce să săvârşeşte în ţara Codrilor.

Bihorul slăbănog până ieri, Bihorul hulit îl dete naţiunii pe cel mai aprig luptător, pe Lucaciu cel prigonit mai mult decât toţi.

Prin fapta aceasta i se iartă multe Bihorului, prin fapta aceasta se acoperă cu glorie ruşinea trecutului, prin fapta aceasta Bihorul îşi dovedeşte însă şi vrednicia deplină de această glorie. De acum fraţii din toată moşia românească nu au să mai privească spre Bihor cu acea dragoste compătimitoare şi ocrotitoare ce i se cuvine fratelui obidit, nevârstnic şi neputincios. Fraţii români de pretutindeni să îmbrăţişeze de acum Bihorul ca pe un frate desmorţit, reînfrapat şi cu simţirea şi conştiinţa întregă, desrobită.

Beiuşule falnic tu, care prin trudă şi jertfe făcuşi această minune, cuib vechiu de cneji şi de voievozi români, isvor de lumină, pe care ni l-au dat Samuil Vulcan şi Mihail Pavel, din trecut de mult uitat şi din licărirea fără căldură a vremilor de ieri, tu văpaia covârşitoare a conştiinţei naţionale ai încins-o pe dealurile din Codru şi Munţi. Astăzi mărirea ţie se cuvine, Beiuşule ! Ţie, celui dintâi dintre oraşele şi satele românilor din Bihor, Ceica, Tinca şi Beliu, Aleşd, Salonta, Sân-Nicolaul de lângă Ugrea, Biharia, Marghita, pregătiţi-vă ca să păşiţi şi voi la nume pe drumul desfădat la Beiuş !

Iar Oradea-Mare ? Oradea-Mare, pentru ai cărei fruntaşi români Beiuşul e mai departe, decât pentru Arad, Oradea-Mare adăncească-se şi mai mult în nepăsare şi în uitare de sine. Când arhanghelii Domnului vor sufla în trâmbiţe, nu li vor turbura nici ei pe românii din Oradea-Mare, ci vor sbura mai departe speriaţi de a afla aici atâta întuneric şi atâta mortăciune, câtă numai în Gherla poate să mai fie.

ONISIFOR GHIBU

din vol. **Petru E. Papp** ..., "Din trecutul Beiuşului..."

Notă S.V. : În cartea citată nu este trecut numele autorului articol publicat în "*Lupta*" de la Budapesta, în august 1907. Autorul articolului este însă *Onisifor Ghibu*, pe atunci tânăr gazetar, trimis de redacţie la Beiuş, ca să scrie despre felul cum se desfăşoară campania electorală a candidatului român Vasile Lucaciu pentru parlamentul maghiar. Am arătat în altă parte a cărţii că Onisifor Ghibu, a

trecut pe lângă moarte, în acel august 1907 cei care activau împotriva susținătorilor lui Lucaciu fiind ungurii din Târcaia.

DISCURSUL ȚINUT DE ROMAN R. CIOROGARIU ÎN ȘEDINȚA DIN 18 NOIEMBRIE 1923 LA SENAT

Domnilor senatori,

(...) S-a făcut o atmosferă în străinătate, o atmosferă dușmănoasă României. România este astăzi înaintea străinătății prezentată ca o țară tirană, care distruge libertățile cetățenești, distruge minoritățile și face fel de fel de nedreptăți. Este plină lumea de această faimă a tiraniei neamului românesc. Suntem puși pe banca acuzaților (...). Cred că eu am datoria să nu trecem cu vederea peste acestea, ca nu cumva tăcerea noastră să se explice ca tăcerea păcătosului, care se simte vinovat și nu are nici un cuvânt la blasfemia ce se aruncă țării românești.

În România, unde libertățile sunt ca nișă, eram odată, înainte cu vreo 12 ani, în Constanța când turcii au întâmpinat pe frații lor veniți din Constantinopole. Și Hoge spunea: *"Aceasta este țara libertăților"*.

În realitate ce se întâmplă astăzi? Acei cari pe noi ne maltratau se plimbă liberi. De pildă: în Oradea se plimbă liber Katz Bela, prieten intim a lui Kun Bela, comisarul de petimpul bolșevicilor. Nimeni nu-l supără. Eu cred că și Kun Bela, care tot din Oradea a plecat, dacă ar veni, lărgimea sufletească a românului l-ar lăsa să se plimbe liber.

Eu care poate nu mai am prea mult de trăit, cred că o să văd pe Kun Bela în Oradea. Aceasta este tirania sufletelor noastre!

Domnilor senatori, dacă românul nu poate fi tiran să nu căutăm numai în sistemele înalte de guvernare. Simțul lui de umanitate, simțul lui de dreptate, e în sufletul țaranului. Pe vremea când intrase armata română, a început un ungar să injure pe români. Era acolo un soldat și zicea: *"Ți-aș da una să amuțești pe vecie, dar mă tem că îi fi având copii."* Iată sufletul românului acesta necunoscut, care și în viața morală este ca și soldatul acela necunoscut, care a murit cu arma în mână pentru libertate. Nu poate fi altfel românul decât uman. Și totuși dintre toți succesorii monarhiei austro-ungare noi suntem arătați ca cei mai barbari.

Ar trebui să examinăm și e vremea să ne examinăm noi pe noi, ca să vedem de unde provin toate aceste lucruri. Este incontestabil că se face o propagandă mare, propagandă bine organizată, împotriva noastră, nu de acum ci de mult, pentru ca statul ungar avea interese să-și acopere slăbiciunile sale prin o propagandă din afară. Cu toate acestea, eu cred că să nu punem vina numai pe această propagandă externă, inspirată și de aici, din anumite cercuri, și eu cred că avem să ne atribum și o greșeală inițială ce s-a făcut la noi atunci când Dumnezeu ne-a adus sub un acoperământ. Greșeala cea inițială este că atunci, când am început să ne clădim România Nouă. Am uitat să ne facem un program de stat, un program bisericesc, un program cultural, un program economic un program care să cuprindă întreaga viață de stat și întreaga viață socială.

În însuflețirea cea mare, în generozitatea aceea de a da tuturor toate drepturile, noi am uitat că înainte trebuie să ne facem acest program care program și-l face fiecare țară, pentru că mai înainte de toate trebuie să avem în vedere țara și pe urmă pe particulari. Trebuie să ne facem acest program care să domineze fără considerente la schimbările de guvern, programul Statului Român, care stă peste programele de partid.

Trebuie să se facă un astfel de program, pe baza căruia să stea fiecare guvern care se succedează și dacă am avea acest program făcut, atunci este indiferent că schimbarea de guverne, căci fiecare guvern vine și continuă mai departe programul național stabilit odată pentru toți și pentru totdeauna.

(...) Ni-se face un cap de acuzare că persecutăm cultele, că le despoiem averile. Să facem o mică comparațiune între noi și ei, pentru ca să arătăm că ei țipă atunci când li se ating privilegiile nedrepte. Ei spun că aceasta este nedreptate. Noi am intrat, o știți cu toții fără palmă de pământ. Iată episcopiile noastre erau lipsite de averi iar catolicii, bunăoară, episcopia unită, (de la Oradea - S. V.) 140.000 de jugăre, cea catolică a avut alte sute de mii de jugăre, aceasta grație faptului că ei au avut o politică bisericească așa cum au avut și o politică culturală. Dacă n-ar fi așa, Ungaria nu ar fi putut să fie 1000 de ani, pentru că nu altceva a susținut Ungaria, ci biserica catolică, care le-a fost centru cultural și care a ținut sufletul maghiar.

Dar acum, când a venit starea nouă, noi în sufletul nostru ne-am zis: să ne uităm de patrimoniul cu care am intrat fiecare în țara românească. Acesta a fost trecutul și l-am uitat, așa cum am uitat de exemplu, și morminții nerăzbuțate de la Beiuș. (referința este la martiri Ioan Ciordaș și Nicolae Bolcaș uciși de unguri - S. V.) ne-am zis: acesta este trecutul, despre el să nu mai vorbim. Și am zis că este bine să facem legalitate. Legea este clară. Să fie 100 de jugăre la episcopia ortodoxă și așa mai departe. Și mi-a dat mie 100 de jugăre, iar preotului meu 32 jugăre. Dar e o deosebire în realitate, ca preotul minoritar la șes să capete 32 de jugăre. Canaanul pământul lor, iar dincolo de munte unde numai codrul preotul meu să se aleagă cu râpe infructiere. Doctrina despre care atât s-a vorbit aici cu atâta competență, precum că noi am fi generoși și culti și că reprezentăm civilizația și că deci trebuie să ne aranjăm țara după principiile legalității, mă rog: iată unde am ajuns cu egalitatea pusă pe inegalitate, și noi toți hoți și păgubași. La aceea nu se gândește nimeni că cei 800.000 de români nu au murit pentru minoritari, sau pentru cei care vin acum din Galiția, sau din alte părți (aplauze), ci au murit pentru neamul nostru.

Dar episcopilor catolici pe lângă loturile legale le-a mai rămas imobilele princiare, tezaurul reședinței lor, imensele fonduri, despăgubirile terenurilor expropriate, concesiuni de exploatare a pădurilor și loturi de sute de jugăre pădure: în schimb, moștenirea episcopiei din Oradea (Ortodoxă - S. V.) e o căsuță cumpărată pe vremuri cu 600.000 florini. Iată adevărata inegalitate cu care am intrat în moștenirea nouă. Când am cerut și eu pădure mi-a răspuns: nu se poate! Legea zice că cine a avut, acela mai capătă, cine nu a avut nu capătă. Vasăzică privilegiile se mențin, că așa este legea. (...)

Să examinăm și libertățile. Episcopul catolic din Oradea are o parte a eparhiei sale în Ungaria, pe care tot dânsul o administrează. El face vizitații canonice în acea parte, el numește preoți dincolo și aduce preoți de dincolo încoace. I s-a dat toată libertatea să-și păstorească eparhia integrală de pe teritoriul României și Ungariei.

Nu a fost nimeni vătămat în cult. Din contră, se bucură de absolută libertate a culturii cu nota nouă națională introdusă în el. Și totuși lumea e plină de pretinsa persecuție a cultului lor.

Eu am dincolo (în Ungaria - S. V.) 8 parohii fără preoți și fără învățători. În școlile noastre (din Ungaria - S. V.) au băgat jandarmi ori refugiați. Oamenii merg la biserică pentru că-i mai susține credința, se duc de pildă la Paști, cântă "Hristos a Înviat" dar merg plângând acasă că nu este preot. *Morții sunt înmormântați fără preot și copiii rămân nebotezați sau sunt botezați la catolici.* Iar dacă a rămas un preot (român - S. V.) iată cum este tratat. În Bătania, preotul Simion Cornea, care a rămas acolo cum a plătit cutezanța lui? Trecând prin sat în fața unui jandarm n-a salutat pe Măria Sa jandarmul. Și atunci jandarmul ungar l-a luat pe preotul român și l-a bătut pentru că nu l-a salutat. *Așa suntem noi tratați în Ungaria și tot noi suntem cei care persecutăm! Vreau să se știe lucrul acesta contra căruia ar trebui să protestăm, pentru că el constituie o umilință*

a noastră. E de necrezut bătaia de joc ce se face de toleranța noastră. În mod sistematic, de propaganda pentru discreditarea noastră morală și susținută de bolșevismul aurului și bolșevismul politic de aici de la noi. (..)

Închei cu dorința ca acum când se pun în discuțiune legile, cari au să normeze noua viață publică, să se pună pe baze naționale (subl. S.V.).

Doar ne e frică să arborăm drapelul ideii naționale pe noua clădire de Stat? Mai deunăzi dl. Constantinescu se necăjera cu niște țărani cari cereau să le dea lotul mai mare, un parlamentar se simțea obligat a veni în ajutorul ministrului cu spaima Ligii Națiunilor, nu poate da d-l ministru, că ne duce la Liga Națiunilor vecinii unguri.

A intrat frica în noi? Nu mai cutezăm să vorbim despre naționalism?

D-lor senatori, când viu eu și zic că ideia națională trebuie să străbată ca o suflare Dumnezeiască toate instituțiile noastre, nu înțeleg prin aceasta șovinismul, căci aceasta e o degenerare a naționalismului, ci sub ideia națională înțeleg conștiința națională, care este generoasă, dreaptă, care stimează pe om, care stimează libertatea fiecăruia, ori de ce limbă și lege ar fi. De această idee națională nu are să-i fie frică nimănui, pentru că în această idee națională este generozitate, dreptate pentru toți și se cuprinde și ideea, că țara românească românilor au susținut-o de mii de ani, românilor au făcut-o, nu pentru alții, decât pentru a rămâne a românilor (Aplauze prelungite). Aceasta este ideea națională și aci, d-lor, este conflictul cel mare între noi și internaționali. D-lor, eu nu sunt șovinist, nu urăsc pe nimeni pe fața pământului, dar îmi iubesc neamul meu și țara mea și iubesc și pe acei cari sunt concetățenii mei. Străbunii noștri romani cu ce au cucerit lumea? Cine a ajuns în Roma s-a ferit oare să învețe limba latină? Nu. Când vom susține și noi această idee națională nepângărită de uriciuni, atunci și la noi se va simți fiecare fericit să se numească civis romanus, într-o Românie a Românilor."

ROMAN CIOROGARIU

"Zile trăite" fragmente p. 456 - 468

NOTĂ S.V. Am reprodus aici aceste fragmente din discursul ținut în Senatul României de fostul episcop ortodox al Oradei, pentru valoarea lui deosebită. Și în aceeași măsură pentru actualitatea lui extraordinară.

4 Aug. 1919. INTRAREA TRIUMFALĂ A ARMATEI ROMÂNE ÎN BUDAPESTA

În 4 August 1919 intră armata română ca salvatoare în Budapesta. Acelaș fenomen psihologic ca și la intrarea în Oradea. Instinctul de viață uită pe un moment de ura contra valahilor și văd în ei pe salvatorii lor, pentru a se trezi ca mâne la cruda realitate, că falnica Ungarie e la picioarele batjocoritei României.

Jancso Benedek, care toată viața și-a consacrat-o chestiei române, vede cu ochii tragedia retragerii armatei bătute. "Sub rogojina unei căruțe gardată de 2 husari săcui dârji, - scrie Jancso Benedek, în cartea sa despre iredenta română - două figuri, de jidănași tremurând, iar după această caravană silueta preotului român în fruntea armatei". Epopea Săcuilor, numește marele săcui Jancso Benedek acest tablou zugrăvit de pe podul Elisabeta din Budapesta. Numai cine cunoaște pe Jancso Benedek, îi înțelege durerea.

Cu scump sânge românesc am eliberat Ungaria de sub stăpânia bolșevică și i-am dat un regat național, pe fiul pusteii, Horthy, care și ca amiral tot fiul pusteii a rămas. Am schimbat adecă Ungaria bolșevică în Ungaria iredentă, care se tot "deșteaptă" și nu mai vede realitatea. Adevărat că în scurtă vreme s-a mai modernizat romantica pustelor cu roata monedelor false de la Sarospatak.

Eu le-aș fi dat voie și la încoroarea habsburgului Otton, pentru că Habsburgii în Ungaria nu înseamnă unanimitate națională nici restaurarea monarhiei. Între unguri

De fapt în 18, 19 și 20 August 1912 se țin adunări de protestare în comunele din Sătmar, la cari participă dr. T. Mihali, dr. Șt. C. Pop, dr. Ioan Ciordaș, dr. Aurel Vlad și alți fruntași politici a celor două biserici române, pregătind "acțiunea de rezistență așa cum trebuie" vorba lui dr. I. Maniu.

În August ținându-se conferința episcopicească la Blaj, Dr. Iuliu Maniu a insistat pe lângă episcopul Radu al Orăzii: "Să nu lase pradă părțile amenințate, ci să isprăvească lucrările curente, legându-le chiar acum și mai mult de sine".

Adecă să nu recunoască episcopia maghiară, ci să considere parohiile ca aparținătoare jurisdicțiunii episcopiei greco-catolice de Oradea.

Dr. Iuliu Maniu îl ține la curent pe dr. Ioan Ciordaș despre toate mișcărilor și pașii întreprinși pentru salvarea parohiilor române.

La 22 Sept. îi scrie că "prelații au prezentat nunțiului papal un nou memoriu, cerând revizuirea bulei papale. Nunțiul a declarat că nu va executa bula până nu va veni răspuns la acest memoriu".

Și continuă:

"Acum e timpul să facem să se vadă și să se simtă nemulțumirea credincioșilor. După ce proteste au mers destule, acum ar fi bine să nu se mai rețină oamenii de a face insinuări de trecere, ci să se facă cât mai multe și să fie la un moment dar avizate la episcopii și la ziare. Preoții deocamdată să nu insinue trecerea. În secuime deja s-au anunțat 68 treceri și vor urma încă.

Eu cred, că în urma legăturilor personale și familiare tu ai putea foarte bine pune la cale această mișcare de mare însemnătate acum".

Nu cunosc răspunsul lui Ciordaș la această scrisoare, dar la 9 Octomvrie dr. I. Maniu își concretizează punctul lui de vedere și mai lămurit în următoarele:

"Să ducem lupta până la ultima posibilitate în biserica unită și după aceea transpusă pe celălalt teren, fiind anză binevenită acum câteva insinuări de trecere).

Episcopia maghiară tot luă ființă. Lupta de rezistență a românilor acum începe să devină și mai dărză. Conducătorii noii episcopii în vizitațiunile lor canonice găsesc bisericile închise. Nicăiri nici o supunere. Clopotele sunau de alarmă, ca la mari primejdii, când în parohii se înființa cineva de la Hajdu-Dorog. În revolta lor credincioșii în multe părți apărau biserica cu prăgini, pari și topoare ca nu cumva să fie pângărite de distrugătorii de cele sfinte, organizați în episcopia maghiară.

Românilor erau revoltați nu numai contra ungarilor, ci și contra rutenilor, cari prin trecerea lor la catolicism își pierduseră naționalitatea și erau cele mai aprige elemente de maghiarizare. La Hajdu-Dorog găsiră pat cald toți renegații ruteni, în frunte cu vicarul Iaczkovitz Mihaiu, care din Satu Mare conducea întreaga acțiune de nimicire a românilor.

Opera acestuia indignă opinia publică românească. O bombă așezată de Cătărău, din Basarabia, în un pachet trimis pe adresa lui Iaczkovitz, aruncă în aer casele consistorului gr. cat. maghiar și ucide pe acest dușman al neamului nostru.

Guvernul maghiar la rezistența românilor răspunse cu silnicii. În locul crucii lui Cristos, apare jandarmul brutal să convingă cu sulita și patul puștii pe "proștii de români". Forțază ușile bisericilor apărate de miile desperate de credincioși, ca să intre noii apostoli falși și mincinoși.

O faptă vitejească săvârșiră mândii feciori din Dob. Văzând că sunt îmbrâncite femeite, care formaseră zid viu în jurul bisericii, precum le îndemnase dr. I. Ciordaș, într-o înflăcărată vorbire, săriseră asupra jandarmilor, dezarmându-i cât ai clipi din ochi. În biserică însă afară de emisarii din Hajdu-Dorog nu intră nimeni.

Poporul cântă cântece de slavă lui Dumnezeu afară de biserică în dulcea limbă

românească.

Atunci se deslănțuiră persecuțiile. Preoți și credincioși ferecați în lanțuri plecau în șiruri fără sfârșit să umple temnițele din cari ieșeau făcătorii de rele, ca să lase loc apărătorilor credinței și limbei românești.

Ura maghiară se răzbună îndeosebi asupra credincioșilor din Moftinul mic. Preotul Mureșanu "păstorul care-și pune sufletul pentru oi" după chinuri îndurate cu 17 credincioși ai săi, e târât înaintea justiției, ca un criminal ordinar.

Teroarea își urma cursul ei, și procesul intentat era cea mai teribilă monstruositate a vremurilor de azi.

Comitetul Național invită de apărători pe cei mai distinși, juriști. Din Bihor pe Dr. Ioan Ciordaș și dr. Aurel Lazăr.

Cât era Dr. Ioan Ciordaș de iubit și apreciat în fața tuturor românilor se poate vedea și din următoarele rânduri adresate de dr. Șt. C. Pop din Arad:

"Iubite Amice !

Din încredințarea prezidentului Comitetului Național te invit de apărător pe 5 Iulie în Sătmar în procesul de agitație a părintelui G. Mureșan et cons.

Eu la tot cazul mă voi duce, dar țin foarte mult la aceia să fii și tu acolo. Eu sunt peste măsură enervat, dar când văd bărbați ca tine, mă înviorez și sunt în stare să fac lucruri mari.

Dr. Ioan Ciordaș s-a prezentat înaintea Tribunalului din Sătmar în marele proces al Moftinenilor. A avut un succes dintre cele mai frumoase. Însăși presa maghiară a remarcat arta-i oratorică și că vorbește : "nu o limbă literară, ci cea clasică maghiară".

Acuzații apărați de dânsul - trei țărani - învinuiți cu cele mai apăsătoare fapte contra legii, au fost achitați.

E o pledoarie-capodoperă- de aceia o transcriem din ungurește, ca un prețios document pentru posteritate.

P.E.PAPP
(p.116 - 122)

VIAȚA POLITICĂ DUPĂ ÎNFĂPTUIREA ROMÂNIEI - MARI

După închiderea Marelui Sfat ne-am întrunit în sala festivă a Asociațiunii (din Beiuș .S.V.) să fixăm candidările în vederea alegerilor pentru primul parlament al întregirii neamului, ce urmau să se țină în toamna anului 1920.

După discuții îndelungate s-a căzut de acord ca în Ardeal să se evite o altă candidatură afară de a Partidului Național și nici contra candidați să nu fie.

Aceasta pentru a dovedi solidaritatea Ardealului.

După alegeri se formă guvernul național dr. A. Vaida Voevod.

În cameră circumscripția Beiuș în acest parlament o reprezintă dr. C. Pavel, iar a Răbăganilor eu. Senator al Beiușului fu Partenie Cosma, iar al Ceicăi dr. G. Cosma, care își menținu mandatul de senator și sub guvernul Partidului Poporului și Partidului Liberal până în Martie 1926.

Guvernul Vaida cade în 1921. Se puse întrebarea dacă mai putem rămâne în noul stat, ca partid regional ori să ne contopim în unul din partidele din Regat ?

Majoritatea parlamentarilor și senatorilor ascultară glasul lui Octavian Goga și intrară în *Liga poporului*, mai târziu Partidul Poporului de sub conducerea generalului Averescu, care formă noul guvern, înfăptui reforma agrară, și restabili ordinea

struncinată în țară.

Circumscripția Beiuș sub guvernarea din 1921 a Partidului Poporului trimise deputat pe dr. Christian Musceleanu, prof. universitar, căruia sub guvernarea liberală îi urmă Constantin Banu, fost ministru de culte.

În 1926 venind din nou la putere Partidul Poporului am fost ales deputat pe lista acestui partid.

Și Beiușul ca toate centrele din țară e firimitat în diferite partide politice. Multe partide, ispravă puțină.

Politica ne-a spulberat clipele de vrajă ale înfăptuirii României Mari. Prea iute, prea brusc.

Ura și cearta își ridică capul în tot locul. Ea se înstăpânește grozav în sufletele fraților de un sânge și de o lege.

Și mă doare și sunt cuprins de adâncă mâhnire !

De ce nu știm să ne călcăm pe inimă și să ne servim țara, tronul cu tot sufletul, cu toată inima, cu toată dragostea și toată credința !

E păcat să sădim volbură patimilor politice în sufletul țaranului, discreditându-se și dejosindu-ne noi pe noi !

Dușmanul ne pândește !

P.E. PAPP
(p., 261 - 262).

Cuvânt către cititori

Sprijinind apariția acestei cărți, am dorit să punem la îndemâna opiniei publice, informații - de unii necunoscute, de alții uitate, voit sau nu - destinate a servi la o cunoaștere mai bună a unor vremuri cumplite, trăite de înaintașii noștri, dintre care mulți au plătit cu viața, doar pentru faptul că s-au născut români.

Ceea ce au îndurat românii bihoreni, în perioada noiembrie 1918 - aprilie 1919, dovedește, încă odată - dacă mai era nevoie - că URA nu aduce, niciodată, nimănui, foloase.

Credem că mărturiile - document de față, ne obligă să milităm, cu fermitate, pentru înțelegere între oameni, pentru ca atrocități și crime ca cele relatate în paginile volumului să nu se mai repete.

De asemenea, avem convingerea că jertfele martirilor ne obligă să nu uităm, nici o clipă, faptul că, înainte de toate, trebuie să fie ȚARA, grija pentru păstrarea ei, în hotarele-i firești.

Și să nu ne uităm niciodată martirii! Să-i cinstim mereu!

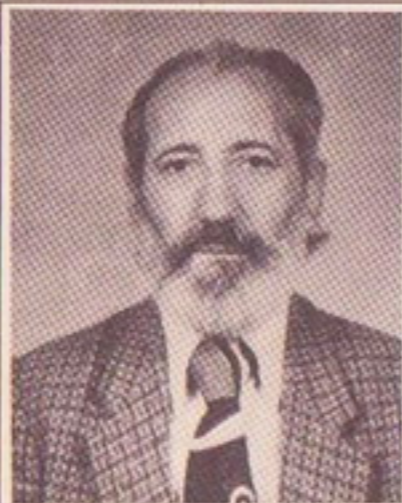
Închinăm, și aici, un gând de recunoștință armatei române, care în 1919, a pus capăt calvarului românilor bihoreni și a dus, în același timp, la dezrobirea Bihorului și alipirea lui la România.

Oradea, 13 aprilie 1994.

UNIUNEA "VATRA ROMÂNEASCĂ"
- Filiala BIHOR -

CUPRINS

1. Surse	4
2. În loc de prefață	5
3. Citate necomentate (1)	26
4. Notă asupra ediției	29
5. Prolog	33
6. Atrocități sau Golgota românilor bihoreni	37
7. Martirii Bihorului	83
8. Sfârșitul calvarului. Primăvara dezrobirii Bihorului	95
9. Epilog	128
10. Anexe	137
11. Citate necomentate (2)	145
12. Cuvânt către cititori	158

STELIAN VASILESCU

Activitatea publicistică și scriitoricească

- Debutul în ziarul *"Lupta Ardealului"* din Cluj, 1948, cu o cronică de film.
- Redactor la *"Crișana"* (1949 - 1953) ● Instructor cultural (1953-1956)
- Secretar literar la Teatrul de Stat Oradea (1956-1965) ● Redactor (și secretar general de redacție în perioada 1965-1973), la *"Familia"*, (1965-1988) ● Membru fondator și redactor șef al revistei *"Țara Crișunilor"*, Oradea 1990 ● Membru fondator și redactor șef al ziarului *"Bihorul"* 1990-1993, ● Secretar general de redacție al revistei *"Cetatea Bihariei"*, din 1992 ● Secretarul filialei A.T.M. din Oradea și membru în Biroul secției de critică teatrală A.T.M. București

CĂRȚI :

1. *Nunta în Bihor*, monografie etno-folclorică (Oradea, 1970)
2. *Cred în teatru* (Editura *Facfa*, Timișoara, 1975)
3. *Publiciști, precursori ai Marii Uniri* (Editura *Facfa*, Timișoara, 1988)

EDIȚII ÎNGRIJITE :

1. *Familia, corespondențe de la Plevna* (1977)
2. *Iosif Vulcan. Publicistica* (1983)
3. Teodor Neș *"A doua carte despre Oameni din Bihor"* (Oradea, 1979)

TEATRU

1. *"Bălcescu sol de pace"*. Piesă-document în două părți, București (C.C.E.S., 1978), cu o prezentare a regizorului Mircea Cornișteanu.
2. *"Iancu, domnul moșilor"*, în ziarul *"Bihorul"*, numerele 100-107 / 1992. Jucată la teatrul *"George Bacovia"*, Bacău, 1978, cu un turneu prin orașele Transilvaniei (56 spectacole).
3. *"Eminescu la Viena"*, supliment în *"Bihorul"* Nr. 1/1993. Prezentată în spectacol lectură la teatrele din Oradea și Birlad.

Preț: 1000 lei